

**UNIVERZITET U NOVOM SADU
POLJOPRIVREDNI FAKULTET
DEPARTMAN ZA EKONOMIKU POLJOPRIVREDE I
SIOCILOGIJU SELA**

**AGROEKONOMSKI FAKTORI LOKALNOG
EKONOMSKOG RAZVOJA NA PRIMERU GRADA
NOVOG SADA**

Master rad

Mentor: prof. dr Radovan Pejanović

Kandidat: Dragan Kolarski

Novi Sad, 2014. godine

KOMISIJA ZA OCENU I ODBRANU MASTER RADA

Članovi Komisije:

mentor: prof. dr Radovan Pejanović,
redovni profesor, Poljoprivredni fakultet Novi Sad

predsednik: prof. dr Zoran Njegovan,
redovni profesor, Poljoprivredni fakultet Novi Sad

član: prof. dr Branislava Belić,
vanredni profesor, Poljoprivredni fakultet Novi Sad

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. ZNAČAJ ISTRAŽIVANJA.....	1
1.2. PREDMET I CILJ ISTRAŽIVANJA	2
1.3. PREGLED VLADAJUĆIH STAVOVA	3
1.4. POLAZNE HIPOTEZE RADA	3
1.5. METODOLOGIJA RADA I IZVORI PODATAKA	4
2. TEORIJSKE POSTAVKE LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA.....	6
2.1. DEFINISANJE LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA.....	6
2.2. RAZVOJ EKONOMSKO-TEORIJSKIH POLAZIŠTA LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA ...	8
2.3. HRONOLOŠKA DIMENZIJA KONCEPTA LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA	9
2.4. STRATEGIJE EKONOMSKOG RAZVOJA LOKALNIH ZAJEDNICA	10
2.4.1. FORMULISANJE STRATEGIJE LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA.....	10
2.4.2. PRIMENA STRATEGIJE LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA	12
2.4.3. MONITORING I EVALUACIJA STRATEGIJE LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA	13
2.5. FAKTORI, INSTRUMENTI I TEHNIKE U FUNKCIJI PODSTICANJA LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA.....	14
2.5.1. FAKTORI LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA.....	14
2.5.2. INSTRUMENTI I TEHNIKE PODSTICANJA LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA.....	16
2.5.2.1. Pravni instrumenti za podsticanje lokalnog ekonomskog razvoja	18
2.5.2.2. Finansijski instrumenti podsticanja lokalnog ekonomskog razvoja.....	19
2.5.2.2.1. Investicije u funkciji podsticanje lokalnog ekonomskog razvoja.....	19
2.5.2.2.2. Programi podele troškova i samooporezivanje kao instrumenti lokalnog ekonomskog razvoja	20
2.5.2.2.3. Programi i instrumenti finansijske pomoći	21
2.5.2.2.4. Instrumenti javnih finansija	21
2.5.2.3. Složeni oblici lokalnog ekonomskog razvoja	22
2.5.2.3.1. Javno-privatna partnerstva	22
2.5.2.3.2. Parkovi kao instrument podsticanja lokalnog ekonomskog razvoja	23
2.5.2.3.3. Inkubator biznis – centri.....	24
2.5.2.3.4. Slobodne zone.....	25
2.5.2.3.5. Lokalne organizacije za ekonomski razvoj.....	25
2.5.2.4. Centri za podršku savremenog biznisa u lokalnim zajednicama	26
2.6. RESURSI KAO FAKTORI LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA REPUBLIKE SRBIJE	29
2.6.1. PRIRODNI RESURSI.....	29
2.6.2. DEMOGRAFSKI RESURSI.....	30
2.6.3. PRIVREDNI RESURSI	31
2.7. LOKALNI EKONOMSKI RAZVOJ U SRBIJI	33
3. STUDIJA SLUČAJA-GRAD NOVI SAD	39
3.1. OSNOVNI PODACI O GRADU NOVOM SADU	39
3.2. PRIRODNE KARAKTERISTIKE GRADA NOVOG SADA.....	40
3.3. DEMOGRAFSKE KARAKTERSTIKE GRADA NOVOG SADA	42
3.4. PRIVREDA GRADA NOVOG SADA	44
3.4.1. Ruralne i urbane karakteristike grada Novog Sada.....	50

3.4.2. Poljoprivredni potencijali grada Novog Sada.....	53
3.4.3. Turistički potencijali grada Novog Sada	56
4. LOKALNI EKONOMSKI RAZVOJ NA PRIMERU GRADA NOVOG SADA	61
4.1. POZITIVNI REZULTATI U PRIMENI LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA	61
4.2. OGRANIČENJA U PRIMENI LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA	64
4.3. AKTIVNOSTI KANCELARIJE LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA U NOVOM SADU OD ZNAČAJA ZA POLJOPRIVREDU I RURALNI RAZVOJ	65
4.1.1. Projekat „Lipov med za održivi razvoj Dunavskog mikroregiona“	65
4.1.2. Izgradnja biciklističkih staza u okviru mađarsko–srpske prekogranične saradnje - "Ride across Europe"	66
4.1.3. „Zajedničko stvaranje uslova za razvoj malih i srednjih preduzeća u prekograničnom regionu“	66
4.1.4. Zaštita životne sredine u prekograničnim oblastima“ – "Protection of enviroment in cross-border territories"	67
4.1.5. „Zaštita životne sredine i upotreba obnovljivih izvora energije za zelenu budućnost dece“ ..	67
4.1.6. „Ekoprofit“	67
4.1.7. "Museum pass"	68
4.1.8. Unapređenje međunarodne dunavske biciklističke rute - "Cycling Danube"	68
4.1.9. Formiranje poslovnog inkubatora	68
4.1.10. Unapređivanje turističke ponude Novog Sada - oživljavanje obale Dunava	69
5. SWOT ANALIZA	70
6. ZAKLJUČCI	72
7. LITERATURA	75
8. PRILOZI.....	81
8.1. TABELE.....	81
8.2. GRAFIKONI.....	81
8.3. SLIKE.....	81

AGROEKONOMSKI FAKTORI LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA NA PRIMERU GRADA NOVOG SADA

Rezime

Autor u radu polazi od pretpostavke uslovljenosti agroekonomskih faktora na lokalni ekonomski razvoj na primeru grada Novog Sada. Pored toga što je Novi Sad urbana teritorijalna jedinica, agrarni resursi su značajni, pa svoj dalji ekonomski razvoj grad treba da zasniva na ulaganju u unapređenju poljoprivrede. Međutim, razvoj poljoprivrede je neodvojiv od razvoja prehrambene industrije i turizma. Grad Novi Sad je na primeru svoje strategije prepoznao ove resurse kao značajne i važne za uspešnu primenu lokalnog ekonomskog razvoja. Autor razmatra: agroekonomske potencijale, privrednu strukturu, nivoe investicija koje su ostvarene u sektorima poljoprivrede, prehrambene industrije i turizma, kao i efekte primene koncepta lokalnog ekonomskog razvoja grada Novog Sada. Autor zaključuje da je potrebno odrediti prioritete u lokalnom ekonomskom razvoju Novog Sada: aktivnije privlačenje i unapređenje poslovne klime na teritoriji grada Novog Sada. Na osnovu toga, mogu se očekivati rast investicija usmerenih za razvoj poljoprivrede, prehrambene industrije i turizma. U formiranju ovih zaključaka autor koristio SWOT analizu. SWOT analizom utvrđene su interne snage i slabosti grada Novog Sada, ali šanse i opasnosti iz okruženja.

Ključne reči: agroekonomski faktori, lokalni ekonomski razvoj, Novi Sad, strateško planiranje.

AGRIECONOMIC FACTORS OF LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT ON THE EXAMPLE OF NOVI SAD

Summary

The author starts from the assumption of causality agrieconomic factors on the local economic development on the example of the city of Novi Sad. Despite the fact, that the Novi Sad is urban territorial unit, the agricultural resources are significant in Novi Sad, and its further economic development should be based on investment in agricultural improvement. However, agricultural development is inseparable from the development of food industry and tourism. On the example of economic strategy of the city of Novi Sad, it is evident appreciation of these resources as a significant and important for the successful implementation of local economic development. The author discusses: the agroeconomic potential, structure of the economy, the level of investments that were realized in the sectors of agriculture, food industry and tourism, as well as the effects of the application of the concept of local economic development in the city of Novi Sad. The author concludes that it is necessary to prioritize two things in the local economic development of Novi Sad: actively attracting foreign direct investments and improving the business climate in the city of Novi Sad. Based on that, it is reasonable to expect the growth of investment directed to the development of agriculture, food industry and tourism. In the creation of these conclusions the author has used SWOT analysis. SWOT analysis determined the internal strengths and weaknesses of the city of Novi Sad, but also chances and threats from the environment.

Key words: agrieconomic factors, local economic development, Novi Sad, strategic planning.

1. UVOD

1.1. ZNAČAJ ISTRAŽIVANJA

U proteklim decenijama Republika Srbija je na lokalnom nivou težila na izgradnji lokalnih kapaciteta, i to pre svega putem unapređenja institucionalnih kapaciteta u saradnji sa donatorskim programima, ali na žalost bez jasnog cilja i adekvatne podrške lokalnom ekonomskom razvoju. Sa druge strane većina lokalnih samouprava nije na adekvatan način odgovorila na zahteve donatora, što je rezultovalo postojanjem broja institucija koje nisu bile spremne da odgovore na zahteve lokalnih privrednika. Uopšteno najčešće je dolazilo do konfuzije u pružanju usluga i slabom odgovoru na sve veće potrebe za lokalni ekonomski razvoj. Zbog ovakve situacije, lokalna samouprava se suočavala sa brojnim problemima, kao što su:

- retko pružanje usluga privrednicima;
- neusaglašenost lokalne i nacionalne politike za ekonomski razvoj, bez koordinacije aktivnosti;
- uticaj lokalne samouprave na razvoj privrede je bio sporadičan i bez efekata;
- nedovoljna saradnja javnog, privatnog i civilnog sektora;
- nezadovoljavajuće učešće privatnog sektora u donošenju i realizaciji
- strateških dokumenata.

Takođe, loše društveno-ekonomsko nasleđe usled centralističko-planskog sistema upravljanja privredom u Republici Srbiji stvorena je takva poslovna sfera, gde su zanemareni regionalni i lokalni aspekti razvoja. Kao novi koncept razvoja postavlja se lokalni ekonomski razvoj. Lokalni ekonomski razvoj je rast kapaciteta lokalne ekonomije da stvara bogatstvo za stanovništvo koje čini jednu lokalnu zajednicu, a time i da unapredi njihov kvalitet života kroz povećanje zaposlenosti, realnih zarada, vrednosti lične imovine, obima i kvaliteta javnih usluga i slično.

Poljoprivreda je u najvećem broju opština kao najznačajnija ekonomska delatnost, ali se u okviru lokalne ekonomije javljaju i ostale delatnosti, kao što su: prerađivačka industrija, vodoprivreda, ribarstvo, rudarstvo, obnovljivi izvori energije, šumarstvo, lovstvo, trgovina, turizam, zanatstvo, kao i brojne aktivnosti vezane za prostorno uređenje, demografsku politiku, zdravstvo, obrazovanje i očuvanje ekološke ravnoteže

Značaj ovog istraživanja imajući u vidu dominaciju poljoprivrede i ruralnih područja u našoj zemlji, odnosi se na revalorizaciju i revitalizaciju agrara i ruralnih delatnosti. U tom kontekstu, Novi Sad je lokalna zajednica koja kao urbani centar je tipično okrenuta ka urbanom razvoju, a sa druge strane predstavlja administrativno središte pokrajine (koja je ruralnog karaktera). Stoga je Novi Sad, na izvesnoj prekretnici između ova dva koncepta razvoja (razvoja

poljoprivrede i ruralnog područja i urbanog razvoja). Lokalni ekonomski razvoj Novog Sada predstavlja sastavni deo šireg procesa strategije razvoja kako bi se poboljšala lokalna ekonomija, uključujući u sebi niz disciplina i delatnosti koje nisu sadržane u ruralnom razvoju, ali doprinose povećanju konkurentnosti, ekonomskog rasta, zapošljavanja i kvaliteta života.

1.2. PREDMET I CILJ ISTRAŽIVANJA

Predmet istraživanja je uloga poljoprivrede i ostalih ruralnih delatnosti u funkciji lokalnog ekonomskog razvoja Novog Sada. Posebno je važno naglasiti da se današnje poimanje razvoja poljoprivrede često povezuje sa ruralnim razvojem, gde je ključna poveznica multifunkcionalna poljoprivreda. Poljoprivredne delatnosti u ovom kontekstu nisu povezane samo sa obradom zemlje i proizvodnjom hrane, nego i sa upravljanjem životnom sredinom, kao i pružanjem usluga lokalnoj zajednici. Reč je, naime, o prelazu od „poljoprivrede radi proizvodnje“ na „poljoprivredu radi zaštite“. Ruralni razvoj se definiše kao integralna, teritorijalno zaokružena, lokalna privreda, koju čini skup međusobno povezanih privrednih delatnosti i drugih aktivnosti. Reč je o kombinaciji više politika: regionalne, lokalne, agrarne, strukturne, industrijske, politike razvoja tercijarnog sektora, zdravstvene, demografske, turističke, infrastrukturne i politike zaštite okruženja (Pejanović, R. i saradnici, 2006.). Ruralni razvoj podrazumeva razvoj preduzetništva svih vrsta, posebno agrarnog preduzetništva.

Lokalni ekonomski razvoj (LER) je definisan kao rast kapaciteta lokalne ekonomije u funkciji stvaranja bogatstva za stanovnike date lokalne zajednice, a time i unapređenja njihovog kvaliteta života, kroz povećanje zaposlenosti, realnih zarada, vrednosti lične imovine, obima i kvaliteta usluga lokalnih vlasti, i sl. Takav razvoj se događa kada se lokalni nezaposleni resursi, kao što su zemlja i radna snaga, počnu koristiti, ili kada se već zaposleni resursi počnu koristiti na produktivniji način, u novim sektorima i sa novim tehnologijama.

U užem smislu, lokalni ekonomski razvoj se shvata kao proces strateškog planiranja, kroz partnerstvo lokalnih vlasti, privatnost komercijalnog sektora i nevladinog sektora, usmerenog na podsticanje investicija koje će obezbediti visok i dugoročan ekonomski rast lokalne zajednice. Svaka strategija lokalnog ekonomskog razvoja neminovno se fokusira na komparativne prednosti lokalne zajednice, na postojeća ili potencijalna tržišta i na prepreke ili slabosti unutar lokalne zajednice.

Cilj istraživanja je utvrđivanje u kojoj meri je poljoprivreda i sa njom povezanih delatnosti (prehrambena industrija, turizam) su značajna determinante lokalnog ekonomskog razvoja grada Novog Sada. U procesu tranzicije, tj. prelaska na institucije slobodnog tržišta i demokratije, realizacijom načela decentralizacije, donošenja odluka, samim tim i odgovornosti za posledice koje donete odluke proizvode, spušta sa državnog nivoa na nivo lokalne zajednice i pojedince koji njome rukovode, ili u njoj žive. U tržišnim

uslovima lokalne vlasti su te koje treba da aktivno učestvuju u procesu privlačenja kapitala i drugih proizvodnih faktora. Od njihove uspešnosti zavisice lokalni ekonomski razvoj.

1.3. PREGLED VLADAJUĆIH STAVOVA

Najveći doprinos lokalnom ekonomskom razvoju dali su američki teoretičari. U tom kontekstu *Blakely* lokalni ekonomski razvoj definiše kao proces pomoću kojih lokalna zajednica upravlja postojećim resursima i ulazi u nove partnerske aranžmane sa privatnim sektorom, ili sa drugima, radi kreiranja novih poslova i unapređenja ekonomskih aktivnosti. Takođe, *Blakely i Bradshaw* ističu da lokalni ekonomski razvoj (i regionalni ekonomski razvoj) predstavlja sinergiju lokalnih kapaciteta i lokalnih resursa.

Bartik ističe značaj povećavanja lokalnih ekonomskih kapaciteta radi obezbeđivanja blagostanja za lokalnu zajednicu, dok *Stor* ukazuje na značaj lokalnih institucija i građana u funkciji prepoznavanja raznih inicijativa.

Pored pojedinačnih stavova pojedine institucije su dale svoj doprinos u analizi lokalnog ekonomskog razvoja. Tako, *Svetska banka* ističe značaj lokalnog ekonomskog razvoja kao procesa pomoću kog javni, poslovni i civilni (nevladin, NVO) sektor na partnerskoj osnovi i kolektivno rade na stvaranju boljih uslova za ekonomski rast i rast zaposlenosti.

Sa druge strane *Agencija za međunarodni razvoj SAD-a (USAID)* lokalni ekonomski razvoj definiše kao partnerstvo između lokalnih vlasti, poslovne zajednice i civilnog sektora.

Lokalni ekonomski razvoj kao element novog regionalnog razvoja Republike Srbije razrađuju naši autori: *Boris Begović, Zoran Vacić, Gordana Matković i Boško Mijatović*. Oni polaze od pojma i značaja lokalne samouprave, preduzetništva lokalne vlasti, da bi došli do analize procene i stanja lokalne ekonomije.

Pejanović ukazuje na ulogu i značaj lokalne samouprave i podsticajnih instrumenata lokalnog ekonomskog razvoja u funkciji ruralnog razvoja. Takođe, u podsticanju lokalnog ekonomskog razvoja *Pejanović* ističe značaj centara za podršku savremenim biznisima u lokalnim zajednicama (biznis inkubatori, inovativni centri, industrijski parkovi i tehnoparkovi).

1.4. POLAZNE HIPOTEZE RADA

Pretpostavke (hipoteze) od kojih se krenulo u ovom master radu imaju fokus na nekoliko važnih elemenata.

- Koncept lokalnog ekonomskog razvoja ima veliku ulogu u prepoznavanju ključnih resursa lokalne zajednice. Na tim osnovama se stvara rast kapaciteta lokalne ekonomije, što je značajan preduslov stvaranje dobrobiti za žitelje lokalne zajednice.

- Osnovna intencija u kojem se polazi u ovom master radu je prepoznavanje ključnih agrarnih resursa kao faktora uspešnog lokalnog ekonomskog razvoja grada Novog Sada;
- Realno stanje lokalnog ekonomskog razvoja na teritoriji grada Novog Sada zadovoljavajuće, ali da su prisutna izvesna razvoja ograničenja, i
- Grad Novi Sad (kao urbana teritorijalna jedinica) je prepoznala značaj poljoprivrede i njene celine sa prehrambenom industrijom i ruralnim turizmom kao značajnog faktora lokalnog ekonomskog razvoja grada Novog Sada.

1.5. METODOLOGIJA RADA I IZVORI PODATAKA

Tokom istraživanja primenjene su kvalitativne i kvantitativne metode istraživanja. Deskriptivnom analizom došlo se do saznanja, konstatacija i opisivanja posmatrane pojave (poljoprivrede, prehrambene industrije i turizma kao činioce lokalnog ekonomskog razvoja).

Obrada podataka je izvršena empirijskom metodom, kao važnim analitičkim instrumentom, uz primenu statističkih i matematičkih metoda. Prikupljeni numerički podaci su analizirani statističkom metodom i interpretirani su putem tabela i grafikona.

Primenjeni su i opšti metodološki postupci. Analitičkom metodom razmatrani su pojedinačni, sastavni elementi posmatrane pojave (stanje poljoprivrede, prehrambene industrije i turizma, primena koncepta lokalnog ekonomskog razvoja u gradu Novom Sadu). Sintetičkim metodom izvedene su opšte karakteristike pojave, pri čemu su naznačene razlike između bitnog i nebitnog, glavnog i sporednog (uticaj agrarnih resursa na značaj razvoja lokalnog ekonomskog razvoja Novog Sada). Induktivnim metodom ćemo analizu izvesti od pojedinačnog ka opštem (analiza instrumenata lokalnog ekonomskog razvoja grada Novog Sada). Deduktivnom metodom, polazeći od opšteg, analizirana su pojedinačna svojstva i elementi, odnosno koliko je efikasan koncept lokalnog ekonomskog razvoja u Novom Sadu, i koje su njegove prednosti i ograničenja). Komparativnim metodom su proverena iskustva drugih, upoređujući ih sa rezultatima koji su ostvareni u našim uslovima privređivanja. Istorijskim metodom razmotreni su koreni nastanka i razvitka posmatrane pojave lokalnog ekonomskog razvoja u svetu. Metodom mikroekonomske i makroekonomske analize istraživan je uticaj poljoprivrede, prehrambene industrije i turizma kao faktora lokalnog ekonomskog razvoja, polazeći od hipoteze da je problem kompleksan, složen i višedimenzionalan. Pored navedenih metoda korišćena je i SWOT analiza. Reč je o tehnici strategijskog menadžmenta za analizu šansi i opasnosti iz okruženja, kao i snaga i slabosti, radi pronalaženja adekvatne strategije ponašanja.

U istraživanju su korišćeni i kvantitativni metodi. Na osnovu sekundarnih podataka izvedeni su odgovarajući podaci koji su predstavljeni u formi tabela i grafikona. U toku rada korišćen je određen broj statističkih pokazatelja radi boljeg definisanja predmeta istraživanja kao što je aritmetička sredina i srednji tempo porasta.

Formula za izračunavanje proste aritmetičke sredine:

$$\bar{X} = \frac{\sum_{i=1}^N X_i}{N},$$

gde je X_i zbir vrednosti obeležja u nizu, a N broj članova niza.

Takođe, za izračunavanje prosečne godišnje stope promene korišćena je formula po kojoj se izračunava srednji koeficijent dinamike i na osnovu njega se izračunava srednji tempo porasta:

$$\bar{K} = \sqrt[n-1]{\frac{y_n}{y_1}}; S = (\bar{K} - 1) * 100,$$

gde je \bar{K} prosečan koeficijent dinamike, y_n vrednost poslednjeg obeležja u nizu, y_1 vrednost prvog obeležja u nizu, S srednji tempo porasta.

Izvori sekundarnih podataka koji su korišćeni u analizi predmeta istraživanja su: Republički zavod za statistiku Srbije, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije.

2. TEORIJSKE POSTAVKE LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA

2.1. DEFINISANJE LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA

Moderno postavljena ekonomija savremenog društva imaju drugačiju funkciju lokalnih samouprava i lokalnih vlasti. Lokalne samouprave postaju preduzetnički orijentisane uključujući pritom razne ekonomske nadležnosti. To podrazumeva i njihov znatno veći stepen odgovornosti, kako prema nacionalnom nivou, tako i prema građanima i različitim subjektima u lokalnim zajednicama.

Najveći doprinos u analizi lokalnog ekonomskog razvoja dali su američki teoretičari. Tako, na primer Blakely u **lokalni ekonomski razvoj** definiše kao proces pomoću kog „lokalne zajednice i/ili lokalne organizacije orijentisane ka lokalnoj zajednici upravljaju postojećim resursima i ulaze u nove partnerske aranžmane sa privatnim sektorom, ili sa drugima radi kreiranja novih poslova i unapređenja ekonomskih aktivnosti u dobro osmišljenoj ekonomskoj sredini lokalne zajednice.¹ Blakely i Bradshaw ističu da **lokalni ekonomski razvoj (i regionalni ekonomski razvoj) predstavlja sinergiju** lokalnih kapaciteta i lokalnih resursa izražavajući je matematičkom formulom:

C (kapaciteti) **x** **R** (resursi).

Ekonomski, socijalni, tehnološki i politički kapaciteti lokalne samouprave su lokalni kapaciteti. Prirodni resursi, radna snaga, lokacija, investiciona klima, struktura industrije, ulaganja, saobraćaj, komunikacije, zastupljenost tehnologije, međunarodna ekonomska situacija, veličina i izvozna orijentisanost tržišta, kao i nivo trošenja sredstava na nacionalnom nivou spadaju u grupu lokalnih resursa. Prema ovim autorima, prirodni resursi nisu dovoljni da obezbede snažnu lokalnu ekonomiju. Ekonomski razvijenije lokalne ekonomije pronalaze (pored prirodnih) načine kako da imaju pristup ostalim resursima.²

Prema definiciji Bartika **lokalni ekonomski razvoj** se određuje kao „povećavanje lokalnih ekonomskih kapaciteta radi obezbeđivanja blagostanja za lokalno stanovništvo“.³ Pritom, da bi došlo do povećavanja lokalnih ekonomskih kapaciteta, potrebno je da se lokalni resursi (radna snaga i zemljište) koriste na što produktivniji način.

¹ Navedeno u: Swinburn, Gwen (2007): Talk is cheap – Turning Local Economic Development Strategies into Reality in Transition Countries, Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Moldova, Local Government and Public Service Reform, Open Society Institute, Budapest, pp.149. Original: Blakely, E. (1994): Planning Local Economic Development. Newbury Park, CA: Sage.

² Blakely, E. J., Bradshaw, T. K. (2002): Planning Local Economic Development – Theory and Practice, SAGE Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi, pp. 55.

³ Bartik, T. J. (2004): Local Economic Development Policies, u: J. Richard Aronson and Eli Schwartz : Management Policies in Local Government Finance, Washington, D.C., International City/County Management Association, pp. 376.

Stor ukazuje da **lokalni ekonomski razvoj** postoji kada „lokalne institucije i/ili građani u lokalnim samoupravama prepoznaju da inicijative i učestvovanje u akcijama ujedinjuju lokalnu zajednicu, poslovni sektor i druge vlasti u lokalnoj zajednici u zajedničkom pokušaju da unaprede ekonomsko i socijalno stanje lokalne zajednice“.⁴

Svetska banka definiše **lokalni ekonomski razvoj** kao proces pomoću kog javni, poslovni i civilni (nevladin, NVO) sektor na partnerskoj osnovi i kolektivno rade na stvaranju boljih uslova za ekonomski rast i rast zaposlenosti. Ova institucija kao značajni cilj lokalnog ekonomskog razvoja smatra da ulogu ovog procesa da „izgradi i uveća ekonomske kapacitete lokalnih zajednica kako bi se unapredila ekonomska budućnost i kvalitet života svih u lokalnoj zajednici“. U tom kontekstu je ovaj koncept značajan jer lokalnim vlastima, privatnom sektoru, neprofitnom sektoru i lokalnoj zajednici daje šansu da zajedničkim aktivnostima unaprede lokalnu ekonomiju. Rast i razvoj lokalnog ekonomskog razvoja zasniva se na podršci konkurenciji, uvećanju održivosti rasta i obezbeđivanju inkluzivnog rasta.⁵

Agencija za međunarodni razvoj SAD-a (USAID) lokalni ekonomski razvoj definiše kao partnerstvo između lokalnih vlasti, poslovne zajednice i civilnog sektora, a njihov cilj je usmeren ka stimulisanju i unapređivanju investicija koje će promovisati visoki održivi rast u lokalnoj zajednici.⁶

Treba praviti razliku između pojmova lokalni ekonomski razvoj i lokalni razvoj. Lokalni razvoj je usmeren na aspekte razvoja životne sredine, javne bezbednosti, kulture, zdravstvenog sistema, dok je lokalni ekonomski razvoj okrenut ka uspostavljanju strukturnih uslova koji obezbeđuju razvoj privatnog sektora i kreiranje mogućnosti za zapošljavanje i angažovanje radne snage u lokalnoj zajednici.

Takođe, **lokalni ekonomski razvoj u širem smislu** može biti definisan kao „rast kapaciteta lokalne ekonomije da stvara bogatstvo za stanovnike date lokalne zajednice, a time i da unapređuje njihov kvalitet života kroz povećavanje zaposlenosti, realnih zarada, vrednosti lične imovine, obima i kvaliteta usluga lokalnih vlasti i slično“⁷. U **užem smislu lokalni ekonomski razvoj** je „proces strateškog planiranja kroz partnerstvo lokalnih vlasti, privatnog komercijalnog sektora i nevladinog sektora usmerenog na podsticanje investicija koje će obezbediti visok i dugoročan ekonomski rast lokalne zajednice“⁸. Naime, lokalni ekonomski razvoj je pre svega usmeren na: poboljšavanje konkurentnosti lokalne ekonomije, efikasnu mobilizaciju i korišćenje lokalnih resursa,

⁴ Stohr, W. B., editor (1999): Global Challenges and Local Response : Initiatives for Economic Regeneration in Contemporary Europe, The United Nations University, Japan, pp. 16-17.

⁵ Dostupne informacije na: <http://web.worldbank.org> (datum pristupa: 11.08.2014.)

⁶ Chmura K., Orozobekov, A. (2009): Decentralization and Local Government Program: Handbook on How to Manage Local Economic Development, USAID, Urban Institute Center on International Development and Governance, pp. 8-9.

⁷ Begović, B., Vacić, Z. Matković, G., Mijatović, B. (2006). „Lokalni ekonomski razvoj“, Centar za liberalno-demokratske studije, Stalna konferencija gradova i opština, Beograd, str. 33.

⁸ Isto.

unapređenje poslovnog okruženja u lokalnim zajednicama, kreiranje stimulativne klime za rast zaposlenosti, jačanje javno-privatnih partnerstava, i unapređivanje životnih okolnosti za sve stanovnike i subjekte u lokalnoj zajednici.

2.2. RAZVOJ EKONOMSKO-TEORIJSKIH POLAZIŠTA LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA

Najznačajnija ekonomska polazišta u analizi lokalnog ekonomskog razvoju su: **neoklasična ekonomska teorija, lokacijske teorije i teorije ekonomske baze.**

Neoklasična ekonomska teorija zasniva se na dva pristupa lokalnom ekonomskom razvoju, a to su: koncept ravnoteže ekonomskih sistema i koncept mobilnosti kapitala. Prema ovoj teoriji svi ekonomski sistemi funkcionišu u uslovima prirodne ravnoteže ako ne postoji nikakva restrikcija kretanju kapitala, pa se kapital kreće od oblasti sa visokim troškovima do oblasti sa manjim troškovima. U slučaju lokalnog razvoja to znači da suburbane oblasti privlače kapital zbog niskih cena imovine i radne snage. Pri tom ova teorija polazi od činjenice da zapravo sve geografske oblasti će zapravo imati isti status u okviru ekonomskog sistema. Najznačajniji predstavnik neoklasične ekonomske teorije je Milton Friedman, koji kao i ostali teoretičari iz ovog pravca zastupaju stav da nije potrebna regulacija od strane nacionalne vlade ili lokalnih vlasti kojima se uvode restrikcije u kretanju privatnog kapitala iz jedne geografske oblasti u drugu, ili uvode oblike obaveznosti u poslovanju kao što su to uključivanje marginalizovanih grupa ili različitih manjina u lokalnim zajednicama.⁹

Teorije ekonomske baze zasnovane su na postulatu da je ekonomski razvoj lokalne zajednice direktno uslovljen tražnjom dobara, usluga i proizvoda izvan granica lokalne ekonomije. To zapravo podrazumeva da lokalne samouprave u želji da primene ovaj model nastoje da redukuju barijere koje onemogućavaju jednostavno ustanovljavanje izvozno-orijentisanih kompanija na teritoriji lokalne samouprave putem poreskih olakšica ili obezbeđivanja neophodne transportne i telekomunikacione infrastrukture. U teoriji ekonomske baze moguće je identifikovati dva značajna aspekata ovog pristupa: teorije proizvodnog ciklusa i nove tržišne teorije. Teorija proizvodnog ciklusa ekonomski razvoj definiše se kroz kreiranje novih proizvoda i difuziju standardizovanih proizvoda. Nova tržišna teorija bazira se na ideji da suburbane i ruralne oblasti poseduju neiskorišćeni tržišni kapital, koji može biti osnova lokalnog i regionalnog razvoja. Značajni predstavnik ovog teorijskog pravca Majkl Porter smatra da ove dve oblasti imaju potencijal privlačenja

⁹ Friedman, M., Weaver, C. (1979): Territory and Function: The Evolution of Regional Planning; Berkley, University of California Press, str. 62-68.

ključnih klastera, poput industrijskih, finansijskih ili zdravstvenih, a koji nisu bili prethodno dovoljno valorizovani i iskorišćeni.¹⁰

Klasični pristup lokacijske teorije bazira se na ideji da biznisi i kompanije nastoje da minimiziraju troškove poslovanja pronalazeći lokaciju koja maksimizira mogućnosti pristupa tržištu i kupcima određene robe odnosno usluge. Savremen pristup lokacijske teorije ima dva pristupa, i to: teorije centralnog mesta i atrakcionističke teorije. Teorija centralnog mesta nastoji da objasni razlike u ekonomskom rastu između centralnih i perifernih regiona odnosno oblasti, polazeći od premise da je svaki urbani centar podržan od strane većeg broja manjih oblasti i urbanih i ruralnih celina koji obezbeđuju resurse (industrijske proizvode i sirovine). Atrakcionističke teorije kao svoje osnovno stanovište ističu da su lokalne zajednice u stanju da unaprede svoju poziciju na tržištu nudeći industrijskom sektoru niz podsticaja i subvencija.

2.3. HRONOLOŠKA DIMENZIJA KONCEPTA LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA

Prvi ozbiljniji pristup u proučavanju lokalnog ekonomskog razvoja počinje tokom šezdesetih godina prošlog veka. Mogu se uočiti tzv. „**tri talasa lokalnog ekonomskog razvoja**“:

- prvi talas, od 1960-tih do ranih 1980-tih godina;
- drugi talas, od 1980-tih do sredine 1990-tih godina;
- treći talas, od sredine 1990-tih godina do sada.¹¹

Prvi talas lokalnog ekonomskog razvoja karakteriše se koncentrisanjem lokalnih vlasti ka privlačenju mobilnih industrijskih investicija, spoljnih investicija sa naglaskom na stranim direktnim investicijama i na privlačenju investicija u tešku infrastrukturu. U tom kontekstu lokalne samouprave su koristile sledeće instrumente: donacije, zajmovi za industrijske investicije, poreski podsticaji, investicije u tešku infrastrukturu i skupe tehnike industrijskih tehnologija niskog nivoa. Glavni fokus u ovom „talasu“ je bio na: individualnim biznisima i firmama kako bi se obezbedili jeftini inputi, infrastruktura i finansijska podrška, kao i redukcija taksi. Ovakva praksa je sprovedena u SAD.

Drugi talas lokalnog ekonomskog razvoja fokus interesovanja lokalnih vlasti pomerio je ka očuvanju i rastu postojećeg lokalnog biznisa, i ka nastavku orijentacije na privlačenje investicija, ali obično više usmerenih ka pojedinim sektorima ili geografskim područjima. Najčešće korišćeni instrumenti kojima su se služile lokalne samouprave su: direktna plaćanja pojedinim firmama,

¹⁰ Porter, M. (1995): The Competitive Advantage of the Inner City; Harvard Business Review, May – June; Boston; pp. 55-71.

¹¹ Swinburn, Gwen (2007): Talk is cheap – Turning Local Economic Development Strategies into Reality in Transition Countries, Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Moldova, Local Government and Public Service Reform, Open Society Institute, Budapest, pp. 4-5.

poslovni inkubatori i poslovni prostori, saveti i treninzi za mala i srednja preduzeća (firme), tehnička podrška, podrška namenjena započinjanju posla i investiranje u tešku i laku infrastrukturu.

Za treći talas lokalnog ekonomskog razvoja karakterističan je pojačani interes ka stvaranju povoljnijeg poslovnog okruženja. Lokalne vlasti bile su orijentisane ka investicijama u laku infrastrukturu, javno-privatnim partnerstvima, umrežavanju i podržavanju investicija privatnog sektora za javno dobro i ka investicijama radi unapređenja lokalnih komparativnih prednosti. Najčešće korišćeni instrumenti lokalnih samouprava u okviru ovog talasa su: holističke strategije usmerene na rast lokalnih firmi, obezbeđenje konkurentne lokalne investicione klime, razvoj poslovnih klastera, obrazovanja i trening radne snage, usmeravanje dolazećih investicija na rast klastera i podrška poboljšanju kvaliteta života.

U stručnoj i teorijskoj literaturi postoji **jaka saglasnost oko utvrđivanja osnovnih elemenata i prilaza identifikovanim razvojnim talasima** lokalnog ekonomskog razvoja. Prvi talas kako je u teoriji utvrđeno karakteriše se tradicionalnim pristupom, druga faza tumači se kao faza jačanja kapaciteta lokalnih vlasti, a ključni fokusi trećeg talasa baziraju se na kvalitetu života i protoku informacija. Sve tri faze razvoja pojma i koncepta lokalnog ekonomskog razvoja uzrokovane su strukturnom transformacijom ekonomije SAD-a i Kanade.

2.4. STRATEGIJE EKONOMSKOG RAZVOJA LOKALNIH ZAJEDNICA

2.4.1. FORMULISANJE STRATEGIJE LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA

Formulisanje strategije ekonomskog razvoja predstavlja planiranje socio-ekonomske budućnosti lokalne samouprave, koji počinje sa identifikacijom stanja lokalne ekonomije, koji se zatim razvija u skladu sa razvojnim mogućnostima. Strategija ekonomskog razvoja lokalne samouprave je zapravo **akcioni plan delovanja lokalne samouprave**, koji sadrži četiri komponente: viziju razvoja, ciljeve razvoja, programe razvoja i projekte razvoja.¹²

Vizija razvoja predstavlja saglasnost lokalnih aktera o ekonomskoj perspektivi lokalne zajednice i konsenzus o trajnom opredeljenju lokalne ekonomske politike. Vizija lokalnog razvoja treba da bude razumljiva građanima i konzistentna sa drugim planovima lokalne zajednice tj. sa užim infrastrukturnim ciljevima, koji su sastavni deo strategije ekonomskog razvoja.¹³

¹² Begović, B., Vacić, Z. Matković, G., Mijatović, B. (2006). „Lokalni ekonomski razvoj“, Centar za liberalno-demokratske studije, Stalna konferencija gradova i opština, Beograd, str. 55.

¹³ Isto.

Operacionalizacija vizije razvoja postiže se u strateškom dokumentu lokalnog ekonomskog razvoja izvođenjem ciljeva, koji se razlikuju po karakteru i opštosti.

Ciljevi razvoja mogu biti opšti i specifični. Dosadašnja iskustva pokazuju da kvalitetne strategije ekonomskog razvoja sadrže od 4 do 6 opšta cilja razvoja, dok su specifični ciljevi znatno brojniji i uže definisani. Specifični ciljevi treba da zadovoljavaju kriterijume preciznosti, merljivosti i realističnosti.

Programi razvoja predstavljaju konceptualno jedinstvo srodnih projekata razvoja, i formulišu se na osnovu kriterijuma efikasnosti i ekonomičnosti. Pred lokalnim samoupravama stoji čitav spektar mogućih programa lokalnog ekonomskog razvoja, a obično se preporučuje izbor od 5 do 6 programa, koji korespondiraju sa finansijskim, administrativnim i stručnim mogućnostima i kapacitetima lokalne samouprave koji se rangiraju u skladu sa prioritetima lokalne samouprave. Osnovnim programima lokalnog ekonomskog razvoja smatraju se programi unapređenja lokalne poslovne i investicione klime, tvrde infrastrukture, unapređenja lokacija i komercijalne imovine, podsticanja rasta lokalnih firmi, podsticanje otvaranja novih firmi, privlačenje stranih investicija, podsticanje klsterskog – sektorskog razvoja, unapređenje pojedinih područja lokalne samouprave i unapređenje zapošljavanja pojedinih ranjivih grupa.¹⁴

Projekti razvoja predstavljaju pojedinačne akcije na podsticanju lokalnog ekonomskog razvoja. Prilikom izbora projekata razvoja od posebne važnosti je izrada studije čiji je zadatak utvrđivanje osnovanosti tehničke i finansijske implementacije projekta. Razvojni projekti razlikuju se po dužini trajanja, i postoje kratkoročni, srednjeročni i dugoročni projekti lokalnog ekonomskog razvoja. Prioritet projekata zavisiće od toga kakva je prognoza vidljivosti efekata realizacije projekata razvoja. Kratkoročni projekti vidljive ekonomske rezultate pokazuju u vrlo kratkom vremenskom periodu i značajni su u smislu potvrđivanja podrške zainteresovanih lokalnih aktera u procesu podsticanja lokalnog ekonomskog razvoja, te poseduju specifičnu koliko psihološku toliko i participativnu dimenziju. S druge strane, dugoročni projekti, kompleksni po svom karakteru, zahtevaju znatno duže periode vidljivosti konkretnih socio-ekonomskih rezultata i praćeni su ozbiljnim pristupima podsticanju lokalnog ekonomskog razvoja, ozbiljnim studijama održivosti, biznis planovima i stalnom evaluacijom i monitoringom¹⁵.

Strategija podsticanja lokalnog ekonomskog razvoja postaje obavezujući dokument i bazični akt razvojne politike lokalne samouprave usvajanjem od strane nadležnog organa lokalne samouprave, kada postaje ključni ekonomski planski dokument lokalne zajednice.

¹⁴ Isto, str. 58-59.

¹⁵ Isto.

2.4.2. PRIMENA STRATEGIJE LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA

Primena strategije podsticanja lokalnog ekonomskog razvoja sastoji se od pet važnih elemenata:

- priprema obuhvatnog plana implementacije strategije (glavnog plana implementacije);
- pripreme akcionih planova za pojedinačne projekte strategije podsticanja lokalnog ekonomskog razvoja;
- izgradnje institucionalnog okvira za implementaciju strategije i monitoring;
- obezbeđivanja potrebne podrške u implementaciji strategije, i
- stalno praćenje ostvarivanja ciljeva iz akcionih planova pojedinačnih projekata strategije.¹⁶

Postojanje plana implementacije strategije je značajan, jer garantuje jednostavniju implementaciju, koordinirane aktivnosti i stvaranje povoljnijih uslova za eventualne korekcije plana implementacije. Planovi implementacije dele se na opšte i pojedinačne, na osnovu opsega planiranih aktivnosti, i na detaljne i sumarne (zbirne) s obzirom na aspekt njihove operativne primenljivosti. Opšti planovi implementacije uglavnom se odnose na realizaciju programa, dok se pojedinačni planovi implementacije odnose na realizaciju određenog projekta i detaljniji su od opštih. Detaljni planovi implementacije sadrže sve operativne pojedinosti, dok sumarni (zbirni) obuhvataju uglavnom najrelevantnije podatke i informacije i nisu namenjeni operativnom radu.¹⁷

Akcioni planovi za pojedinačne projekte strategije izrađuju se nakon izbora programa i projekata i obezbeđuju osnovu za operacionalizaciju svakog pojedinačnog projekta. Akcioni planovi sadrže potrebne informacije o ciljevima projekta, neophodnim resursima, glavnim aktivnostima koje je potrebno preduzeti, rezultatima i ekonomskim i socijalnim koristima od implementacije pojedinačnog projekta i sl.

Izgradnja institucionalnog okvira za implementaciju strategije i za monitoring podrazumeva uspostavljanje i upravljanje formalnim i neformalnim kanalima komunikacije između nosilaca odgovornosti i aktera u implementaciji strategije. Ovaj proces podrazumeva i izgradnju partnerskih odnosa i jačanje poverenja aktera u implementaciji strategije.

Kada je reč o obezbeđivanju potrebne podrške u implementaciji strategije (politička podrška, finansijska sredstva...), ona je značajna jer

¹⁶ Swinburn, G., Goga, S., Marphy, F. (2004): Local Economic Development: A Primer Developing and Implementing Local Economic Development Strategies and Action Plans; World Bank and Bertelsman Stiftung; pp. 42

¹⁷ Begović, B., Vacić, Z. Matković, G., Mijatović, B. (2006). „Lokalni ekonomski razvoj“, Centar za liberalno-demokratske studije, Stalna konferencija gradova i opština, Beograd, str. 117.

značajno uvećavaju šanse za uspešnu implementaciju strategije. Iza političkih krugova lokalnih vlasti nesumnjivo stoje mehanizmi alokacije resursa, pronalaženja različitih mogućnosti finansiranja, ko-finansiranja i delimičnog sufinansiranja programa i projekata. Takođe, podrška implementaciji dolazi i od strane potencijalnih aktera van lokalne zajednice povezanih sa vladajućim lokalnim političkim strukturama, poput međunarodnih donatora, nevladinih organizacija na nacionalnom nivou i slično.¹⁸

Praćenje ostvarivanja ciljeva iz akcionih planova podrazumeva nekoliko segmenata praćenja situacije i okolnosti u implementaciji akcionih planova. Polazi se konstantne prisutnosti i zainteresovanosti aktera implementacije akcionih planova, kao i utvrđivanja da li se projekat implementira u skladu sa projektovanim ciljevima i da li implementacija obezbeđuje ostvarivanje planiranih i očekivanih rezultata. U praktičnom smislu, od izuzetnog značaja je kvalitetan izbor projekt menadžera, koji se suočava sa nizom nerešenih i akutnih pitanja i od čijih odluka zavisi i krajnji rezultat, kao i uspešnost implementacije.

2.4.3. MONITORING I EVALUACIJA STRATEGIJE LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA

Monitoring i evaluaciju strategije lokalnog ekonomskog razvoja je zapravo preispitivanje strategije, što je zadatak aktera u implementaciji strategije i omogućava utvrđivanje faktičkog stanja napredovanja strategije i kreiranje mogućnosti preventivnog delovanja u slučajevima odstupanja od ciljeva i ključnih programa strategije.

Preispitivanje strategije ekonomskog razvoja nije samo voljna radnja lokalne samouprave i drugih aktera podsticanja ekonomskog razvoja već u isto vreme i odgovor promenama u lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj ekonomiji. Ipak, nezavisno od promena vezanih za ekonomsko okruženje različitog nivoa, nesporno je da postoje i jasni interni, lokalni razlozi neuspeha strategija ekonomskog razvoja.

U dosadašnjoj praksi, najčešće zabeleženi neuspesi strategija lokalnog ekonomskog razvoja bili su posledica nekoliko faktora: „političkog faktora (u šta treba uključiti i greške usled namernog ili slučajnog propusta da se u strategiju uključe relevantni učesnici procesa lokalnog ekonomskog razvoja), nedostatak posvećenosti projektu njegovih menadžera, budući da nikome nisu polagali račune (ili bar to nisu činili redovno), nedostatak strateškog razmišljanja koje je dovelo do neadekvatne strategije, neodgovarajuće finansiranje i prethodne analize što takođe dovodi do neadekvatne strategije itd.“¹⁹

¹⁸ Swinburn, G., Goga, S., Marphy, F. (2004): Local Economic Development: A Primer Developing and Implementing Local Economic Development Strategies and Action Plans; World Bank and Bertelsman Stiftung; pp.44.

¹⁹ Begović, B., Vacić, Z. Matković, G., Mijatović, B. (2006). „Lokalni ekonomski razvoj“, Centar za liberalno-demokratske studije, Stalna konferencija gradova i opština, Beograd, str. 136.

Kod preispitivanja primenjene strategije lokalnog ekonomskog razvoja potrebno je izraditi planove monitoringa i evaluacije, koji treba da utvrde indikatore učinka strategije (kao i programa i pojedinačnih projekata). Strategijski menadžment razvio je niz praktičnih i uglavnom tehničkih, stručnih saveta o metodama i tehnikama preispitivanja strategija, i u osnovi se preispitivanje sprovodi u pet koraka: identifikacija pitanja koje preispitivanje obuhvata, monitoring, evaluacija, institucionalni aranžman i planiranje.

Identifikacija pitanja koje preispitivanje treba da obuhvati podrazumeva zapravo izbor predmeta preispitivanja. Monitoring strategije podrazumeva stalno vrednovanje implementacije strategije, programa i projekata, na osnovu glavnog plana implementacije strategije i akcionih planova realizacije projekata. Monitoring jasno identifikuje uspehe i neuspehe, potencijalne opasnosti u implementaciji strategije, omogućava rano otkrivanje problema i proširuje manevarski prostor lokalne samouprave i drugih aktera u implementaciji strategije. Evaluacija strategije je proces periodičnog vrednovanja (ocenjivanja) programa i projekata u smislu relevantnosti, učinaka, efikasnosti i uticaja imajući u vidu definisane ekonomske ciljeve strategije. Evaluacija se javlja u dva oblika: u obliku vrednovanja procesa (kada je usredsređena na implementaciju programa i projekata), i u obliku vrednovanja ishoda tj. vidljivih rezultata implementacije programa lokalnog ekonomskog razvoja.²⁰ Institucionalni aranžman u kontekstu preispitivanja strategije značajan je pre svega zbog participacije aktera koji su uključeni u sve faze strateškog planiranja lokalnog ekonomskog razvoja. Kvalitetan institucionalni aranžman zapravo podrazumeva uključenost svih relevantnih aktera i najširi mogući opseg informacija od značaja za preispitivanja strategije (podaci o ulaganjima i podršci, ishodima i procesima). Konačno, treba naglasiti da u cilju efikasnog ekonomskog razvoja, monitoring i evaluacija predstavljaju logičan i potreban element svih faza strateškog planiranja lokalnog ekonomskog razvoja.

2.5. FAKTORI, INSTRUMENTI I TEHNIKE U FUNKCIJI PODSTICANJA LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA

2.5.1. FAKTORI LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA

Faktori koji determinišu mogućnosti lokalnog ekonomskog razvoja, u tipologizaciji Svetske banke, podeljeni su u dve grupe determinanti:

- determinante međunarodnog karaktera, i
- determinante koje postoje na nivou nacionalnih država.²¹

²⁰ Isto, str. 140.

²¹ Dostupno na: <http://web.worldbank.org/wbsite/externeal/topics.html> (Context for Local Economic Development; datum pristupa: 21.08.2014.

U grupu međunarodnih determinanti lokalnog ekonomskog razvoja ubrajaju se **tri vrste faktora**: a) ekonomski, b) tehnološki, i c) političko-regulatorni.

Ekonomski faktori obuhvataju pet identifikovanih elemenata: smanjenje važnosti proizvoda i roba, uticaj globalnih strateških saveza između multinacionalnih korporacija i njihovih investicija na navike potrošača i kupaca, postojanje prevelike koncentracija industrijskih proizvoda u ključnim ekonomskim sektorima, rastuća mobilnost kapitala i pristupačnost finansijskim resursima i promenljivost dinamike i pravaca zapošljavanja od primarnog i industrijskog ka uslužnom sektoru (tercijarnom sektoru).

U grupu **tehnoloških faktora** ubrajaju se: tehnološki napredak i rastuća efikasnost proizvodnih i industrijskih procesa, veliki ekonomski napredak u logističkom sektoru (koji direktno utiče na redukovanje troškova i cena isporuke roba i različitih proizvoda), nepostojanje nacionalnih granica u internet komunikacijama i razvoj elektronske trgovine i elektronskog upravljanja, kao i rastući značaj informacionih tehnologija u svim sektorima društva i industrije.

U grupu **političko-regulatornih faktora** ubrajaju se: nestajanje trgovinskih barijera, rastući uticaj globalnih ekoloških standarda i standarda zapošljavanja, i uticaj regionalnih trgovinskih grupisanja i grupacija i regionalnih integracija u svim aspektima.

Na nacionalnom nivou determinante lokalnog ekonomskog razvoja su: a) pravna država i tržišna ekonomija, b) politička i fiskalna decentralizacija, c) rašireni i rastući procesi privatizacije u celoj industriji i decentralizacija uslužnog sektora nacionalnih vlasti, d) procesi demokratizacije koji doprinose jačanju i rastu pritisaka i očekivanja građana i društvenih grupa; e) nacionalna industrijska i ekonomska politika, f) podsticaji koji dolaze iz industrijskog sektora; i h) poreska reforma.²² Prema ovoj klasifikaciji međunarodnih i nacionalnih determinanti lokalnog ekonomskog razvoja nameće se zaključak da lokalni ekonomski razvoj višestruko i višeznačno determinisan proces.

Kao mogući drugi set determinanti lokalnog ekonomskog razvoja mogu se izdvojiti sledeća grupa izazova:

- međunarodni izazovi;
- nacionalni izazovi;
- regionalni izazovi;
- metropolitenski i opštinski izazovi;
- izazovi vezani za nedovoljno osposobljenu populaciju i sivu ekonomiju.²³

²² Detaljnije na internet prezentaciji: <http://web.worldbank.org/wbsite/external/topics/exturbandevlopment/extled/0.html>; datum pristupa: 11.08.2014. .

²³ Swinburn, G., Goga, S., Marphy, F. (2004): Local Economic Development: A Primer Developing and Implementing Local Economic Development Strategies and Action Plans; World Bank and Bertelsman Stiftung; pp. 11-14.

Međunarodni izazovi tumače se u smislu da globalizacija podiže i šanse i mogućnosti, ali i takmičenje u lokalnim investicijama. Takve okolnosti pružaju mogućnost lokalnom biznisu da pronade i razvije nova tržišta. Međutim, u isto vreme izazov lokalnim samoupravama predstavlja i „visok stepen ekonomske penetracije međunarodnih kompanija na lokalna tržišta, jer se multinacionalne kompanije, bankarski sektor i korporacije u sektoru usluga, na globalnom planu takmiče u pronalaženju troškovno održivih biznisa i njihovih lokacija“.²⁴

Na nivou nacionalnih država najveći uticaj na lokalne ekonomije imaju makroekonomske, fiskalne i monetarne reforme. U mnogim državama dolazi do decentralizacije funkcija centralnih vlasti koje pospešuju procese povećavanja odgovornosti lokalnih vlasti da zadrže poslovni sektor i industrijske kompanije u svojoj lokalnoj zajednici.

Između lokalnih samouprava u određenom regionu, kao i između lokalnih samouprava iz različitih regiona postoji jaka konkurencija u privlačenju domaćih (nacionalnih) i stranih investicija. Velike korporacije kao i mala i srednja preduzeća vrše izbor lokacija za poslovanje u određenim urbanim oblastima i različitim teritorijalnim celinama – regionima, zbog kapaciteta aglomeracijskih ekonomija i drugih povlastica.

Potrebno je istaći da metropolitenske i urbane oblasti i lokalne samouprave obezbeđuju veće šanse za produktivno korišćenje potencijala lokalnih ekonomija pre svega zbog veličine raspoloživog fizičkog i ljudskog kapitala, kao i zbog veličine i naprednih performansi lokalnih servisa, kvaliteta javnih usluga i specifičnih karakteristika unutrašnjeg tržišta.

Kada je reč o nedovoljno obučenoj lokalnoj populaciji i postojanju sive ekonomije u lokalnim samoupravama, autori činjenica je da u mnogim zemljama ekonomski rast nije determinisan samo formalnom i legalnom ekonomijom, već i sivom, neformalnom ekonomijom, koja obuhvata neregistrovane ekonomske aktivnosti i aktivnosti koje ne omogućavaju naplatu poreza. Naglašava se da je u pojedinim slučajevima, veličina sive, neformalne ekonomije nadilazi veličinu formalne i legalne ekonomije.²⁵

2.5.2. INSTRUMENTI I TEHNIKE PODSTICANJA LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA

Ne postoji opšte prihvaćena tipologija instrumenata i tehnika za podsticanje lokalnog ekonomskog razvoja. Sve tipologije i pokušaji razvrstavanja različitih instrumenata i tehnika podsticanja lokalnog ekonomskog razvoja baziraju se na grupisanju srodnih instrumenata i tehnika, ili na naučnoj i teorijskoj objektivizaciji programa podsticanja lokalnog ekonomskog razvoja. Ekspertska grupa Svetske banke izradila je klasifikaciju ključnih programa lokalnog ekonomskog razvoja, koji u osnovi služe ostvarivanju ciljeva lokalnog

²⁴ Isto.

²⁵ Isto.

ekonomskog razvoja. Reč o tzv. programskim opcijama lokalnog ekonomskog razvoja, kojih ukupno ima deset:

- unapređenje lokalne poslovne investicione klime;
- investiranje u tzv. tvrdi infrastrukturu;
- investiranje u zemljište i razvijanje prednosti za biznis;
- investiranje u laku infrastrukturu;
- podrška rastu lokalnog biznisa i poslovanja;
- podrška novom preduzetništvu;
- promocija domaćih – lokalnih investicija;
- podrška sektorskom razvoju i razvoju klastera;
- podrška regionalno usmerenim ciljevima i strategijama obnavljanja određenih područja;
- integracija i osnaživanje lokalne populacije sa niskim primanjima i delova tržišta radne snage sa umanjenim šansama za zapošljavanje.²⁶

Na osnovu iskustva nemačkih opština i gradova, napravljena je specifična klasifikacija instrumenata i tehnika za podsticanje lokalnog ekonomskog razvoja. Prema ovoj klasifikaciji razvoj lokalne ekonomije oslonjen je na dve grupe instrumenata.²⁷

- horizontalno povezane instrumente - tzv. „vezani“ instrumenti, i
- resorne instrumente.

Pojam **horizontalnog povezivanja** podrazumeva povezivanje na nivou lokalne samouprave, koji obezbeđuje razvoj lokalne ekonomije. Lokalne agencije i službe imaju najveću odgovornost u donošenju odluka o razvoju lokalnih ekonomija, uz jaku političku podršku lokalnih vlasti. U vezane instrumente spadaju:

- statuti lokalnih vlasti;
- politika infrastrukture, nekretnina i urbanističkih planova;
- politika oporezivanja i utvrđivanja naknada i dažbina;
- finansijska pomoć i subvencije.²⁸

U **resorne instrumente** spadaju sledeći instrumenti:

- savetovanje;
- funkciju navigatora;
- unapređivanje inovacija;

²⁶ Swinburn, G., Goga, S., Marphy, F. (2004): Local Economic Development: A Primer Developing and Implementing Local Economic Development Strategies and Action Plans; World Bank and Bertelsman Stiftung; pp. 31-40.

²⁷ Dil, G., Kanic, H. (2002): Osnove praktične lokalne politike: privreda i rad; Konrad Adenauer Fondacija ; Beograd, str. 21.

²⁸ Isto, str. 21-23.

- rad sa javnošću i reklamiranje privrednog centra;
- reklame za naseljavanje opštine;
- iniciranje lokalnih mreža za kooperaciju;
- podržavanje javnih procesa odlučivanja;
- doškoloavanje i usavršavanje, i
- lokalnu politiku zapošljavanja.²⁹

Druga tipologija instrumenata i tehnika za podsticanje lokalnog ekonomskog razvoja ubraja sledeće elemente:

- tehnike i instrumenti za pokretanje novog biznisa;
- infrastruktura;
- stvaranje povoljne poslovne klime;
- ulaganje u obrazovanje i razvoj radne snage;
- marketing i javno informisanje;
- finansijski i drugi podsticaji.³⁰

Jedna od boljih tipologija instrumenata i tehnika lokalnog ekonomskog razvoja specifičnih za naše uslove podrazumeva sledeće instrumente:

- pravne instrumente;
- finansijske instrumente, i
- složene oblike lokalnog ekonomskog razvoja.³¹

2.5.2.1. Pravni instrumenti za podsticanje lokalnog ekonomskog razvoja

Suština korišćenja pravnih instrumenata za podsticanje lokalnog ekonomskog razvoja tiče se aktivnog rada lokalnih samouprava na kreiranju bitnih preduslova za privlačenje poslovnog sektora i stvaranje prepoznatljivog „prijateljskog“ okruženja kretanju kapitala. U tom smislu „objekti“ primene pravnih instrumenata su lokalne administracije u smislu modernizacije rada i usluga koje pružaju, zatim same lokalne samouprave i „slika“ koja se o njima u eksternom okruženju stvara (imidž lokalne zajednice), kao i poslovni sektor unutar i van granica lokalne samouprave koji procenjuje efikasnost i poslovnu korist zadržavanja u datom lokalnom okruženju ili investiranja novog kapitala. U grupu pravnih instrumenata za podsticanje lokalnog ekonomskog razvoja spada: modernizacija administracije, modernizacija usluga u širem smislu reči, i uvođenje strategijskog planiranja i upravljanja i razvijanje marketinga.³²

²⁹ Isto, str. 23-28.

³⁰ Stanković, Mirjana (2006): Okvir za lokalni ekonomski razvoj; u: Lokalna samouprava – propisi i praksa, Pravni bilten 5-6/2006; Stalna konferencija gradova i opština; Beograd; str. 33.

³¹ Đorđević, Snežana (2007): Priručnik za moderno upravljanje lokalnim ekonomskim razvojem; Stalna konferencija gradova i opština, Fond za otvoreno društvo; Beograd; str. 31-107.

³² Isto str. 31.

2.5.2.2. Finansijski instrumenti podsticanja lokalnog ekonomskog razvoja

Praksa u razvijenim zemljama, kao i u zemljama u tranziciji, pokazuje da su finansijski instrumenti izuzetno korisni za podsticanje lokalnog ekonomskog razvoja. Finansijski instrumenti koji stoje na raspolaganju lokalnim samoupravama u podsticanju lokalnog ekonomskog razvoja mogu se podeliti u pet ključnih oblasti:

- investicije,
- programi podele troškova,
- programi finansijske pomoći,
- instrumenti javnih finansija,
- državna davanja i međunarodna pomoć – donacije.

U grupu finansijskih instrumenata su: „direktne strane investicije, državna davanja, garancije zajmova, protočni održivi fondovi, programi podele troškova i samooporezivanje, programi finansijske pomoći, mikrokreditni fondovi, vladina davanja, obveznice i druge hartije od vrednosti, lokalno samooporezivanje, korekciona taksa, posvećeni porez, korisnička taksa, specijalno oporezovani distrikti, državna davanja i međunarodne donacije.³³

2.5.2.2.1. Investicije u funkciji podsticanje lokalnog ekonomskog razvoja

Lokalne samouprave radi privlačenja investicija unapređuju lokalnu poslovnu klimu i investicioni ambijent i time odgovaraju na potrebe poslovnog sektora utičući na procedure i kreirajući propise koji su funkcionalni i atraktivni za poslovni sektor na lokalnom, regionalnom ili nacionalnom nivou.

Investicije se u zavisnosti od porekla kapitala i investicija dele na domaće i na strane investicije. U zavisnosti od toga na kakvu osnovu se primenjuju dele se na: grinfild (greenfield) i braunfild (brownfield) investicije.

Strane direktne investicije prema tumačenju niza ekonomista predstavljaju investiranje kapitala strane kompanije ili pojedinca radi obavljanja profitabilne delatnost na teritoriji jedne države. Strane direktne investicije omogućavaju investitoru da stekne pravo svojine, kontrole i upravljanja po osnovu uloženog kapitala.

Podela stranih direktnih investicija može se izvršiti po osnovu podele na osnovne i posebne oblike, i po osnovu motiva investiranja. Pod osnovnim oblicima stranih direktnih investicija podrazumevaju se: osnivanje preduzeća (izgradnja proizvodnih kapaciteta, najčešće korišćeni izraz za ovaj oblik stranih direktnih investicija je grinfild) i sticanje većinskog udela u vlasništvu već postojećeg preduzeća (metod kupovine preduzeća uglavnom kroz privatizaciju, kupovinu akcija ili putem direktne kupovine vlasničkog udela – putem akvizicije). Pod posebnim oblicima direktnih stranih investicija podrazumevaju se koncesija

³³ Isto str. 63.

(kupovina na ograničeni vremenski period prava na eksploataciju prirodnog bogatstva ili dobra u opštoj upotrebi) i B.O.T poslovi (Build Operate Transfer tj. odobrenje stranom investitoru da izgradi i eksploatiše objekat ili postrojenje, objekte infrastrukture i komunikaciju uz obavezu prenošenja vlasništva po isteku ugovora na državu ili lokalnu samoupravu).

Grinfild investicije podrazumevaju proces u kome investitori ulažu kapital u započinjanje poslovanja na određenoj lokaciji ulažući „na samom zemljištu“ čime stvaraju operativnu osnovu i pogone za svoje poslovanje i proizvodnju. Grinfild investicijama se podstiče novo zapošljavanje u konkretnim lokalnim zajednicama. Karakteristika grinfild investicija je da su one skup vid ulaganja, ali u isto vreme predstavljaju i vrlo kvalitetan i možda najbolji način investiranja.³⁴

Braunfild investicije podrazumevaju investicije koje se oslanjaju na prostorne kapacitete starih fabrika. Ekonomska prednost ovog oblika investicija je u tome što određeni kapaciteti i infrastruktura na konkretnim lokacijama već egzistiraju, i često je potrebno da se izvrše ulaganja u preuređenje prostornih ili proizvodnih kapaciteta, kako bi se stvorili uslovi za izgradnju novih proizvodnih pogona. Investitori u ovoj vrsti investicija najčešće ulažu značajna finansijska sredstva u adaptaciju prostora i proizvodnih kapaciteta, uređenje zelenih površina, unapređenje infrastrukture (putevi, saobraćajnice, vodovodni sistem, telekomunikacioni sistem i slično).³⁵

2.5.2.2.2. Programi podele troškova i samooporezivanje kao instrumenti lokalnog ekonomskog razvoja

Lokalne samouprave raspolažu i instrumentom podele troškova, koji se najčešće primenjuje u investiciono respektabilnijim projektima koja zahtevaju visoka ulaganja. Lokalni budžeti uglavnom usled razumljivih ograničenosti finansiranja nemaju kapacitet unilateralnog finansiranja velikih investicionih projekata poput ulaganja u npr. unapređenje kvaliteta infrastrukture poslovnih zona koje se mogu osnovati u lokalnim samoupravama. Stoga je često neophodna saradnja sa zainteresovanih grupama ili pojedincima u lokalnoj zajednici, a najčešće su za realizaciju ovakvih planova i projekata zainteresovani predstavnici poslovnog sektora u lokalnoj samoupravi.

Samooporezivanje je tehnika koju lokalne samouprave koriste za infrastrukturne projekte koji se odnose na većinu stanovnika lokalne zajednice. Karakteristika ove tehnike je da se ne odnosi na sve stanovnike lokalne zajednice i da je uslovljena referendumskim izjašnjavanjem u lokalnoj zajednici.³⁶

³⁴ Više informacija na: Greenfield, Brownfield Cities and Planning, dostupno na: <http://www.parliament.uk/commons/lib/research.html>.

³⁵ Isto.

³⁶ Đorđević, Snežana (2007): Priručnik za moderno upravljanje lokalnim ekonomskim razvojem; Stalna konferencija gradova i opština, Fond za otvoreno društvo; Beograd; str. 64.

2.5.2.2.3. Programi i instrumenti finansijske pomoći

Programi finansijske pomoći kao instrument lokalnih vlasti u podsticanju lokalnog ekonomskog razvoja značajni su, jer uvećavaju mogućnosti pristupa finansijskim sredstvima. U programe finansijske pomoći ubrajaju se različite tehnike kreditnih fondova, a kao najčešće korišćene i najefektivnije izdvajaju se:

- garancije kredita;
- mikrokreditni fondovi, i
- protočni i održivi fondovi (Revolving funds).³⁷

Lokalne samouprave putem garancije kredita daju garancije institucijama koje odobravaju kredite privrednim subjektima, da će krediti biti vraćeni. Ovaj instrument omogućava lokalni ekonomski razvoj ulivajući poverenje kreditnim institucijama, čime se znatno povećavaju kreditne mogućnosti i obim raspoloživog novca za kreditiranje različitih poslovnih poduhvata i planova.

Mikrokreditni fondovi kao instrument podsticanja lokalnog ekonomskog razvoja orijentisani su na kategoriju malih i srednjih preduzeća u lokalnoj zajednici, koja najteže dolaze do kapitala za poslovanje i poslovni razvoj.

Protočni i održivi fondovi predstavljaju veoma značajan finansijski instrument lokalnih samouprava. Protočnim i održivim fondovima lokalnim samoupravama se omogućava pristup kreditnim sredstvima pod izuzetno povoljnim uslovima (ispodprosečna kamatna stopa), bez obzira na to da li u ekonomskom ambijentu postoje međunarodne donacije ili neka vrsta državnih davanja.

2.5.2.2.4. Instrumenti javnih finansija

Instrumenti javnih finansija su neposredni rezultat različitih finansijskih aranžmana putem kojih se kreiranjem različitih modela uvećanja finansijskih prihoda lokalnih samouprava, utvrđivanjem specifičnih poreza za stanovništvo lokalne zajednice i poslovni sektor i lokalnih fondova usmerenih razvojnim ekonomskim ciljevima, obezbeđuju adekvatni finansijski podsticaji lokalnom ekonomskom razvoju. U grupu instrumenata javnih finansija ubrajaju se: vladina davanja, privatne izvore, obveznice i druge hartije od vrednosti, lokalno samooporezivanje, specijalno oporezovani distrikti, korekzione takse, korisničke takse, posvećeni porezi, i međunarodne donacije.³⁸

³⁷ Isto.

³⁸ Isto, str. 67-70.

2.5.2.3. Složeni oblici lokalnog ekonomskog razvoja

Složeni oblici lokalnog ekonomskog razvoja obuhvataju najrazličitije forme javno-privatnih partnerstava, uključuju primenu različitih modaliteta pravnih i finansijskih instrumenata. „Formiranje institucija i specijalnih foruma doprinosi otklanjanju barijera koje koče razvoj preduzetništva. Država u razvijenim zemljama pomaže preduzetniku stvaranjem stabilnog i sigurnog okvira (ambijenta), ali mu ne garantuje uspeh“.³⁹ Javljanju se u najrazličitijim oblicima, a u ključne se ubrajaju: inkubator biznis centri, parkovi, slobodne ekonomske zone i zone unapređenog poslovanja. U okviru složenih oblika lokalnog ekonomskog razvoja mogu biti: braunfeld investicije, kao i protočni i održivi fondovi, i ako oni pripadaju u finansijske instrumente podsticanja lokalnog ekonomskog razvoja.⁴⁰

2.5.2.3.1. Javno-privatna partnerstva

Javno-privatna partnerstva predstavljaju oblik saradnje lokalne samouprave i privatnog sektora u pružanju javnih usluga. Saradnja lokalne samouprave i privatnog sektora ostvaruje se putem udruživanja resursa i stručnih znanja u cilju projektovanja, finansiranja, izgradnje, upravljanja i održavanja lokalne infrastrukture. Javno-privatna partnerstva doprinose ostvarivanju nadležnosti lokalnih samouprava u pružanju javnih usluga i omogućavaju kvalitetno zadovoljavanje javnih potreba.

Javno-privatna partnerstva su model saradnje javnog i privatnog sektora u pružanju adekvatnih javnih usluga na lokalnom nivou. U sklapanju javno-privatnih partnerstava zadovoljavaju se interesi i javnog sektora tj. lokalnih samouprava i privatnog sektora. Neposredne koristi lokalnih samouprava od javno-privatnih partnerstava odnose se na:

- ostvarivanje efikasnije realizacije lokalnih razvojnih projekata;
- poboljšavanje kvaliteta javnih usluga u lokalnoj zajednici;
- podelu poslovnog rizika sa privatnim sektorom;
- obezbeđivanje finansijskih sredstava za pokretanje novih investicija;
- ostvarivanje dugoročnih socijalnih, ekonomskih i finansijskih koristi lokalne zajednice.

Motivi privatnog sektora da ulaze u javno-privatna partnerstva su sledeći:

- ostvarivanje pristupa imovini lokalnih samouprava uz obezbeđivanje ekonomskog korišćenja imovine;
- ostvarivanje koristi od obavljanja funkcije pružanja javnih usluga, i

³⁹ Pejanović, R. (2013): Oglеди iz agrarne i ruralne ekonomije, monografija, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, str. 303.

⁴⁰ Isto, str. 71.

- podela ekonomskog rizika sa javnom vlašću na lokalnom nivou.⁴¹

Javno-privatna partnerstva se dele na dve vrste:

- ugovorna javno-privatna partnerstva, i
- institucionalna javno-privatna partnerstva.

Ugovorna javno-privatna partnerstva su partnerstva u kojima se poslovna saradnja lokalnih vlasti i privatnog sektora reguliše ugovorom, dok su institucionalna javno-privatna partnerstva zasnovana na suvlasničkom odnosu lokalnih vlasti i privatnog sektora .

Institucionalna javno-privatna partnerstva javljaju se u obliku zajedničkih ulaganja (Joint Venture) u kome lokalna samouprava i privatni partner osnivaju zajednički privredni subjekat uz određivanje udela vlasništva i raspodele rizika.

2.5.2.3.2. Parkovi kao instrument podsticanja lokalnog ekonomskog razvoja

Osnivanje parkova od strane lokalnih samouprava funkcionalno je vezano za olakšavanje poslovanja i pristupa resursima i infrastrukturi investitora, kao i podsticanje razvoja ekonomije, posebno u oblastima koje su ocenjene značajnim od strane nacionalnog, regionalnog pa i lokalnog nivoa vlasti. Parkovi u osnovi predstavljaju posebno infrastrukturno opremljeno zemljište na teritoriji lokalne samouprave, koje se pod povoljnim uslovima nudi investitorima za otpočinjanje i vođenje poslovanja. U zavisnosti od orijentacije lokalne samouprave, kao i centralnog nivoa vlasti, parkovi se osnivaju i infrastrukturno opremaju u cilju razvoja industrije, nauke ili tehnologije. U tom smislu razlikuju se sledeće vrste parkova:

- industrijski parkovi,
- naučni parkovi, i
- tehnološki parkovi.

Osnivači parkova, nezavisno od tipa parkova, su države, regioni ili lokalne samouprave a osnovni uslovi za osnivanje parkova su sledeći:

- određena površina zemljišta (definišu se određena ograničenja za osnivanje parkova zavisno od tipa parka – npr. za industrijski park minimum je 10 ha, za tehnološki park 3 ha);
- rešen zemljišni status (pravo korišćenja ili postojanje dugoročnog zakupa zemljišta);
- postojanje infrastrukture (pristup saobraćajnoj infrastrukturi, vodovodnoj mreži, električnoj energiji, energentima, telekomunikacionoj mreži i slično);

⁴¹ Isto.

- postojanje određenih kapaciteta parka (u smislu očekivanog minimalnog broja korisnika i broj zaposlenih, najčešće je to bar tri korisnika parka i najmanje 100 zaposlenih).⁴²

Industrijski parkovi osnivaju se u prostornim delovima teritorije lokalne samouprave, koji su zonirani i namenjeni industrijskom razvoju. Oni su uglavnom locirani van stambenih delova lokalnih zajednica, u oblastima koje obezbeđuju kvalitetan pristup saobraćajnoj infrastrukturi, a u najboljem slučaju pristup različitim vidovima saobraćajne infrastrukture (putevi, železnički saobraćaj, vazdušni saobraćaj, luke). Iskustva pokazuju da se industrijski parkovi obrazuju u oblastima koji obezbeđuju pristup najmanje dvema vrstama saobraćajne infrastrukture.⁴³

Naučni i tehnološki parkovi podrazumevaju izgradnju objekata u posebnim lokalnim rejonima namenjenih naučnom istraživanju u poslovne svrhe. U stručnoj literaturi koriste se niz sinonima za naučne i tehnološke parkove: istraživački park, tehnološki park, tehnopolis i biomedicinski park. Izbor termina za označavanje naučnih i tehnoloških parkova uglavnom zavisi od toga koji je termin socijalno najprihvatljiviji i koji je najupotrebljiviji u smislu razumevanja mogućnosti za napredovanje i unapređivanje istraživanja i konkretne poslovne primene istraživanja.⁴⁴

Zadaci tehnoloških parkova su: (1) osnivanje tehnološki inovativno usmerenih preduzeća, kojima obezbeđuju infrastrukturu, informacione i konsultantske usluge; (2) podrška u formi prenosa znanja i tehnologije; (3) sinergija između nauke i upotrebe u industriji; (4) razvijanje regionalne saradnje; (5) konsultantske usluge i uvođenje novih tehnologija.⁴⁵

2.5.2.3.3. Inkubator biznis – centri

Putem inkubator biznis centara kao složenih instrumenata lokalnog ekonomskog razvoja, lokalne samouprave omogućavaju otpočinjanje poslovanja i vođenja biznisa tek osnovanim preduzećima. U inkubator biznis centrima preduzetnicima se omogućava korišćenje poslovnog prostora po rentama nižim od tržišnih, zajedničko korišćenje tehničkih sredstava za poslovanje i komunikacije, kao i stručnih administrativnih i profesionalnih usluga namenjenih osnaživanju i kvalitetnom poslovanju, produktivno korišćenje poslovnih kontakata sa drugim preduzetnicima i preduzećima u biznis centru,

⁴² Đorđević, Snežana (2007): Priručnik za moderno upravljanje lokalnim ekonomskim razvojem; Stalna konferencija gradova i opština, Fond za otvoreno društvo; Beograd; str. 75.

⁴³ Frej, A., Gause, J. A (2007): Business Park and Industrial Development Handbook, Second Edition; Urban Land Institute; Washington D.C, pp.16-32.

⁴⁴ Opširnije na: Battelle Technology Partnership Practice Association of University Research Parks (2007): Characteristics and Trends in North American Research Parks: 21st Century Directions;; pp.5-31.

⁴⁵ Pejanović, R. (2013): Ogledi iz agrarne i ruralne ekonomije, monografija, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, str. 306.

koje u suštini predstavljaju neku vrstu lokalno prepoznatih povlastica koje treba da rezultiraju razvojem ovog segmenta poslovnog sektora u lokalnoj zajednici.⁴⁶

Proces **razvoja inkubatora** sastoji se od deset osnovnih koraka:⁴⁷

- prvi korak, osnivanje grupe ili tima;
- drugi korak, definisanje pojedinačnih i globalnih ciljeva;
- treći korak, prikupljanje podataka o drugim projektima (inkubatorima);
- četvrti korak, analiza lokalne ekonomske baze;
- peti korak, procena mreže sponzorstva malog biznisa;
- šesti korak, performanse preliminarne finansijske studije;
- sedmi korak, drugi osvrt na bazu podataka;
- osmi korak, identifikacija i selekcija položaja i pogodnosti;
- deveti korak, razvoj menadžment plana za kapacitet i
- deseti korak, finansiranje inkubatora.

2.5.2.3.4. Slobodne zone

Putem slobodnih zona centralna vlast na određenom delu teritorije utvrđuje poseban stimulativan režim poslovanja namenjen poslovnom sektoru. Slobodne zone su diskutabilan instrument pre svega centralnih vlasti, sa jakim uticajem na poslovanje na nivou lokalne samouprave.

Slobodne zone su delovi teritorije određene države na kojima postoji povlašćen poreski i carinski tretman i pojednostavljene administrativne procedure. Slobodne zone nesporno utiču na razvoj ekonomije u zemlji u kojoj se uvode kao instrument razvoja, a zabeleženi su i izuzetno stimulatívni efekti na razvoj čitavog privrednog sistema. Pozitivni efekti primene ovog instrumenta ogledaju se u povećavanju izvoza i povećavanju deviznog priliva, otvaranju novih radnih mesta, povećavanju stranih ulaganja i prema pojedinim iskustvima predstavljaju efikasan metod u funkciji regionalizacije.⁴⁸

2.5.2.3.5. Lokalne organizacije za ekonomski razvoj

Lokalne organizacije za ekonomski razvoj formira se sa ciljem kreiranja sistematičnog, planskog i organizovanog podsticanja lokalnog ekonomskog razvoja. Kao osnivači ove lokalne organizacije najčešće se javljaju lokalna samouprava, ali i poslovne asocijacije, nevladine organizacije koje okupljaju

⁴⁶ Knnop, Linda (2007): State of the Business incubation Industry; National Business Incubation Association, Athens, Ohio; pp. 31-55.

⁴⁷ Pejanović, R. (2013): Ogleđi iz agrarne i ruralne ekonomije, monografija, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, str. 304.

⁴⁸ Đorđević, Snežana (2007): Priručnik za moderno upravljanje lokalnim ekonomskim razvojem; Stalna konferencija gradova i opština, Fond za otvoreno društvo; Beograd; str. 78.

lidere lokalne zajednice, privredne komore i slično.⁴⁹ U statusnom smislu, lokalne organizacije koje se bave podsticanjem lokalnog ekonomskog razvoja mogu biti i odeljenja za ekonomski razvoj, agencije u sastavu lokalne uprave ili samostalne organizacije poput agencija ili posebnih korporacija za lokalni ekonomski razvoj.

Organizacija za podsticanje lokalnog ekonomskog razvoja treba da bude nezavisna od lokalne vlasti i da isključivo obavlja funkcije u vezi sa lokalnim ekonomskim razvojem. Njen zadatak se odnosi na koordinaciju ekonomskog razvoja zajednice obezbeđivanjem povoljnih uslova za poslovanje, jačanjem mogućnosti za otvaranje novih radnih mesta, za privlačenje domaćih i stranih investicija, uspostavljanje javno-privatnih partnerstava i unapređenje poslovnog sektora.⁵⁰ Lokalna organizacija za ekonomski razvoj treba da bude osposobljena za pravilno procenjivanje lokalne ekonomije i komparativnih prednosti lokalne ekonomije i zajednice, kao i za primenu strateškog pristupa lokalnom ekonomskom razvoju.

2.5.2.4. Centri za podršku savremenog biznisa u lokalnim zajednicama

Često se u literaturi mogu sresti sinonimi za složene oblike lokalnog ekonomskog razvoja. Jedan od takvih su i centri za podršku savremenog biznisa u lokalnim zajednicama. Najviše se ističu u tom pogledu: biznis inkubatori, industrijski parkovi i tehnoparkovi. „Ovi centri za podršku savremenog biznisa u svetu predstavljaju ključne faktore za uspešan razvoj lokalne ekonomske zajednice. Formirani su tako da omogućavaju pružanje direktne podrške malim preduzećima, kao i za podsticanje rasta i razvoja preduzetništva i preduzeća. Za ostvarivanje takve svoje funkcije zahtevaju novi radni prostor ili obnavljanje starih industrijskih objekata, odakle se može ostvariti dodatni doprinos razvoju lokalne ekonomije.“⁵¹

Institucije koje imaju funkciju centara za podršku savremenog biznisa mogu biti:

- Biznis i inovacioni centar-koncept biznis i inovacionog centra (BIC Business Innovation Centre) promoviše Evropska Komisija kao instrument regionalnog razvoja. BIC-ovi su upravljani kapaciteti koji za cilj imaju generisanje novih inovativnih preduzeća koja su angažovana na delatnostima visoke dodatne vrednosti, ali koja nisu obavezno tehnološka. Za razliku od tehnoloških centara i inovacionih centara, BIC-ovi svojim klijentima pružaju sveobuhvatnu podršku, koja često uključuje poslovne jedinice i prateće kapacitete i usluge. Oni takođe pružaju direktan pristup u podršci preduzećima stanarima da razviju svoj biznis. BIC ovi generalno imaju stroge kriterijume prijema i izlaska, a pokušava

⁴⁹ Isto, str. 71.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Pejanović, R. (2013): Oglеди iz agrarne i ruralne ekonomije, monografija, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, str. 330.

se postići konstantan protok stanara. BIC koncept liči na biznis inkubatore u SAD.

- Inovacioni centri - inovacioni centar pruža malim preduzećima savete i podršku u razvoju novih proizvoda i procesa. To obično podrazumeva podršku u razvoju prototipova za nova preduzeća, ili pomoć postojećim malim preduzećima da unaprede procese proizvodnje. Za razliku od tehnoloških centara, oni svojim klijentima obično ne obezbeđuju radni prostor. Takođe, inovacioni centri nisu usmereni na visoke tehnologije. Klijenti obično imaju zajednički pristup opremi i mašinama, a neki inovacioni centri pružaju usluge i izvan centara. Svrha ovoga je da podstaknu razvoj novih preduzeća, koja ne moraju biti iz oblasti visoke tehnologije, i da dinamiziraju već aktivan sektor u okviru dobrog, stimulativnog ambijenta. Inovacioni centri u osnovi nude savetodavne usluge, pošto su više usmereni na ekonomsku rentabilnost nego na transfer tehnologije.
- Upravljeni radni prostor - upravljani radni prostor obezbeđuje prostorije za mala preduzeća i preduzetnike koji se bave osnovnom proizvodnjom i zanatskim aktivnostima. Poput BIC-ova, oni obično imaju upravljani pristup, ali se od njih razlikuju po tome što stanari kao korisnici radnog prostora ne moraju biti inovativni, kao i po nivou podrške koja se pruža preduzećima. Neki upravljani radni prostori funkcionišu po strogim pravilima, ali to nije uobičajeno. Centralne usluge uglavnom se svode na sekretarsku podršku i korišćenje kancelarijske opreme. Menadžer radnog prostora takođe može pružiti ad hoc savete.
- Centar za preduzeća — inkubator bez zidova. Centri za preduzeća pružaju savete i pomoć preduzetnicima i malim preduzećima, ali za razliku od upravljanih radnih prostora, obično ne obezbeđuju prostor.
- Industrijski park – predstavlja veliki prostor koji obezbeđuje zemljište i objekte za postavljanje fabrika, u kojima se mogu otvoriti specifični oblici za inkubaciju, kao što su naučni parkovi, inkubatori i inkubatori bez zidova. Namenjen je preduzećima koja su obično, ali ne uvek, u sektoru proizvodnje. Stanarima se mogu obezbediti fabričke jedinice. Slični oblici, kao što su maloprodajni parkovi (to su velike, posebno izgrađene lokacije, obično u predgrađima, u kojima se nalazi mnogo velikih prodavnica, restorana, bioskopa) imaju sličnu namenu, ali uz strožije kriterijume za ulazak.
- Biznis park - obezbeđuju smeštaj preduzećima u visoko kvalitetnom ambijentu koji na mnogo načina liči na naučni park. Za razliku od njega, ne postoje ograničenja po pitanju tipa stanara koji se primaju u park. Takođe, obično ne postoje ni pravila izlaska.
- Korporativni poduhvat (Velika kompanija pomaže razvoj malih kompanija). Ovo može biti od velike vrednosti za veliku kompaniju kao

način da ostane u kontaktu sa velikim brojem novih razvojnih rešenja koja mogu uticati na budućnost njenog postojećeg osnovnog biznisa.

- Tehnološki centar - smeštaju svoje stanare u zgradu ili u kompleks poslovnih jedinica, a ne u park. Njihova svrha je obezbeđivanje prostora za manja preduzeća koja se bave aktivnostima iz oblasti visoke tehnologije, sa naglaskom na proizvodnji, pre nego na istraživanju i razvoju. Neki tehnološki centri imaju pristup aktivnog upravljanja centrom i nude svojim stanarima pristup zajedničkim uslugama, ali mnogi nemaju tu vrstu usluga. Takođe, retko postoje stroga pravila o izlasku iz inkubatora, tako da je promet stanara često na veoma niskom nivou. Za razliku od naučnih parkova, tehnološki centri nisu obavezno usmereni ka omogućavanju transfera tehnologije između akademskih institucija i preduzeća.
- Tehnopolis – predstavlja urbanu strukturu koja može pokrivati nekoliko gradova u jednom regionu. Tehnopolis obuhvata velika preduzeća i njihove istraživačke laboratorije, univerzitete i istraživačke institute, nova preduzeća iz oblasti visoke tehnologije i nekoliko servisa za transfer tehnologije, a takođe obuhvata i stambene zone za istraživače i preduzetnike, kao i sve neophodne kadrove. Pravi cilj tehnopolisa je kreiranje nove vrste društvene, građanske i radne organizacije koja privlači finansijske i ljudske resurse na jedno mesto. Zbog toga je dobar objekat u atraktivnoj oblasti optimalna postavka. Ova vrsta visoko razvijene infrastrukture u potpunosti zavisi od stabilno socio-ekonomskog i političkog konteksta.
- Izvozne zone – one su veoma korisne za razvoj izvoznog i spoljnotrgovinskog potencijala, a one generalno imaju i bolje veze sa međunarodnom zajednicom, iako su pokazale mali potencijal za jačanje privrede na lokalnom nivou. Pa ipak, kroz proces pružanja poslovnih usluga, obezbeđivanje pristupa infrastrukturi, kao i kroz poreske olakšice, ove zone imaju za cilj privlačenje direktnih stranih investicija. One takođe podstiču zapošljavanje i doprinose poboljšanju platnog bilansa.
- Naučni (tehnološki) parkovi - obezbeđuju kreativan ambijent za stimulisanje i promociju komercijalizacije istraživanja, kao i preduzeća zasnovanih na tehnologiji;
- Virtuelni biznis inkubatori - omogućavaju pristup uslugama u sajber prostoru. One povezuju kompanije sa drugim kompanijama, sa kupcima, nabavljačima, partnerima, kao i sa operativnom upravom virtuelnog inkubatora putem Interneta, putem elektronske razmene podataka, video konferencija itd.;
- Klasteri i umrežavanje - od početka devedesetih prošlog veka, povećava se značaj grupisanja i umrežavanja za razvoj MSP. Putem ovih grupa i mreža, MSP mogu doći do kvalifikovane i visoko obrazovane radne snage, kao i do udruženih poslovnih usluga, uključujući i usluge biznis

inkubacije. Klasteri predstavljaju aglomeracije MSP koje rade u geografskoj blizini i u okviru sektora u kojem je grupisanje komplementarnih poslova efikasno. Unutar klastera, malim i srednjim preduzećima omogućeno je da se specijalizuju, izgrađuju tehnološke sposobnosti, adaptibilnost, inovativnost i konkurentnost“.⁵²

2.6. RESURSI KAO FAKTORI LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA REPUBLIKE SRBIJE

Identifikovanje i upravljanje resursima (pogotovo agrarnih resursa) je od velikog značaja za uspešnu primenu lokalnog ekonomskog razvoja. U tom pogledu može se izdvojiti tri osnovne grupe resursa koji imaju velik uticaj na razvoj koncepta lokalnog ekonomskog razvoja. To su prirodni, demografski i ekonomski resursi (privredna struktura).

2.6.1. PRIRODNI RESURSI

U okviru prve grupe se nalaze prirodni resursi koji uključuju poljoprivredno i šumsko zemljište, mineralne sirovine, vode i vodno zemljište, obnovljivi izvori energije.⁵³

Poljoprivredno zemljište u Republici Srbiji čini oko 60% ukupne teritorije, dok oranice imaju isti udeo u poljoprivrednom zemljištu, a ostatak učešća u poljoprivrednom zemljištu je raspoređen na livade (12,6%), pašnjake (18%), voćnjake (4.5%) i vinograde. Za poljoprivredno zemljište je karakteristična pojava smanjenja i degradacije poljoprivrednog zemljišta, faktori koji ih uzrokuju su: širenje naselja, podizanje industrijskih, rudarskih, energetskih i saobraćajnih objekata, erozija (vodna i eolska), zaslanjivanje zemljišta, hemijska zagađenja, demotivisanost za bavljenje poljoprivredom, depopulacija, senilizacija i dr. U Republici Srbiji dominiraju porodična gazdinstva u vlasničkoj strukturi poljoprivrednog zemljišta u Srbiji (nešto manje od 80%), sa značajnim potencijalima za intenzivno ratarsku proizvodnju, za uzgoj vinove loze, konvencionalnu i organsku proizvodnju voća, pašnjake i livade velike ekološke vrednosti. *Šume i šumsko zemljište* čini oko 30% teritorije i preovlađuje državno vlasništvo sa 53% učešća. U AP Vojvodini je najmanje zastupljeno šumsko zemljište i svrstava se u najmanje pošumljenu regiju u Evropi sa oko 6%, a za optimalnu pošumljenost je potrebno podići nove zasade da bi se postiglo oko 14% pošumljenosti.

Vode i vodno zemljište – Srbija ima dovoljne količine vode za zadovoljavanje svojih potreba uz neophodna uslov da se racionalno koriste i štite od zagađivanja. Takođe, Republika Srbija raspolaže mineralnim i

⁵² Isto, str. 331-333.

⁵³ Zakon o prostornom planu Republike Srbije od 2010-2020, („Službeni glasnik RS”, broj 88/10).

termomineralnim vodama. Kanalizacioni sistem ne zadovoljava potrebe vodosnabdevanja stanovništva, a pogotovo je problematičan sektor prečišćavanja otpadnih voda što je imalo posledicu pogoršanje kvaliteta vodotokova u Srbiji.

Mineralne sirovine su prisutne u Republici Srbiji, po svojoj količini nedovoljne. Posebno mesto imaju energetske mineralne sirovine, kao i metalnih sirovina. Kod korišćenja ovih resursa je karakteristično da se planski i neodrživo koriste tako da nema evidencija o iskorišćenosti ovih resursa i njihovoj kategorizaciji.

Obnovljivi izvori energije u Republici Srbiji iskorišćavaju se u niskom procentu, nešto veća iskorišćenost postoji kod velikih vodenih tokova u hidroelektranama. Energetski potencijal ovih izvora energije čini oko 25% godišnje primarne energije. Oko 60-80 % od ukupnog potencijala se odnosi na biomasu, i to iz drvne biomase i poljoprivredne biomase.

2.6.2. DEMOGRAFSKI RESURSI

Demografski resursi na teritoriji Republike Srbije su ugroženi usled demografskog praznjenja pojedinih delova Republike Srbije i neravnomernosti u demografskom razvitku na nivou regiona. Starosna struktura je takođe nepovoljna i svrstavamo se u grupu evropskih država sa najstarijim stanovništvom. Udeo urbanog stanovništva je 56% i svrstava se u slabije urbanizovane prostore u odnosu na Evropu. Kako gradovi i urbana naselja mogu da budu značajni „motori“ razvoja u okviru svog regiona od značaja je identifikovanje:

- gradova koji su ključni za regionalni razvoj – čvorišta;
- gradova koji imaju specifičnu lokaciju unutar mreže naselja, ili sa regionalnim karakteristikama od značaja za dalji razvoj zemlje;
- gradova usled geografske pozicije u odnosu na transportne koridore, i
- gradovi u graničnim zonama, a od značaja za transgraničnu saradnju.⁵⁴

U tom kontekstu izdvajaju se:

- Beograd – grad koji je u rangu metropolitenskog područja;
- Novi Sad, Niš i Priština – gradovi od međunarodnog značaja;
- Gradovi – čvorišta: Subotica, Pančevo, Kragujevac, Užice, Novi Pazar, i Zaječar;
- Gradovi sa specifičnom lokacijom ili regionalnim karakteristikama: Kikinda, Valjevo, Kraljevo, Bor, Kosovska Mitrovica, Pirot i Vranje;
- Gradovi i urbana naselja u pograničnim područjima: Sombor, Vršac, Sremska Mitrovica, Loznica, Šabac, Kladovo, Negotin i Peć, i

⁵⁴ Isto.

- Gradovi koji imaju specifičnu lokaciju u odnosu na putne koridore: Apatin, Zrenjanin, Vršac, Smederevo, Požarevac, Užice, Jagodina, Paraćin, Čuprija, Kruševac, Leskovac, Vranje i Pirot.⁵⁵

2.6.3. PRIVREDNI RESURSI

Privreda Republike Srbije ima attribute regionalne neravnomernosti, sa daljim procesom urbanizacije realno je očekivati da će se ovi dispariteti još više produbiti. Kao osnovna problemska područja u privrednim aktivnostima izdvaja se: nezaposlenost stanovništva, nizak stepen konkurentnosti, tehnološko zaostajanje udruženo sa stalnim dezinvestiranjem, kao izrazita regionalna podela na Beogradski i region Vojvodine i ostalog dela Srbije.

Poljoprivreda

Limitirajući faktor u razvoju poljoprivrede je veličina farmi u Republici Srbiji i prosečna veličina poseda je malo iznad 2,5 ha. Takođe, od ukupnog broja stanovništva poljoprivredno stanovništvo čini oko 10%, a karakteristična je nepovoljna starosna struktura. Zastupljenost stočarstva se razlikuje u zavisnosti od teritorije, jer veliki broj svinjarskih, živinarskih i govedarskih farmi se nalazi u ravničarskim područjima. Ostatak farmi su manjeg kapaciteta, ali su brojne. Preovlađuje poluintenzivna proizvodnja na većini gazdinstava.⁵⁶

Rudarstvo

U Republici Srbiji aktivno radi oko 200 rudnika, ali je prisutna tendencija opadanja rudarske proizvodnje. Potencijal u površinskoj eksploataciji ugljenih basena u daljoj budućnosti su Kolubarski i Kostolačko-Kovinski baseni. Takođe, potencijal postoji i kod rudnika sa podzemnom eksploatacijom uglja. U sektoru metaličnih sirovina postoje potencijali i većina nalazišta imaju svoj ekonomski značaj od kojih je najvažnija ležišta bakra (Borska oblast), zatim rude olova i cinka, antimona i dr. Isto tako, postoji raspoloživost i sa nemetalčnim sirovinama (krečnjak, laporac, gline, šljunak, daciti, peskovi i dr.).⁵⁷

Industrija

Glavni nosilac privrednog razvoja Republike Srbije tokom dužeg vremenskog perioda je bila bazirana na industrijskoj proizvodnji. Nosioci industrijskog razvoja na teritoriji Republike Srbije su novosadsko i beogradsko područje. Beogradska aglomeracija ima preko 50.000 zaposlenih, dok novosadski industrijski centar je veličine sa oko 20.000-50.000 zaposlenih.⁵⁸

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Isto.

Turizam

Glavne turističke aktivnosti u Republici Srbiji obuhvata turizam u velikim gradovima, banjski turizam, seoski, rečni turizam, lov, ribolov, kulturno i prirodno blago. Turistički resursi Srbije nisu u dovoljnoj meri vrednovane i favorizovane, postoje komparativne prednosti u tom pogledu, a za izgradnju konkurentne prednosti srpskog turizma potreban je sistematski pristup kroz primenu odgovarajućih mera. Afirmisane turističke destinacije u Srbiji su: Kopaonik, Zlatibor, Tara, od gradskih i banjskih destinacija su Beograd, Novi Sad (festival Exit), Vrnjačka Banja, Sokobanja, Niška Banja (gradske i banjske destinacije), Guča (sabor trubača).⁵⁹

Transport

Stanje transportne infrastrukture u Republici Srbiji pogoršano je tokom prethodnog perioda pre svega usled neodržavanja. Putni saobraćaj je najrasprostranjeniji vid saobraćaja na teritoriji Republike Srbije. Od izuzetne važnosti je postojanje Pan-evropskog koridora ili koridora X koji u svom obuhvatu imaju kombinaciju više vidova saobraćaja i načina transporta (putni, železnički, rečni i vazdušni saobraćaj).⁶⁰

Infrastruktura (energetika, vodoprivreda, telekomunikacije i poštanski saobraćaj)

Energetski resursi u Srbiji su relativno siromašni, neravnomerno su raspoređeni i nepovoljan je sastav (dominacija lignita). Sa druge strane postoji neizvesnost uvoza pojedinih vidova energije i energenata, tako da je potrebno obezbediti održiv razvoj energetskog sektora, kroz efektivniju upotrebu energenata, smanjenje energetskog intenziteta, optimalnim korišćenjem domaćih obnovljivih i neobnovljivih izvora.

Na teritoriji Republike Srbije su potrebni kompleksni integralni vodoprivredni sistemi, sa mogućnošću prebacivanja vode na veća rastojanja koja bi imala za cilj da prostorna i vremenska neraspoređenost vodnih resursa ublaži. Pogotovo kad je slučaj korišćenje tranzitnih voda u Vojvodini, Podrinju i Posavini potreban je razvoj višenamenskih kanalskih sistema.

U oblasti telekomunikacija ostvaren je znatan napredak čime se u daljoj budućnosti stvaraju dobri preduslovi za veći stepen regionalne dostupnosti. Koncept razvoja telekomunikacionih mreža se zasniva na koncepciji razvoja fiksne telekomunikacione mreže, mobilne telekomunikacione mreže i mreže za potrebe radiodifuzije. Poštanska delatnost je u toku prethodne decenije odvojeno od telekomunikacija.⁶¹

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Isto.

2.7. LOKALNI EKONOMSKI RAZVOJ U SRBIJI

Politički, pravni i ekonomski sistem u Srbiji ne obezbeđuju stimulativan ambijent realizaciji koncepta lokalnog ekonomskog razvoja. U političkom sistemu dominira centralizacija i hijerarhijski odnos političkog centra – centralnih vlasti i nivoa lokalnih vlasti. Proces decentralizacije odvija se sporo i sukcesivno, bez postojanja planskog pristupa nacionalnih vlasti, i u njemu dominira primena principa dekoncentracije vlasti, koji u osnovi ne obezbeđuje potrebne pretpostavke za efikasno podsticanje lokalnog ekonomskog razvoja.⁶²

Privreda Srbije se razvija u okolnostima aktuelnih tranzicionih procesa, sporih ekonomskih reformi, nedovoljno brzom privatizacijom i nezadovoljavajućim prilivom stranih investicija i penetracijom investitora u oblast privrede.

Nadležnosti lokalnih samouprava u Srbiji (opština, gradova) definisane su Ustavom kao najvišim pravnim aktom u zemlji, Zakonom o lokalnoj samoupravi i nizom drugih sektorskih zakona u domaćem pravnom sistemu.

Ustavom definisana lista ovlašćenja lokalnih samouprava uključuje sledeće **nadležnosti lokalnih samouprava da:**

- uređuju i obezbeđuju obavljanje i razvoj komunalnih delatnosti;
- uređuju i obezbeđuju korišćenje građevinskog zemljišta i poslovnog prostora;
- staraju se o izgradnji, rekonstrukciji, održavanju i korišćenju lokalnih puteva i ulica i drugih javnih objekata od opštinskog značaja, i uređuju i obezbeđuju lokalni prevoz;
- staraju se o zadovoljavanju potreba građana u oblasti prosvete, kulture, zdravstvene i socijalne zaštite, dečije zaštite, sporta i fizičke kulture;
- staraju se o razvoju i unapređenju turizma, zanatstva, ugostiteljstva i trgovine;
- staraju se o zaštiti životne sredine, zaštiti od elementarnih nepogoda, o zaštiti kulturnih dobara od značaja za opštinu;
- staraju se o zaštiti, unapređenju i korišćenju poljoprivrednog zemljišta i obavlja druge poslove koji se određuju zakonom.⁶³

Ustavom je određeno da opštine donose samostalno svoj budžet i završni račun, da donose urbanističke planove i programe razvoja opštine, kao i da se staraju o zaštiti i unapređenju ljudskih i manjinskih prava, javnom informisanju, da samostalno upravljaju imovinom lokalne samouprave. Takođe,

⁶² Đorđević, Snežana (2007): Priručnik za moderno upravljanje lokalnim ekonomskim razvojem; Stalna konferencija gradova i opština, Fond za otvoreno društvo; Beograd; str. 14.

⁶³ Ustav Republike Srbije, član 190.

Ustavom Srbije je lokalnim samoupravama dato pravo da raspisuju referendum na teritoriji jedinice lokalne samouprave.

Od ključne važnosti za podsticanje lokalnog ekonomskog razvoja je zakonska odredba koja lokalnim samoupravama omogućava da donose programe lokalnog ekonomskog razvoja i da sprovode projekte lokalnog ekonomskog razvoja, kao i da se staraju o unapređenju opšteg okvira za privređivanje u jedinicama lokalne samouprave.⁶⁴

Iako je izloženi pravni i ekonomski ambijent u Srbiji načelno nedovoljno stimulativan za podsticanje lokalnog ekonomskog razvoja u lokalnim samoupravama, posle određenog perioda reformi i prilagođavanja domaćeg sistema razvojnim potrebama i države i lokalnih samouprava možemo potpuno osnovano izdvojiti jedan broj lokalnih samouprava koje su uspešno primenile pojedine instrumente za podsticanje lokalnog ekonomskog razvoja. Izvestan broj lokalnih samouprava je oslanjajući se na sopstvene organizacione, kadrovske i razvojne kapacitete ostvario napredak u lokalnoj ekonomiji. Pre svega je reč o lokalnim samoupravama koje su obezbedile privlačan ambijent za ulaganja i neophodne uslove za zadržavanje poslovnog sektora u lokalnoj zajednici. U osnovi su evidentirana pozitivna iskustva lokalnih samouprava bazirana na kvalitetnom iskorišćavanju geografske pozicioniranosti lokalne samouprave i praćene strateškim pristupom lokalnom ekonomskom razvoju i praćenjem rezultata preduzetih mera, planova i učinaka lokalnih Strategija ekonomskog razvoja.

Takođe, uspešne lokalne samouprave izvršile su reformu lokalne administracije i da su zasluge za ovaj proces pre svega na ambicioznim lokalnim rukovodstvima. Lokalna politička rukovodstva su modernizujući administraciju, pojednostavljujući lokalne poslovne procedure i primenjujući savremena znanja u oblasti lokalnog ekonomskog razvoja, uz sporadičnu asistenciju centralnog nivoa vlasti (u vidu povremenih finansijskih donacija i „otvorenijeg“ pristupa u reformi zakonskog ambijenta) učinila „svoje“ lokalne samouprave investiciono prepoznatljivim i ekonomski poželjnim destinacijama kapitala. Osnovni utisak neutralnog analitičara ekonomskog razvoja lokalnih samouprava u Srbiji svakako je baziran na pretpostavci da uspešne lokalne samouprave poseduju sposobne menadžere – tehnostrate i gaje prijateljski pristup prema investitorima, poslovnom sektoru i u krajnjoj liniji građanima lokalne zajednice.

Republika Srbija predstavlja izrazito ruralnu zemlju, sa poljoprivrednom proizvodnjom kao dominantnom privrednom granom. Postoje različite klasifikacije i podaci, ali okvirno oko 70-80% teritorije Republike Srbije čini ruralno područje na kome živi oko 43-56% ukupnog stanovništva naše zemlje.⁶⁵

⁶⁴ Zakon o lokalnoj samoupravi, član 20. tačka 9.

⁶⁵ Pejanović, R. (2013): Oglеди iz agrarne i ruralne ekonomije, monografija, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, str. 262.

U okviru AP Vojvodine **primeri dobre prakse uspešnog lokalnog ekonomskog razvoja** prisutni su u opštinama tj gradovima: Inđija, Pećinci, Zrenjanin i Novi Sad (koji je obrađen u narednom poglavlju).

Opština Inđija kao atraktivna investiciona destinacija u Srbiji prepoznata je i od strane stručnjaka za lokalni ekonomski razvoj, kao i od strane investitora i organizacija i stručnih časopisa. Pozitivno inđijsko razvojno iskustvo je rezultat korišćenja podsticaja za potencijalne investitore u lokalnim samouprava i gde je „opština Inđija dala praktično besplatno zemljište onima koji investiraju u izgradnju pogona na njenoj teritoriji“.⁶⁶ Ostali faktori koji su uticali da Inđija privuče strane investicije su: dobro poslovno rukovodstvo opštine, dobre saobraćajne veze, kao i blizina Beograda i Novog Sada. Priznanje za podsticanje lokalnog ekonomskog razvoja i priliva stranih investicija Inđija je dobila i iz same struke – ugledni magazin „Direktne strane investicije“ (magazin „FDI“) Inđiju je svrstao na listu 25 najboljih evropskih destinacija za ulaganje. U jakim promotivnim i marketinškim kampanjama i predstavljanjima lokalne samouprave Inđije kao superiorne investicione lokacije u Srbiji kao argumenti namenjeni potencijalnim investitorima navode se: tržište od 65 miliona stanovnika, strateška lokacija za unapređenje biznisa, jednostavan pristup međunarodnom tržištu, najniži porez na profit u Evropi, desetogodišnje iskustvo poreskih olakšica za ulaganje preko 7,5 miliona EUR i otvaranje 100 novih radnih mesta, postojanje slobodnih zona i infrastrukturno opremljenih industrijskih parkova, lokalna administracija okrenuta ka potrebama biznisa, elektronski lokalni servis i preko 2200 otvorenih poslovnih aktivnosti. Opština Inđija, obraćajući se stranim investitorima pre svega kao glavne argumente koristi pogodnosti domaćeg ekonomskog sistema, dostignuća u infrastrukturnom opremanju u opštini i dostupnost industrijskih parkova, prijemčivost lokalne uprave za potrebe investitora i stratešku poziciju Inđije u celoj Istočnoj Evropi. Opština Inđija je izvršila potrebnu reformu lokalne administracije, pojednostavila poslovne i druge procedure, modernizovala i prilagodila razvojnim potrebama prostorne i urbanističke planove, izgradila industrijske parkove, razvila infrastrukturu i ustanovila slobodnu zonu. Dosadašnje pozitivno razvojno iskustvo opštine Pećinci u postizanju vidljivih i prepoznatljivih ekonomskih rezultata u ovoj lokalnoj samoupravi, pozitivan je primer koji neposredno govori o tome da veličina lokalne samouprave nije presudan razvojni faktor. Upravo zato Snežana Đorđević navodi da „Pećinci spadaju u manje opštine koje su veoma vešto iskoristile sve pogodnosti dobrog položaja“.⁶⁷ Iskustvo ove lokalne samouprave je primer lokalne samouprave sposobne da privuče strane direktne investicije, da kreira povoljne uslove za grinfild investicije, da kreira nova radna mesta i da bude prepoznata kao povoljna geografska lokacija za investicije ozbiljnih kompanija.

⁶⁶ Begović, B., Vacić, Z. Matković, G., Mijatović, B. (2006). „Lokalni ekonomski razvoj“, Centar za liberalno-demokratske studije, Stalna konferencija gradova i opština, Beograd, str. 99.

⁶⁷ Snežana Đorđević: Priručnik za moderno upravljanje lokalnim ekonomskim razvojem; Stalna konferencija gradova i opština, Fond za otvoreno društvo; Beograd; 2007; str. 77.

Opština Pećinci (pre svega mesna zajednica Šimanovci, koja je fokus ekonomskog razvoja ove lokalne samouprave) privukla je 30 grinfield investicija, a domaće i strane kompanije investirale su 300 miliona EUR u razvoj proizvodnih poslovnih kompleksa, i u ovom procesu kreirano je 1200 novih radnih mesta.⁶⁸ O izrazito brzom napretku i vidljivim rezultatima govore i podaci o tome da je ova lokalna samouprava nakon 2004. godine postala atraktivna investiciona destinacija i da beleži rapidan rast visine direktnih stranih investicija. Kapital u izgradnju proizvodnih i poslovnih objekata u industrijskom parku u ovoj lokalnoj samoupravi ulažu kompanije iz oblasti prehrambene, mašinske i građevinske industrije, iz uslužnih delatnosti, pa čak i iz oblasti kinematografije.⁶⁹ Ekonomski razvojnu lokalnu politiku u opštini Pećinci karakteriše investiranje dela sredstava iz priliva direktnih stranih investicija u jačanje infrastrukture (izgradnja novih puteva, pribavljanje raznih prečistača, proširenje gasne infrastrukture) i izdvajanje za stvaranje kvalitetnijih uslova za život u ovoj lokalnoj samoupravi (izgradnja sportskih hala, srednjoškolskog centra, planova regulacije pojedinih naselja, rastuća socijalna davanja i slično). Opština Pećinci poseduje komparativne prednosti u odnosu na niz drugih manjih opština u Srbiji, s obzirom na blizinu glavnih saobraćajnica u zemlji i posedovanje bogatog građevinskog i poljoprivrednog zemljišta. Međutim, razvojni uspeh opštine Pećinci duguje jasnoj strateškoj orijentaciji u određivanju prioriteta razvoja i ukidanje barijera poslovnom sektoru zainteresovanom da ulaže u grinfield projekte. Shodno tome, ova opština je donela dva ključna dokumenta: Strategiju ekonomskog razvoja i Prostorni plan opštine. Strategijom ekonomskog razvoja kao prioriteta lokalne samouprave označeni su : razvoj malih i srednjih preduzeća, razvoj poljoprivrede i sela, razvoj turizma, privlačenje stranih direktnih investicija i podizanje kvaliteta života.⁷⁰ Inoviranjem ovih lokalnih dokumenata, lokalno rukovodstvo proširilo je tzv. radne zone i proširilo granice industrijskog parka u ovoj lokalnoj samoupravi. Centralna investiciona tačka opštine Pećinci (Šimanovci) sada je samo jedna od mogućih lokacija ulaganja u izgradnju različitih proizvodnih pogona i objekata različite namene. Dostupno zemljište stranim i domaćim investitorima prelazi 2000 ha.⁷¹ Zanimljivo je da u radnoj zoni ne mogu biti zastupljene delatnosti koje vrše zagađenje životne sredine (tla, vazduha, vode), koje proizvode prekomernu buku i koje koriste radioaktivne i druge štetne materije.

Pozitivno iskustvo u lokalnom ekonomskom razvoju ima opština Zrenjanin, pre svega zahvaljujući osnivanju inkubator biznis centra i zone unapređenog poslovanja. Glavna karakteristika uspešne primene ovih

⁶⁸ Više informacija na: internet prezentaciji opštine Pećinci: <http://www.pecinci.org/privreda/infrastrukturairesursi.html>.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ O tome videti više na internet prezentaciji opštine Pećinci: <http://www.pecinci.org/privreda/infrastrukturairesursi.html>.

⁷¹ O tome videti više na internet prezentaciji opštine Pećinci: <http://www.pecinci.org/html>.

instrumenata razvoja je jaka potpora republičkih i pokrajinskih vlasti, kao i finansijska podrška agencija koje finansiraju projekte iz oblasti lokalnog ekonomskog razvoja. Naravno, razvojni interes prepoznat je od strane lokalnih vlasti u Zrenjaninu, i primetni su pozitivni efekti navedenih instrumenata lokalnog ekonomskog razvoja. U ovoj lokalnoj samoupravi osnovano je preduzeće BIZ Zrenjanin, kao biznis inkubator namenjen podršci preduzetnicima i kompanijama koje se bave informacionim tehnologijama. BIZ je osnovan radi stimulanja pojedinaca i malih preduzeća da razviju sopstveni posao pod povoljnim uslovima. Cilj Grada Zrenjanina je pružanje usluga preduzetnicima sa održivim projektima iz oblasti IT industrije i u tom smislu ovaj biznis inkubator pruža više modela usluga, podrške i resursa.⁷² Korišćenjem usluga BIZ-a novoosnovane kompanije u IT oblastima (kao iz drugih oblasti) besplatno dobijaju kancelarijski prostor na korišćenje sve dok ne osposobe sopstvene funkcionalne poslovne prostore.⁷³ BIZ je osnovan kao rezultat saradnje Grada Zrenjanina i zainteresovanih domaćih institucija, stranih fondova i međunarodnih organizacija. U osnivanju BIZ-a participirali su nemačka organizacija GTZ, OEBS, Entrans kao i Republička agencija za mala i srednja preduzeća i Fond za podršku stranih investicija Vojvodine. BIZ ima sklopljena partnerstva sa univerzitetskim sektorom i sa pojedinim biznis inkubatorima iz regionalnog okruženja. Iako kapaciteti BIZ-a nisu još uvek maksimalno iskorišćeni, nesumnjivo je da će ovaj kvalitetno sproveden i osmišljen pionirski poduhvat u oblasti potpore IT sektoru u budućnosti dati još značajnije i vidljivije rezultate. Pored navedenog biznis inkubatora grad Zrenjanin ima pozitivno iskustvo i sa zonom unapređenog poslovanja. Zrenjaninska zona unapređenog poslovanja – BID osnovana je 2003. godine kao poslovno udruženje. Finansiranje osnivanja ove zone započelo je u okviru projekta američkog USAID-a obezbeđivanjem sredstava za finansiranje infrastrukture BID-a. Krug korisnika BID-a u stalnom je porastu, a tome doprinosi kako kvalitetno i planski usmereno funkcionisanje BID-a toliko i lokacijska atraktivnost (centralno gradsko jezgro), infrastrukturna opremljenost (stalno unapređivanje ove zone u infrastrukturnom smislu) i komunalna čistoća. Takođe, razvoju BID-a doprinose i različiti propratni sadržaji čiji je cilj kreiranje veće posećenosti i veća zainteresovanost za ovu gradsku zonu.

Konačno uspešni razvoj lokalne ekonomske zajednice može direktno doprineti regionalnom i nacionalnom razvoju. „Lokalni ekonomski razvoj ne utiče samo usko i direktno na pojedine sektore, čak ni samo na datu lokalnu zajednicu, već se njegovi rezultati indirektno odražavaju i na neposredno okruženje, druge lokalne zajednice kao i na ekonomiju na nacionalnom i regionalnom nivou uopšte. Realizacijom nabrojanih zadatih ciljeva, razvija se

⁷² O tome videti internet prezentaciju grada Zrenjanina: <http://www.zrenjanin.org.rs/1-152-0-0/Biznis-inkubator.html>

⁷³ Isto.

lokalna zajednica, ali se i daje podrška regionalno usmerenim ciljevima i strategijama obnavljanja određenih područja⁷⁴.

Ipak, lokalni razvoj nije autonomni proces i pred njega stoje razna ograničenja. Na osnovu studije koja je rađena u okviru projekta EXCHANGE2 identifikovana su ključna ograničenja i problemi lokalnih samouprava⁷⁵:

- limitirane su funkcije lokalne samouprave u ruralnom razvoju;
- lokalne samouprave nemaju (ili imaju veoma limitirana) finansijska sredstva za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja;
- u lokalnim samoupravama nije razvijen participativni pristup i transparentnost;
- lokalne samouprave nemaju dovoljno ili nemaju uopšte stručnih kadrova, koji bi mogli da se bave pitanjima ruralnih područja i ruralnog razvoja;
- postojeći kadrovi ne mogu da nose proces razvoja ruralnih područja;
- neophodni su edukacioni programi, obuke i treninzi;
- nemotivisanost članova lokalne zajednice;
- ne postoje projekti i planovi razvoja poljoprivrede i ruralnih područja, ne postoje na nivou lokalne samouprave;
- ne postoji horizontalna i vertikalna komunikacija;
- ne postoji regionalna saradnja;
- nema brige o zaštiti životne sredine.

⁷⁴ Pejanović, R. (2013): Oglеди iz agrarne i ruralne ekonomije, monografija, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, str. 267.

⁷⁵ Exchange projekat je

3. STUDIJA SLUČAJA-GRAD NOVI SAD

3.1. OSNOVNI PODACI O GRADU NOVOM SADU

Grad Novi Sad prostire se na području Panonske nizije, odnosno većim delom je lociran u južnoj Bačkoj, na levoj obali Dunava. Naime, Novi Sad ima izuzetno povoljan prirodno-geografski i ekonomsko-geografski položaj, jer teritorija na kojoj se prostire grad je raskrsnica kopnenih i vodenih puteva. Nalazi se na istočnom turističkom pravcu koji povezuje Severnu, Centralnu i Zapadnu Evropu sa Jadranskim, Egejskim i Crnim morem. Značaj ovog pravca, povećavaju koridor VII (reka Dunav) i koridor X (Centralna Evropa - Crno i Egejsko more). Takođe, važno je i prisustvo evropskog magistralnog E-75 koji je žila značajan za prostor Južne, Centralne i Istočne Evrope. Preko ovog pravca se Novi Sad povezuje i sa međunarodnim putem E-70, koji povezuje Zapadnu sa Istočnom Evropom. Osim drumskog, Novi Sad je veliki železnički čvor i luka rečnog i kanalskog saobraćaja. Grad se prostire površini od 69.914 ha. Sastoji se iz dve gradske opštine: opštine Novi Sad i opštine Petrovaradin. Opština Novi Sad se prostire na 11 katastarskih opština, a Opština Petrovaradin na 4. U okviru opštine Novi Sad nalaze se sledeća naseljena mesta: Novi Sad, Futog, Veternik, Begeč, Kisač, Rumenka, Stepanovićevo, Kač, Čenej, Budisava i Kovilj. U okviru opštine Petrovaradin nalaze se sledeća naseljena mesta: Petrovaradin, Sremska Kamenica, Bukovac i Ledinci.⁷⁶ Osim toga, u okviru teritorije grada Novog Sada se nalazi sportski aerodrom (Čenej), koji je udaljen nekih 15 km od grada. U novije vreme se sve češće govori o mogućoj rekonstrukciji ovog aerodroma u kategoriju javnog civilnog aerodroma koji bi imao regionalni i međunarodni karakter. Luka u Novom Sadu je javna luka od velikog državnog značaja, a i u širem okviru povezivanjem Srbije sa zemljama Zapadne, Srednje i Istočne Evrope, Sredozemlja i zemalja Bliskog i Dalekog Istoka. Prema Regionalnom prostornom planu, Novi Sad upravo zbog ukrštanja koridora X i VII i funkcionalnog povezivanja sa Beogradom ima predispoziciju razvojnog centra u Vojvodini.⁷⁷

Premda se Novi Sad smatra da je grad iz novijeg doba (pošto postoje podaci o njegovom utemeljenju od 1694. godine), postoje arheološka nalazišta koje otkrivaju tragove naselja još od 3000. godine pre nove ere. Vezano za noviji period naseljavanja, postoje podaci da su prvi žitelji bili vojnici i zanatlije (koji je ukupno bilo oko 30-tak) sa službom u Petrovaradinskoj tvrđavi. Naime, 1694. godine izgrađen je mostobran nasuprot Petrovaradinskoj tvrđavi, a oko njega uz Dunav, podignuto je i naselje koje u to vreme nazivaju Petrovaradiniense ili Rascianica civitas trans Danubium situata, predgrađe

⁷⁶ Grad Novi Sad, profil zajednice, Kancelarija za lokalni ekonomski razvoj, Novi Sad, 2011, videti na: http://www.novisad.rs/sites/default/files/attachment/profil_2011_sr_web.pdf, datum pristupa: 26.08.2014.

⁷⁷ Regionalni Prostorni plan Autonomne Pokrajine Vojvodine do 2022. godine (Službeni list APV broj 22/2011), videti na http://www.zavurbvo.co.rs/prostorni_cir.php; datum pristupa: 9.9.2014.

Petrovaradina ili Raška varoš prekodunavska. Prvi stanovnici bili su Srbi, Nemci, Jevreji, Grci, Mađari, Cincari i drugi. Malo naselje oko Petrovaradinskog šanca počelo se širiti, tako da se 1731. godine otvara škola, a prema mapi iz 1745, naselje već ima konture današnjeg grada. Graničarska uprava gušila je nastojanja žitelja da se njihova varoš razvije i to je bio osnovni razlog zbog koga se začela ideja o elibertaciji. Uplativši 80.000 rajnskih forinti u srebru, preci Novosađana (trgovci i zanatlije) kupili su samostalnost i slobodu grada Novog Sada. Prvog februara 1748. godine, carica Marija Terezija je donela odluku da grad postane slobodna kraljevska varoš i dala joj ime: latinski – Neoplanta, mađarski – Uj-vudegh, nemački Neu-Satz, a srpski Novi Sad. Od 1748. godine do kraja 18. veka, povećava se broj stanovnika, grad dobija svilaru, pivaru, mlin za preradu duvana u burmut. Razvijena je trgovina sa mnogim zemljama Evrope i Azije, tako da krajem stoleća postaje najjači ekonomski centar na jugu Ugarske. Sredinom 19. Novi Sad je izrastao u značajno privredno sedište, kulturni, nacionalni i politički centar svih Srba, zbog čega je grad od strane srpske umetničke elite bio prozvan - Srpska Atina. Shodno tome, 1864. godine Matica srpska se preseljava u Novi Sad, a 1861. godine je osnovano Srpsko narodno pozorište, najstariji profesionalni teatar u našoj zemlji. U Novom Sadu je sagrađena i prva Srpska narodna škola 1703. godine, a prva bolnica 1746. godine. U ovom periodu se grade značajni javni objekti, kao što su: Gradska kuća, Vladičanski dvor, katolička crkva u centru grada, sadašnja Gimnazija Jovan Jovanović Zmaj, Jodna banja, Matica srpska i mnoge druge građevine. Krajem 19. i početkom 20. veka grade se železnička stanica, most, klanica, plinara, električna centrala i uvodi se tramvaj. Posle Prvog svetskog rata, srpska vojska je ušla u Novi Sad 8. novembra 1918. godine, a velika Narodna skupština Srba, Bunjevaca i ostalih Slovena, 25. novembra donela je odluku o prisjedinjenju Banata, Bačke i Baranje Kraljevini Srbiji. Dan ranije to je učinila i Skupština Srema u Rumi. U Kraljevini Jugoslaviji, Novi Sad postaje centar Dunavske banovine. U to vreme dobija svoj prvi bulevar, Banovinu i novi most. Tokom 1936. godine grad je imao oko 70.000 stanovnika. Broj žitelja Novog Sada se tokom drugog svetskog rata smanjio, kada je život izgubilo nekoliko hiljada Novosađana. Oslobođenje od okupacije nastupilo je u oktobru 1944. godine, nakon čega je Novi Sad imao značajan uspon i postaje ekonomski, kulturni, naučni, politički i administrativni centar Pokrajine.⁷⁸ Danas, grad Novi Sad se smatra još i centrom Južno-bačkog okruga, koji u okviru svih okruga AP Vojvodine je najrazvijeniji i sa najvećim prirodnim i društvenim potencijalima.

3.2. PRIRODNE KARAKTERISTIKE GRADA NOVOG SADA

Novi Sad ima karakterističnu poziciju, odnosno grad se nalazi na prelazu iz južne Bačke u severni Srem, što se direktno odražava na **reljef**. Geološka specifičnost Novog Sada bazirana je na dva geološka elementa: stara masa

⁷⁸ Isto.

Fruške gore i najmlađi jezerski i kvartarni sedimenti eolskog i fluvijalnog porekla na levoj obali Dunava. Najinteresantnija i najizrazitija reljefna celina u neposrednoj okolini Novog Sada je prostor Fruške gore, koju čini jedinstveni centralni planinski masiv i lesna zaravan. Može se reći da Novi Sad ima dobar prirodno-geografski položaj, budući da je na prelazu iz ravničarskog u brdsko-planinski deo koji je još upotpunjen sa prisustvom značajne evropske reke Dunav. Ova reljefna specifičnost je u funkciji privrednog razvoja Novog Sada.⁷⁹

Novi Sad ima umereno kontinentalnu **klimu** sa velikim temperaturnim razlikama tokom godine (hladne zime i topla leta) i naglim prelazima između hladnijeg i toplijeg dela godine. Srednja godišnja temperatura je 11°C. Broj sunčanih sati se u proseku oko 2.040 sati godišnje. Prosečna godišnja količina padavina iznosi 576 mm, sa češćim pojavama suše. Najčešći vetar je košava koja duva iz pravca jugoistoka i dosta je ravnomerno raspoređena tokom zime, proleća i jeseni. Od ostalih vetrova koji gravitiraju ovo područje tu su još: severozapadni vetar koji duva u letnjim mesecima i zapadni koji je najčešći u februaru.⁸⁰

Hidrografija Novog Sada je bazirana na prisustvu površinskih i podzemnih voda.⁸¹ Od površinskih voda najznačajnije su: Dunav, fruškogorski potoci, manja jezera, bare i močvare, kanal Savino selo - Novi Sad iz hidrosistema DTD i manji melioracioni kanali. Novi Sad se nalazi na 1.255. kilometru toka Dunava, i na ušću u Dunav jednog od magistralnih kanala Dunav-Tisa-Dunav. Shodno tome, eksploatacija je moguća za sledeće aktivnosti: plovdba, vodosnabdevanje, navodnjavanje, sport, rekreacija i turizam. Na prostorima duž Dunava nalaze se izvorišta, vikend-naselja, pristaništa, pristani, sidrišta, brodogradilište, plaže, industrijski objekti i zone stanovanja. Osim toga, Dunav je važan zbog prisustva različitih tipova ekosistema⁸². Kanalska mreža Novog Sada ima uglavnom industrijsku i transportnu funkciju. Kanal Savino selo - Novi Sad iz hidrosistema DTD, povezuje sedam naseljenih mesta, od kojih najveći značaj ima Novi Sad kao industrijski i poljoprivredni centar Vojvodine. Fruškogorski potoci se spuštaju niz severnu i južnu planinsku padinu i ima ih više od 50. Mahom su periodičnog, a delom i stalnog karaktera. Termomineralne vode grada Novog Sada su značajne za banjski i zdravstveno-rekreativni turizam, a najviše se eksploatiše ove vode u krugu Novosadske banje (Jodne banje), kao i okviru pogona za proizvodnju prirodne mineralne vode „Minakva“. Međutim značaj ovih termomineralnih voda je moguće da bude daleko veći, jer moguća njihova

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Isto.

⁸¹ Isto.

⁸² Koviljsko-petrovaradinski rit koji je zaštićen kao specijalni rezervat prirode, a 1989. godine ovo područje je proglašeno za međunarodno značajno stanište ptica, ili Begečka jama, koje kao park prirode je zapravo jezero sa stalnim prisustvom vode, izuzetno značajno mrestilište većeg broja dunavskih riba i reproduktivni centar vodozemaca šireg područja

upotreba osim u turizmu i zdravstvu, i u poljoprivredi ili jednostavno za zagrevanje ili dogrevanje stambenih ili proizvodnih površina.⁸³

Biogeografske karakteristike grada Novog Sada su rezultat specifičnog reljefa, pedološkog supstrata, hidrološke mreže i klimatskih prilika. Na teritoriji Grada Novog Sada zastupljeni su različiti ekosistemi. Ravničarski deo odlikuju obradive površine na kojima se gaje raznovrsne poljoprivredne kulture, dok plavna područja Dunava odlikuju mozaično raspoređeni vodeni, močvarni, ritški ekosistemi sa nizijskim, povremeno plavljenim livadama i šumama. Raznovrsnost ekosistema prati i raznovrsnost biljnog i životinjskog sveta, sa značajnim brojem ugroženih retkih, reliktnih i endemičnih vrsta. Kad je reč o Fruškogorskom delu Novog Sada, značajno je prisustvo šuma, Čak 90% površine Fruške gore pokriveno je šumama, pašnjaka, vinograda i voćnjaka. Širenjem grada, razvojem industrije i poljoprivredne proizvodnje, veliki deo autohtonih biljnih vrsta je redukovan. Slična situacija je i sa autohtonim životinjskim vrstama. Zelene oaze su locirane u gradskim parkovima (Dunavski, Limanski, Futoški, Kamenički i Petrovaradinski park). Fruška gora je u biološkom smislu daleko raznovrsniji prostor, što uostalom govori i činjenica da je područje Fruške gore proglašeno prvim nacionalnim parkom u Srbiji 1960. godine (prisustvo četinara, orhideja, jeleni, orlovi i dr.). Hidrološke karakteristike ovog područja (Dunav i ritovi) su uslovile da je ovo područje značajno stanište za veći broj vrsta ribe, od kojih su najznačajnije: šaran, smuđ, som i dr.

3.3. DEMOGRAFSKE KARAKTERISTIKE GRADA NOVOG SADA

Na osnovu rezultata popisa na teritoriji grada Novog Sada živi 341.625 stanovnika. Gledajući kretanje stanovnika po godinama popisa, karakterističan je pozitivan bilans, odnosno da se od kraja Drugog svetskog rata broj stanovnika stalno povećava. Međutim, treba imati u vidu da je ovo kretanje broja stanovnika delom i rezultat mehaničkog priliva stanovništva iz ratom ugroženih područja na teritoriji bivše SFRJ. Stanovnici opštine Novog Sada čine oko 89,6 % ukupnog stanovništva grada, a samo 10,4% stanovnika živi u opštini Petrovaradin. U periodu između dva popisa (1981. i 1991. godine) došlo je do smanjenja privrednog rasta (tabela 1), što se direktno odrazilo i na smanjeno povećanje broja stanovnika (oko 15.000).

⁸³ Jovanović, M. (1982), Mineralne sirovine Vojvodine kao faktor razvoja njene privrede, Doktorska disertacija, Prirodno- matematički fakultet, Institut za geografiju, Novi Sad.

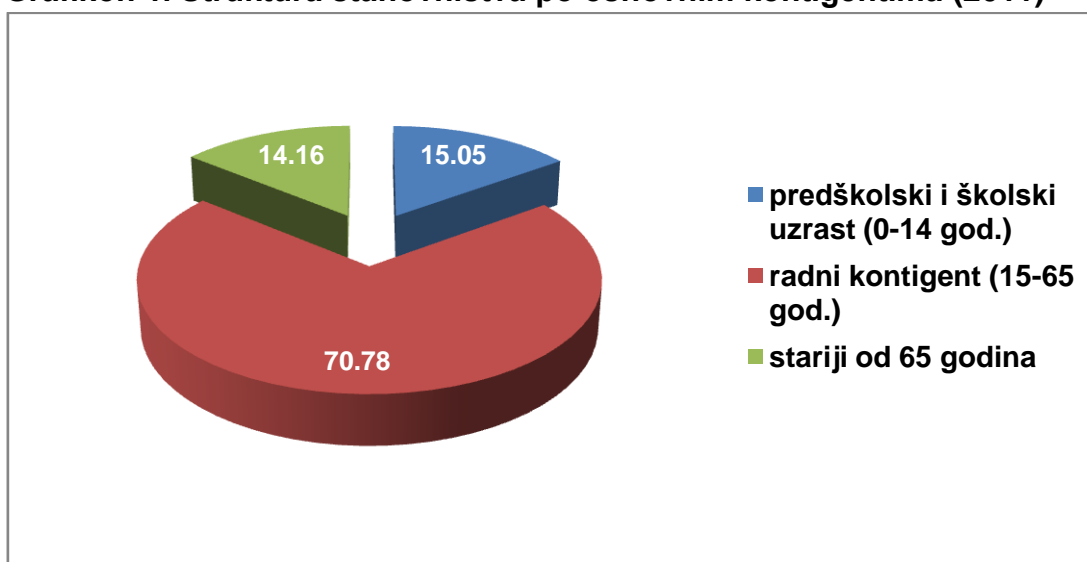
Tabela 1. Kretanje broja stanovnika u gradu Novom Sadu

Broj stanovnika				
Godina popisa	Grad Novi Sad	Promena broja	Opština Novi Sad	Opština Petrovaradin
1948.	111.358	-	101.585	9.773
1953.	120.686	9.328	109.752	10.934
1961.	155.685	34.999	141.289	14.396
1971.	206.821	51.136	188.087	18.734
1981.	250.138	43.317	227.920	22.218
1991.	265.464	15.326	241.262	24.202
2002.	299.294	33.830	268.067	31.227
2011.	341.625	42.331	307.760	33.865

Izvor: Republički zavod za statistiku, Popis, 2011

U etničkoj strukturi (prema najnovijem popisu iz 2011. godine) dominiraju Srbi sa 78,78%, zatim slede Mađari sa 3,88%, Slovaci sa 1,93%, Hrvati sa 1,56%, Romi 1,06%, Crnogorci 1,01% i ostali (Rumuni, Rusi, Rusini, Slovenci, Ukrajinci...).⁸⁴

U Ukupnoj populaciji prema najnovijim rezultatima popisa oko 47.33% populacije je muškog pola, a učešće ženske populacije je oko 52.67% na teritoriji grada Novog Sada. Prosečna starost stanovnika u gradu je 40 godina.⁸⁵ Takođe, ako se pogleda struktura po pojedinim radnim kategorijama stanovništva, preovlađuje radni kontigent (grafikon 1).

Grafikon 1. Struktura stanovništva po osnovnim kontigentima (2011)

Izvor: Obračun autora na osnovu Popisa stanovništva Republike Srbije, 2011

⁸⁴ Obračun autora na osnovu podataka sa Republičkog zavoda za statistiku.

⁸⁵ Podatak o prosečnoj starosti je dostupan na: Popis stanovništva Republike Srbije, 2011: http://popis2011.stat.rs/?page_id=2162 (datum pristupa: 27.09.2013).

Od ukupnog broja građana Novog Sada ekonomski je aktivno oko 123.177, što čini oko 36,06%. U pogledu ekonomske aktivnosti građana Novog Sada, postoji široka lepeza delatnosti kojom se bave:⁸⁶

- Poljoprivreda, šumarstvo, ribarstvo –oko 2,18%;
- Rudarstvo –oko 0,96%;
- Prerađivačka industrija –oko 12,99%;
- Energetika – oko 1,30%;
- Vodoprivreda – oko 1,42 %;
- Građevinarstvo – oko 5,95%;
- Trgovina – oko 18,71%;
- Saobraćaj i skladištenje - oko 5,49%;
- Usluge smeštaja i ishrane - oko 3,60%;
- Informisanje i komunikacije - oko 4,63%;
- Finansijske delatnosti i osiguranje - oko 3,96%;
- Poslovanje nekretninama – oko 0,39%;
- Stručne, naučne, inovacione i tehničke delatnosti - oko 5,33%;
- Administrativne i pomoćne uslužne delatnosti – oko 2,80%;
- Državna uprava i odbrana; obavezno socijalno osiguranje – oko 7,34%;
- Obrazovanje – oko 9,60%;
- Zdravstvena i socijalna zaštita – oko 7,75%;
- Umetnost, zabava i rekreacija – oko 2,57%;
- Ostale uslužne delatnosti – oko 2,61%;
- Ostalo – 0,44%.⁸⁷

Uočljivo je da najveći broj zaposlenih prisutan u sektoru trgovine, prerađivačke industrije i obrazovanja.

3.4. PRIVREDA GRADA NOVOG SADA

Privredna delatnost grada Novog Sada je istorijski bila vezana za poljoprivredu (pogotovo ratarstvo). Pojava industrije za ovo gravitaciono područje vezuje se za period od sredine 18. veka. Naime, 1770. godine u gradu se otvara svilara, a 1842. godine otvara se pogon za proizvodnju tekstila. Tokom 1885. godine dolazi do izgradnje klanice, zatim plinare 1888., kao i električne centrale 1909. godine⁸⁸ Krajem XIX i početkom XX veka u Novom Sadu otvaraju se značajni pogoni od vitalnog značaja za privredni razvoj grada, kao npr. fabrika za proizvodnju konzervirane hrane u Kulpinu, pivara u

⁸⁶ Obračun autora na osnovu podataka sa Republičkog zavoda za statistiku

⁸⁷ Proračun autora, na osnovu broja zaposlenih po sektorima i ukupnog broja ekonomski aktivnih građana Novog Sada.

⁸⁸ Petrović, B. (1987): Novi Sad, Matica Srpska, Novi Sad.

Čelarevu, fabrika sapuna Albus, fabrika za proizvodnju i punjenje prirodne vode i bezalkoholnih pića „Minakva“, fabrika testenine „Danubius“, brodogradilište, fabrika šrafova, fabrika kablova, tkačnica pamuka i svile, hemijska industrija Novi Sad, fabrika aviona i avionskih delova „Ikarus“.^{89,90}

Nakon drugog svetskog rata doneti su zakoni o konfiskaciji i nacionalizaciji, na osnovu kojih su sprovedene promene u oblicima svojine gde dominantnu ulogu u privredi je dobila država. Razvoj industrije u tom periodu može se podeliti u nekoliko faza: posleratni zastoj od 1945-1950, stagnacija zbog rezolucije Informbiro-a (1950-1970), brži razvoj (1970-1980), te opet stagnacija i pad (1980-2000).

Stoga, u novijem periodu (devedesetih godina dvadesetog veka) Novi Sad je imao razvijenu građevinsku, hemijsku, metalnu i prehrambenu industriju. Međutim, u sadašnjem periodu ova privredna razvijenost se smanjila što je posledica: dugogodišnjih sankcija koje su bile prisutne tokom 90-tih godina XX veka; dugotrajnog procesa tranzicije u Republici Srbiji, kao i usled dejstva svetke ekonomske krize prisutne od 2008. godine. Prehrambena industrija Novog Sada je jedina koja je preživela tranziciju. Poznata su mlinsko-pekarska preduzeća „PIP“ i „Hleb“, fabrika testenina „Danubius“, fabrika konzervi „Kulpin“ industrija mesa AD „Neoplanta“, te mesna industrija „Matijević“, „Koteksprodukt“, „Novosadska mlekar“, fabrika „Minakva“ vrši eksploataciju mineralne vode vrši duže od jednog veka. Ono što čini značajnu prednost grada Novog Sada je poljoprivredno okruženje, pa je privreda ove gradske teritorije u najvećoj meri bazirana na prehrambenoj industriji. Takva konstelacija je značajna i za razvoj turizma, čime se onemogućava negativan tržišni bilans sa okruženjem. Najveći industrijski centri su, pored Beograda, locirani i u Novom Sadu sa oko 35.000 zaposlenih.⁹¹

Poslednjih godina među 100 privrednih društava sa najvećim poslovnim prihodima u 2008. godini, u Republici Srbiji, 13 privrednih društava je sa sedištem u gradu Novom Sadu: Naftna industrija Srbije ad, Javno preduzeće Srbijagas, Elektrovojvodina doo, M-Rodić doo, Veletabak doo, MK Commerce doo, Sunoko doo, Mercator-S doo, Univerexport doo, IM Matijević doo, Victoria group doo, Unihemkom doo, Naftachem doo Novi Sad. Isto tako, među 100 privrednih društava sa najvećim neto dobitkom u 2008. godini, u Republici Srbiji, pet privrednih društava je sa u Novom Sadu: Victoria group doo, Industrija mesa Matijević doo, M-Rodić doo, Autoritas investment doo, Press international doo. Kada je reč o najvećem kapitalu, među 100 privrednih društava sa najvećim kapitalom u Republici Srbiji, deset privrednih društava je sa sedištem u Novom Sadu: Naftna industrija Srbije ad, Elektrovojvodina doo, Javno preduzeće „Vode Vojvodine“, Rodić M&B Holding doo, M-Rodić doo,

⁸⁹ Tomić, P. (1990): Industrija, u: Davidović, R. (urednik), Novi Sad II: Društvena geografija - Geografske monografije vojvođanskih opština, Prirodno-matematički fakultet, Institut za geografiju, Novi Sad, str. 171.

⁹⁰ Petrović, B. (1987): Novi Sad, Matica Srpska, Novi Sad.

⁹¹ Regionalni Prostorni plan Autonomne Pokrajine Vojvodine do 2022. godine (Službeni list APV broj 22/2011), videti na http://www.zavurbvo.co.rs/prostorni_cir.php; datum pristupa: 9.9.2014.

Javno preduzeće „Srbijagas”, Mercator-S doo, Javno-komunalno preduzeće „Vodovod i kanalizacija”, Industrija mesa Matijević doo, Panonske TE-TO doo.

U Novom Sadu je locirano oko 7.500 preduzeća, a najveći broj čine mala preduzeća (oko 95%), koja u odnosu na srednja i velika preduzeća imaju povoljnije stope finansijskog rezultata i rentabilnosti sopstvenog kapitala (tabela 2. i tabela 3). Novi Sad ima najveći koeficijent razvoja MSP sektora koji ima vrednost 23 preduzeća na 1000 stanovnika, što je više nego vrednost ovog koeficijenta za Vojvodinu (11,8), ili vrednosti koeficijenta za Srbiju (12). Od ukupno 12 klastera koji su značajni za razvoj preduzetništva u Vojvodini, četiri su locirani na teritoriji grada Novog Sada.⁹²

Tabela 2. Broj preduzeća po delatnostima, 2008

	Broj preduzeća				Udeo u ukupnom broju preduzeća (%)		
	Velika	Srednja	Mala	Ukupno	Velika	Srednja	Mala
Ukupno	71	284	7.321	7.586	0,94	3,74	95,32

Izvor: Narodna banka Srbije

Tabela 3. Pokazatelji poslovanja po veličini preduzeća, 2008

	Struktura ukupnog prihoda (%)	Stopa finansijskog rezultata (%) ⁹³	Ekonomičnost ⁹⁴	Rentabilnost sopstvenog poslovanja (%) ⁹⁵
Mala preduzeća	18,64	3,66	1,06	14,27
Srednja preduzeća	13,42	0,33	1,03	0,58
Velika preduzeća	67,94	-0,20	1,01	-0,46
Ukupno	100	0,59	1,02	1,40

Izvor: Narodna banka Srbije

Posmatrano po delatnostima najveći broj preduzeća u Novom Sadu je iz sektora trgovine (oko 40%), a zatim iz prerađivačke industrije (oko 18%). Poljoprivreda ima najmanje učešće posmatrano u sklopu svih prisutnih delatnosti u gradu (grafikon 2).

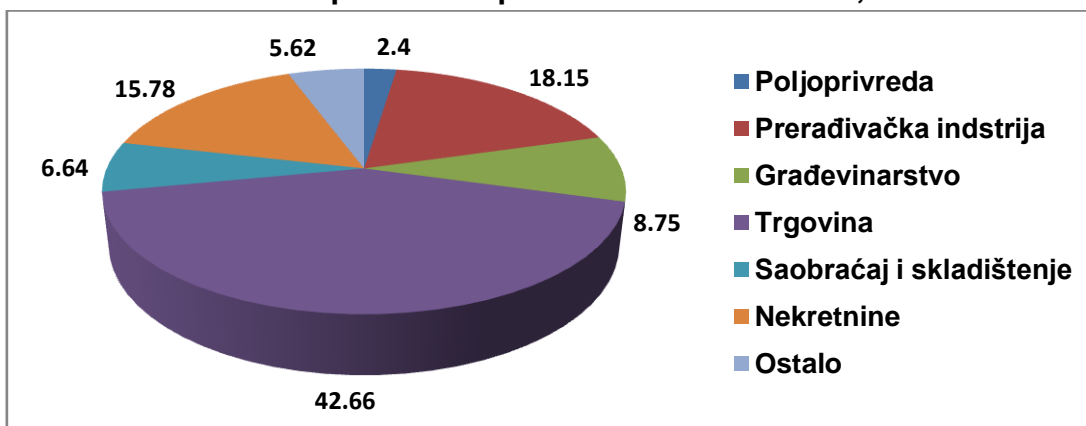
⁹² Isto.

⁹³ Stopa finansijskog rezultata = neto finansijski rezultat / ukupan prihod.

⁹⁴ Ekonomičnost = poslovni prihod / poslovni rashod.

⁹⁵ Rentabilnost sopstvenog kapitala = neto finansijski rezultat / capital.

Grafikon 2. Struktura preduzeća po sektorima delatnosti, 2008

Izvor: Narodna banka Srbije

Kada je reč o mogućnostima izvoza proizvoda i usluga grada, najveći potencijal iz sektora agroprivrede imaju sledeći proizvodi: beli šećer, kukuruz, seme suncokreta (za setvu), rezanci od šećerne repe i pšenica (tabela 4). Kada je reč o spoljno-trgovinskoj razmeni može se ipak konstatovati da se ostvaruje negativni spoljno-trgovinski bilans, jer je npr. za 2008. godine izvoz grada iznosio oko 607,3 miliona dolara, dok je istovremeno uvoz iste godine iznosio 3,793,2 miliona dolara.⁹⁶ Proizvodi koji grad uvozi su: sirova nafta; prirodni gas; dizel goriva; butan; porozni amonijum nitrat; lekovi; tečni propan; urea; žice; aciklični ugljovodonici, monoamonijum fosfat; poljoprivredni traktori; NPK đubiriva; automobili; banane; polietilen; obrađeno drvo; rashladne vitrine i ostalo.⁹⁷

Tabela 4. Struktura izvoza prema vrsti roba, 2008

Vrsta proizvoda	2008 (\$)	Vrsta proizvoda	2008 (\$)
Šećer beli	63.679.900	Proizvodi od gvožđa	10.388.500
Avio benzin	45.341.500	Provodnici za preko 1000 v	10.074.800
Prikolice i poluprikolice	37.647.300	Delovi i pribor za mašine za štampanje	10.059.200
Benzol	34.922.100	Creva veštačka	9.027.600
Avio benzin	21.607.300	Seme suncokreta, za setvu	7.248.100
Gorivo za mlazne motore	20.338.100	Rezanci od šećerne repe	6.686.000
Kukuruz, žuti	19.921.500	Pšenica	5.719.400
Toluol	17.002.100	Keramičke pločice	5.710.100
Butumen od nafte	14.275.200	Električni provodnici	5.569.900
Kukuruz obični hibridni	10.711.400	Ostalo	11.324.700

Izvor: Regionalna privredna komora Novi Sad

⁹⁶ Grad Novi Sad, profil zajednice, Kancelarija za lokalni ekonomski razvoj, Novi Sad, 2011, str. 72.

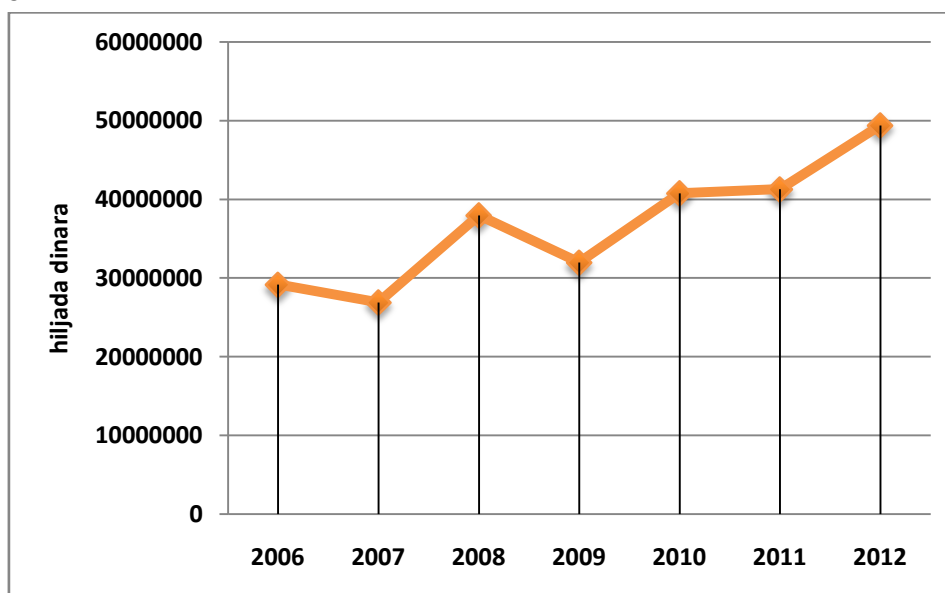
⁹⁷ Isto, str. 73.

U pogledu destinacije izvoza (za 2008. godine) proizvoda sa teritorije grada Novog Sada zapaženo je prisustvo zemalja iz regiona, kao npr:

- Bosna i Hercegovina-78.822.400 \$;
- Ukrajina-75.867.700 \$;
- Ruska Federacija-62.422.600 \$;
- Mađarska-53.739.200 \$;
- Crna Gora-52.809.100 \$;
- Nemačka-34.698.100 \$;
- Italija-31.761.400 \$;
- Makedonija-23.971.700 \$;
- Hrvatska-25.249.900 \$;
- Slovenija-18.839.800 \$;
- Ostalo-149.115.700\$.

U pogledu ostvarenih investicija u Novom Sadu u periodu od 2006-2012. godine je primetan rast ukupnih investicija, koje se u proseku kretala u ovom periodu oko 36.765.422 hiljada dinara (grafikon 3). Ovaj rast bio prisutan i pored negativnih dejstava svetske ekonomske krize na privredu Srbiju, a prosečna godišnja stopa promene je iznosila za taj period 9,19%.

Grafikon 3. Obim ukupnih investicija u Novom Sadu, u periodu 2006-2012. godine

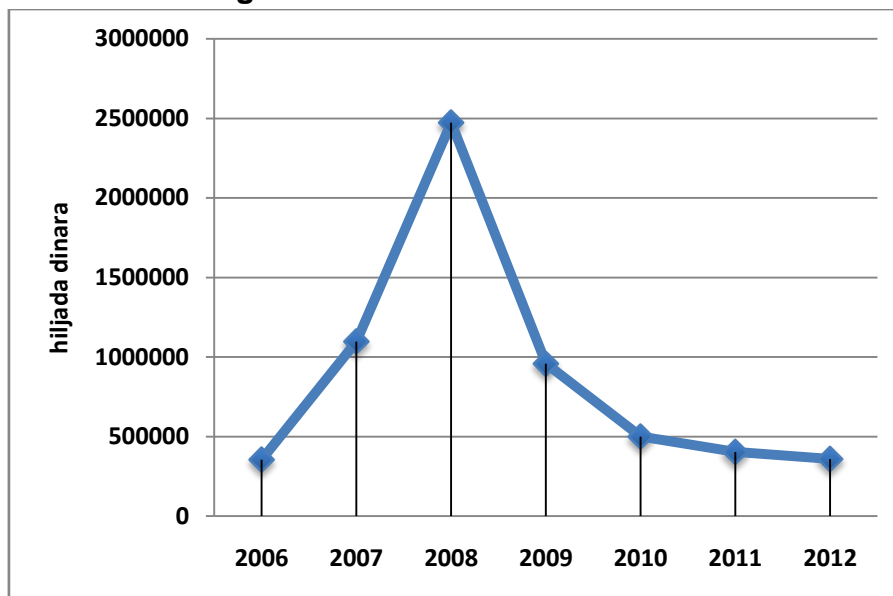

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka Republičkog zavoda za statistiku

Kada je reč o onim delatnostima koje se direktno ili indirektno odnose na sektor poljoprivrede, najznačajnije investicije su usmerene na prerađivačku industriju (u periodu od 2006-2012. godine), koje čine oko 2,53% od ukupnih investicija, dok je nivo investicija za sektor poljoprivrede, šumarstva i ribarstva

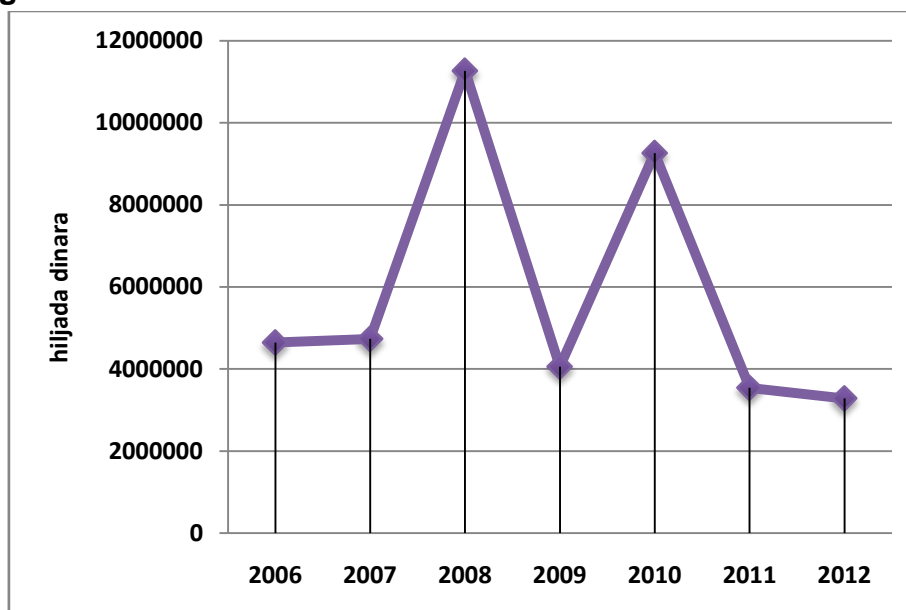
iznosio oko 0,38%, a za investicije koje se odnose na razvoj turizma (hoteli i restorani) su bile oko 0,09% od ukupnih investicija. Za posmatrani period najveći obim investicija za sektor agrara iznosio je u 2008. godini. Postojala su značajna variranja tokom perioda, ali se prosečna godišnja stopa promene kretala oko 0,21% i u proseku one su iznosile oko 877.131 hiljada dinara (grafikon 4).

Grafikon 4. Obim investicija za poljoprivredu, šumarstvo i ribarstvo, u periodu od 2006-2012. godine

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka Republičkog zavoda za statistiku

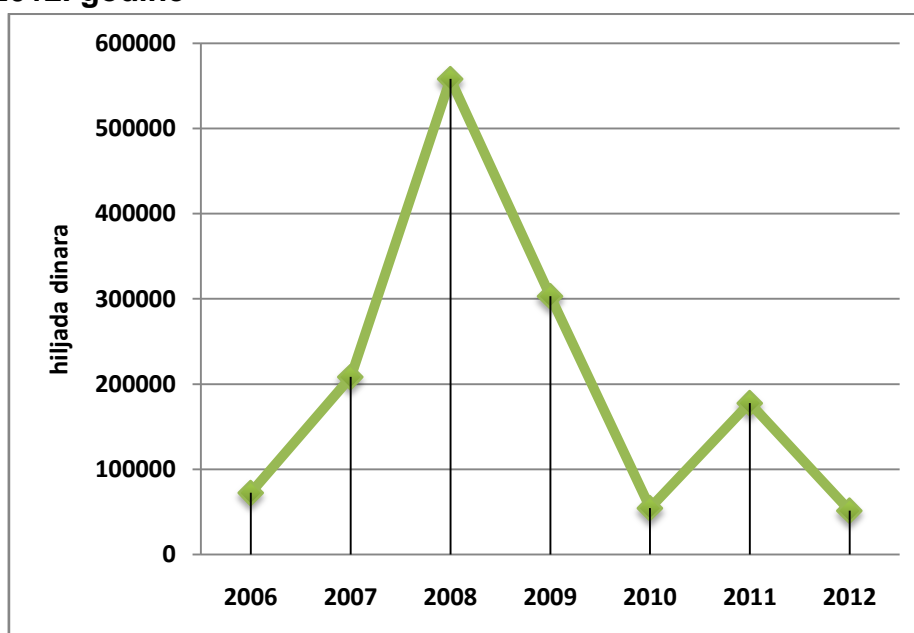
Grafikon 5. Obim investicija za prerađivačku industriju, u periodu od 2006-2012. godine

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka Republičkog zavoda za statistiku

Za posmatrani period nivo investicija za prerađivačku industriju (u okviru je i prehrambena industrija) je dosta varirao, a tokom 2008. i 2010. godini, sa tendencijom njihovog smanjivanja (prosečna godišnja stopa promene za ovaj period iznosila je -5,63), a u proseku one su iznosile oko 5.824.215 hiljada dinara (grafikon 5). U istom periodu obim investicija za usluge smeštaja i ishrane su (grafikon 5) su imale trend opadanja (prosečna godišnja stopa promene za ovaj period iznosila je -5,55%), a u proseku kretala oko 203.621 hiljada dinara, sa jednim izuzetkom 2008. godine kada su imale najveći obim.

Grafikon 6. Obim investicija za usluge smeštaja i ishrane, u periodu od 2006-2012. godine

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka Republičkog zavoda za statistiku

3.4.1. Ruralne i urbane karakteristike grada Novog Sada

Grad Novi Sad u okviru AP Vojvodine ima specifične karakteristike u pogledu identifikacije stepena ruralnog razvoja. U okviru OECD metodologije, lokalne teritorijalne jedinice se mogu definisati kao ruralne, ako je njihova gustina naseljenosti ispod 150 stanovnika po kvadratnom kilometru. Većina opština u Vojvodini je daleko ispod kriterijuma, a Novi Sad (pored Temerina, Pančeva, Sremskih Karlovaca, Stare Pazove nisu ruralna područja prema kriterijumu za lokalne teritorijalne jedinice. Novi Sad, računajući po ovom kriterijumu ima gustinu naseljenosti od 449 stanovnika po kvadratnom kilometru.⁹⁸ Prema najnovijim podacima gustina naseljenosti za grad Novi Sad iznosi 492 stanovnika po kvadratnom kilometru.⁹⁹ Prema OECD klasifikaciji se

⁹⁸ Njegovan, Z., Pejanović, R. (2009). Ruralna regionalizacija AP Vojvodine. Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, str. 102.

⁹⁹ Opštine i regionu u Republici Srbiji, 2013, Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2013.

regioni poput AP Vojvodine definišu kao ruralni, mešoviti ili urbani, u zavisnosti učešća stanovništva koji žive u ruralnim opštinama. Shodno tome, postoje tri tipa regiona: izrazito ruralno područje (ako više od 50% stanovništva živi u ruralnim opštinama), delimično ruralno područje (ako od 15% do 50% stanovništva živi u ruralnim opštinama) i izrazito urbana područje (ako manje od 15% stanovništva živi u ruralnim opštinama). Pored glavnog kriterijuma (regionalnog udela ruralnog stanovništva), koristi se sekundarni kriterijum tj. veličina urbanog centra. Ako u regionu postoji urbani centar sa više od 200.000 stanovnika, koji čine ne manje od 25% stanovnika tog regiona, on se klasifikuje bar u srednju kategoriju delimično ruralnog (mešovitog) regiona. Ovde se pod urbanim centrom smatra opština koja ima više od 200.000 stanovnika i gustinu naseljenosti preko 150 stanovnika po kvadratnom kilometru. U našem slučaju jedini urbani centar u Vojvodini po datim kriterijumima je Novi Sad.

U okviru ruralne regionalizacije AP Vojvodine korišćen je set indikatora, na osnovu kojih je formiran kompozitni indikator relativnog ranga razvoja opština u Vojvodini.¹⁰⁰ Za formiranje ove kompozitne mere korišćeni su sledeći indikatori:

- socio-ekonomski;
- za sektor poljoprivrede, i
- uslova života i blagostanja.

Socio-ekonomski indikatori ruralnog razvoja su indikatori opšteg tipa, a to su:

- Gustina naseljenosti (broj stanovnika po kvadratnom kilometru površine),
- Indeks zavisnosti (odnos neradnog i radnog kontingenta stanovništva - mlađih od 15 godina i starijih od 65 godina), koji pokazuje u kojoj meri neradni deo stanovništva zavisi od radnog dela stanovništva, odnosno koliko je radni deo stanovništva opterećen izdržanim stanovništvom;
- Udeo stanovnika sa završenom srednjom, višom i visokom školom (koji pokazuje u kojoj meri je povoljna obrazovna struktura ukupnog stanovništva), i
- Prosečna neto zarada (predstavlja prosek isplaćenih neto zarada u ekonomskim subjektima (preduzećima i drugim) koji posluju na teritoriji te opštine, a ne prosek neto zarada koji primaju zaposleni koji žive na teritoriji te opštine).

Prema autorima,¹⁰¹ grad Novi Sad ima gustinu naseljenosti od 449 stanovnika po kvadratnom kilometru površine, što je izdvaja na sam vrh od svih teritorijalnih jedinica u AP Vojvodini i po kojem se ona svrstava u urbane

¹⁰⁰ Njegovan, Z., Pejanović, R. (2009). Ruralna regionalizacija AP Vojvodine. Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, str. 102.

¹⁰¹ Isto, str. 138-148.

teritorijalne jedinice. Isti slučaj je i kod indeksa zavisnosti gde je vrednost za Novi Sad 41,90%, što izdvaja grad među svim teritorijalnim jedinicama u AP Vojvodini je ima najmanju tj. najpovoljniju vrednost u AP Vojvodini. Novi Sad ima najpovoljniju vrednost kad je reč o procentu stanovništva sa završenom srednjom školom, koji iznosi 51,5%. Prosečna zarada u dinarima za Novi Sad je iznosila 32.043 dinara (što je i najveća zarada u AP Vojvodini), što je rezultat prisustva velikih i jakih preduzeća koji su locirani na teritoriji grada.

Indikatori za sektor poljoprivrede su bazično okrenuti na poljoprivrednu delatnost i poljoprivredno stanovništvo, a najznačajniji su:

- Broj stanovnika po hektaru obradive površine;
- Udeo individualnih poljoprivrednika u radnom kontingentu stanovništva;
- Udeo obrazovanih (sa završenom srednjom, višom i visokom školom u ukupnom broju individualnih poljoprivrednika), i
- Prosečna neto zarada u poljoprivredi (predstavlja prosek isplaćenih neto zarada u ekonomskim subjektima (preduzećima, zadrugama i drugim) u sektoru poljoprivrede koji posluju na teritoriji te opštine, a ne prosek neto zarada koji primaju zaposleni u poljoprivredi koji žive na teritoriji te opštine).

Novi Sad kao urbana teritorijalna jedinica ima 685 stanovnika po hektaru obradive površine, dok je udeo individualnih poljoprivrednika u radnom kontingentu stanovništva najmanji (0,38%). Novi Sad se nalazi u prvih sedam teritorijalnih jedinica AP Vojvodine sa najvećim učešćem obrazovanih sa završenom srednjom, višom i visokom školom u ukupnom broju individualnih poljoprivrednika (sa oko 25,4%). Prosečna neto zarada u poljoprivredi na nivou grada Novog Sada je 21.143 dinara što je svrstava u dvanaest teritorijalnih jedinica AP Vojvodine sa najvećom prosečnom neto zaradom u poljoprivredi.¹⁰²

Indikatori uslova života i blagostanja su značajni jer se odnose na pojedine aspekte ruralnog razvoja, kao što su saobraćaj i telekomunikacije, zdravstvo, obrazovanje i turizam, a od indikatora značajni su:

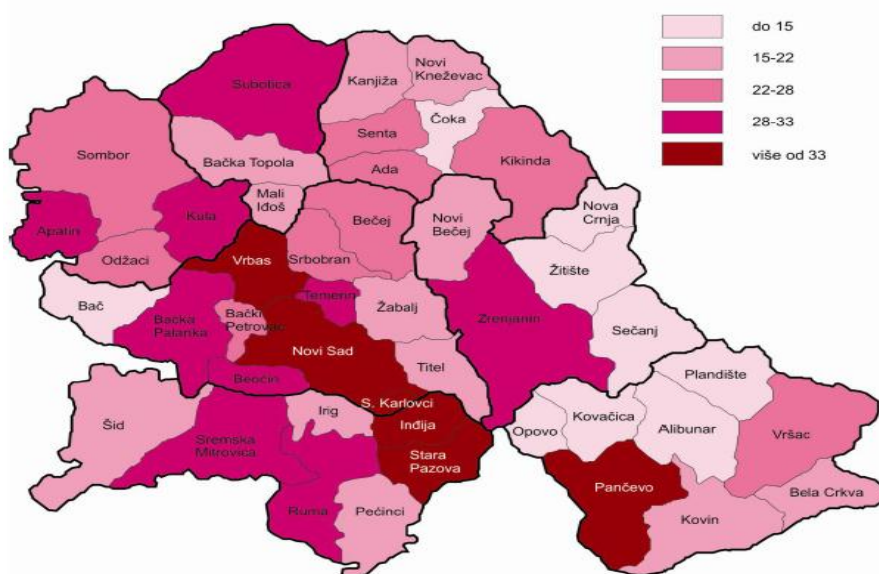
- Dužina puteva po km² (predstavlja indikator gustine putne mreže i mogućnosti mobilnosti stanovništva),
- Broj telefonskih pretplatnika na 1000 stanovnika (indikator koji se odnosi na mogućnost komunikacije);
- Broj stanovnika na jednog lekara (koji ukazuje na mogućnost korišćenja osnovne zdravstvene zaštite od strane stanovništva), i
- Broj ležajeva u ugostiteljskim objektima na 1000 stanovnika.

¹⁰² Isto, 148-159.

Novi Sad ima gušću putnu mrežu što je odlika urbanog područja (0,519 km/km²). Takođe, najpovoljnije vrednosti su prisutne za Novi Sad kad je reč o broju telefonskih pretplatnika na 1000 stanovnika (487 pretplatnika/1000 stanovnika), kao i kad je reč o broju stanovnika na jednog lekara (221 stanovnika na jednog lekara), što ukazuje na urbani karakter grada. Posebno važan indikator, kao što je broj ležajeva u ugostiteljskim objektima na 1000 stanovnika pokazuje potencijale za razvoj turizma, što Novi Sad svrstava u prvih deset teritorijalnih jedinica sa najpovoljnijim uslovima.¹⁰³

Na osnovu ovih indikatora je kreiran sintetički indikator. Ovaj indikator je zasnovan na tome da se svakom pojedinačnom indikatoru dodele ponderi različitih vrednosti u zavisnosti od značaja indikatora. Stoga se na osnovu ovog kompozitnog indikatora relativnog ranga ruralnog razvoja opština u Vojvodini, Novi Sad svrstava u teritorijalnu jedinicu koja ima najveći stepen urbanog razvoja (slika 1).¹⁰⁴

Slika 1. Kompozitni indikator relativnog ranga ruralnog razvoja opština u AP Vojvodini

Izvor: Njegovan, Pejanović, 2009

3.4.2. Poljoprivredni potencijali grada Novog Sada

Novi Sad raspolaže sa značajnom poljoprivrednom osnovom (koja se nalazi u ruralnijim delovima grada), a praćena je sa odgovarajućom prehrambenom industrijom. U okviru teritorije ovog grada se nalazi ukupno oko 5.173 gazdinstava koji raspolažu sa oko 35.845 ha (tabela 5).

¹⁰³ Isto, 159-171.

¹⁰⁴ Isto, 171-178.

Tabela 5. Broj poljoprivrednih gazdinstava i poljoprivrednih površina na području grada Novog Sada (Popis poljoprivrede 2012)

≤ 1 ha	broj gazdinstava	1.818
	ha	696,41
> 1 – ≤ 2 ha	broj gazdinstava	687
	ha	984,98
> 2 – ≤ 5 ha	broj gazdinstava	897
	ha	2.933,48
> 5 – ≤ 10 ha	broj gazdinstava	659
	ha	4.614,73
> 10 – ≤ 20 ha	broj gazdinstava	365
	ha	4.983,38
> 20 – ≤ 30 ha	broj gazdinstava	135
	ha	3.244,48
> 30 – ≤ 50 ha	broj gazdinstava	100
	ha	3.748,09
> 50 – < 100 ha	broj gazdinstava	65
	ha	4.435,95
100 ha≤	broj gazdinstava	35
	ha	10.203,4

Izvor: Popis poljoprivrede Republike Srbije, 2012

U odnosu na Južnobački okrug, u Novom Sadu se nalazi oko 16% gazdinstava ovog okruga, odnosno oko 12,5% od poljoprivrednih površina ovog okruga. Na osnovu ova dva pokazatelja Novi Sad je prema broju poljoprivrednih gazdinstava na drugom mestu, posle Bačke Palanke i na trećem mestu po učešću poljoprivrednih površina (posle Bačke Palanke i Bečeja). Naime, Novi Sad i pored toga što ima obeležja urbane teritorijalne jedinice, **poseduje značajne agrarne i ruralne karakteristike**. Od ukupnog broja gazdinstava na teritoriji grada Novog Sada, samo oko 412 gazdinstava su bez zemljišta (što čini

7,96% od njihovog ukupnog broja na teritoriji grada).¹⁰⁵ Najveći broj gazdinstava su ona koja imaju manje ili do jednog hektara (1818 poljoprivrednih gazdinstava), što je oko 35,14% od njihovog ukupnog broja. Posle toga najbrojnija su u grupi od 1-10 ha, što čini oko 43,36 od njihovog ukupnog broja. Velika poljoprivredna gazdinstva sa preko 100 ha su najmanjem procentu zastupljena (oko 0,68% od ukupnog broja gazdinstava). U ukupnoj površini korišćenog poljoprivrednog zemljišta na teritoriji grada Novog Sada najznačajnije je učešće oranica i bašta (oko 93%), znatno manje su zastupljene livade i pašnjaci (oko 4%), zatim voćnjaci (oko 1%), dok su ostale kategorije zastupljene u znatno manjem procentu (ispod 1%): okućnice, vinogradi, rasadnici itd. (tabela 6).

Tabela 6. Korišćena poljoprivredna površina po kategorijama za područje grada Novog Sada (Popis poljoprivrede 2012)

Kategorija zemljišne površine	ha	%
Okućnica	138	0,38
Oranice i bašte	33.327	92,98
Livade i pašnjaci	1.583	4,42
Voćnjaci	442	1,23
Vinogradi	254	0,71
Rasadnici	97	0,27
Ostalo	4	0,01
Korišćeno poljoprivredno zemljište, ukupno	35.845	100

Izvor: Popis poljoprivrede Republike Srbije, 2012

Tabela 7. Zastupljenost biljnih kultura pod oranicama i baštama na području grada Novog Sada (Popis poljoprivrede 2012)

Kulture zastupljene na oranicama i baštama	ha	%
Žita	18.733	56,21
Mahunarke	174	0,52
Krompir	388	1,16
Šećerna repa	613	1,84
Industrijsko bilje	11.493	34,49
Povrće, bostan i jagode	927	2,78
Cveće i ukrasno bilje	12	0,04
Krmno bilje	661	1,98
Ostali usevi	11	0,03
Ugari	315	0,95
Ukupno	33.327	100

Izvor: Popis poljoprivrede Republike Srbije, 2012

¹⁰⁵ Obračun autora na osnovu podataka iz Popisa poljoprivrede Republike Srbije, 2012, podaci dostupni na: <http://popispoljoprivrede.stat.rs>, pristupljeno: 01.08.2014.

Najčešće zastupljena kultura na oraničnim površinama su žita (oko 56%), zatim sledi industrijsko bilje (34%), dok su znatno manje zastupljene mahunarke, šećerna repa, krompir, povrće, bostan, jagode, cveće, ukrasno bilje, krmno bilje (tabela 7). Kada je stočarstvo u pitanju, iz najnovijih podataka dostupnih na osnovu popisa poljoprivrede iz 2012. godine, područje grada Novog Sada raspolaže sa znatnim brojem svinja i živine, što je pre svega rezultat razvijene proizvodnje žitarica i industrijskog bilja, kao značajnih izvora koncentrovanih hraniva za stočarsku proizvodnju (tabela 8).

Tabela 8. Brojno stanje stoke na području grada Novog Sada (Popis poljoprivrede 2012)

Vrste stoke	Ukupno, broj
Goveda	3.853
Svinje	47.624
Ovce	4.652
Koze	2.492
Konji	516
Kokoši	452.231
Ćurke	40.021
Patke	4.306
Guske	846
Ostala živina	7.233
Košnice pčela	5.356

Izvor: Popis poljoprivrede Republike Srbije, 2012

3.4.3. Turistički potencijali grada Novog Sada

Na osnovu profila grada Novog Sada, koji sa jedne strane predstavlja urbanu teritorijalnu administrativnu jedinicu, sa druge strane ima značajnu agrarnu i ruralnu komponentu. U vezi sa tim se dovodi i mogućnosti razvoja turizma u Novom Sadu. Stoga, mogu se identifikovati kako urbane, tako i ruralne turističke atrakcije. Na ovaj način se i ruralni aspekti turizma povezuju u jednu širu privrednu celinu sa poljoprivredom i prehrambenom industrijom. Takođe, ruralni turizam omogućuje:¹⁰⁶

- stvaranje prihoda i radnih mesta;
- regulisanje zaštite životne sredine u cilju razvoja seoskog turizma;
- oživljavanje vitalne postojeće usluge u selu i kvalitet života;
- čuvanje kulturne baštine na selu, i

¹⁰⁶ Pejanović, R. (2013): Ogledi iz agrarne i ruralne ekonomije, monografija, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, str. 285.

- afirmaciju tržišne ekonomije.

Najznačajnije turističke atrakcije grada Novog Sada su: Petrovaradinska tvrđava, staro gradsko jezgro, Fruška gora i njeni manastiri, Dunav i salaši.

Petrovaradinska tvrđava

Petrovaradin - gornja i donja tvrđava sa predgrađem, predstavlja prostornu celinu, mesto od velikog kulturnog i istorijskog značaja. Petrovaradinska tvrđava ili kako je još zovu „Gibraltar na Dunavu”, građena je u periodu od 1692. do 1780. godine, po sistemu Sebastijana Vobana i prema planovima Marsiljija, Kajzersfelda i Vamberga. Prostire se na površini od ukupno 112 ha. Najveća atrakcija su podzemne vojne galerije - komunikativni sistem zidan na četiri sprata u dužini od 16 km, koji je služio u odbrambene svrhe. Na tvrđavi se nalazi sedam kapija, 12.000 puškarnica i mesta za 400 topova. U prizemlju je bunar dubine 39 metara. Zaštitni znak je sat - kula sa mehanizmom gde velika kazaljka pokazuje sate, a mala minute. Petrovaradinska tvrđava je 1948. godine, kao spomenik kulture stavljena pod zaštitu države. Od 1951. godine je otvorena za posetioce, a od 1957. godine ima vodičku službu kroz podzemne galerije. Danas je prostor tvrđave revitalizovan mnogobrojnim ateljeima, galerijama, klubovima i drugim sadržajima. Tu se nalaze: Muzej Grada Novog Sada, Akademija umetnosti, Opservatorija i Istorijski arhiv Grada Novog Sada. U predgrađu je smeštena rimokatolička crkva Sv. Juraja, sagrađena 1714. godine, a samostan uz crkvu je podignut 1734. godine. Tvrđava je poznata po najvećem muzičkom festivalu u jugoistočnoj Evropi – EXIT-u. Takođe, barokni gradić u predgrađu Tvrđave postaje sve značajniji prostor za kulturna i turistička dešavanja.

Staro gradsko jezgro

Staro jezgro Novog Sada obuhvata prostor istorijskog centra grada, tj. njegovu autentičnu urbanu matricu, kulturno-istorijski i prostorno-funkcionalni identitet. Urbana matrica, najvećim delom, spontano je formirana do sredine 18. veka, a u celini dovršena u prvoj polovini 19. veka. Prostor starog jezgra grada obuhvata 35 ha i u njemu su sačuvani morfološki usaglašeni blokovi, trgovi i dobro planirani nizovi kuća. Najstariji arhitektonski sloj sačuvan je u nizovima kuća Zmaj Jovine i Dunavske ulice, zatim u blokovima koje formiraju ulice: Pašićeva, Miletićeva, Njegoševa, Grčkoškolska, Nikolajevska, sve do Ulice Jovana Subotića. Arhitektura grada je zanimljiva i predstavlja mešavinu više različitih stilova. Najstarija kuća „Kod Belog lava” izgrađena je davne 1740. godine. Gradske ulice krasi i nekoliko velelepni palata s kraja 19. i početka 20. veka: Tanurdžićeva, Menratova, Vatikan, Klajnova i druge. Novi Sad je multikonfesionalni grad sa sakralnim objektima koji pripadaju Srpskoj pravoslavnoj, Rimokatoličkoj, Grkokatoličkoj, Starokatoličkoj, Reformatsko-hrišćanskoj, Slovačko-evangelističkoj i Jevrejskoj zajednici.

Fruška gora

Fruška gora sa nacionalnim parkom od oko 25.000 ha, na kojoj se nalazi 17 pravoslavnih manastira, sa šumovitim predelima, retkim biljnim i životinjskim vrstama, prirodnim rezervatima, brojnim jezerima (ukupno 14), planinskim stazama (oko 800 km markiranih staza), dve staze zdravlja, deset planinarskih domova i hotelom, nalazi se delom na novosadskom području i predstavlja jedno od najsadržajnijih turističkih celina Podunavlja. Najpoznatija turistička izletišta na Fruškoj gori su: Iriški venac, Stražilovo, Brankovac, Zmajevac, Letenka, Andrevlje, Testera, Dolina kestenova, Crveni čot i Popovica. Ova izletišta povezana su mrežom puteva i saobraćajno su pristupačna, pa ih koristi veliki broj izletnika. Pored izletničkih tokova karakterističnih za leto, ekskurzionog i verskog turizma, ova planina je poznata po Fruškogorskom maratonu koji je postao turistička manifestacija šireg regionalnog značaja.

Fruškogorski manastiri

Prema prvim pisanim dokumentima, osnivani su u periodu od 15. do 18. veka, kao zadužbine srpskih despota, a radi očuvanja identiteta srpskog naroda. Manastirske komplekse čine hram, konaci za monahe, ekonomske zgrade i obradivo zemljište za uzgoj poljoprivrednih kultura. Manastiri su: Krušedol, Grgeteg, Velika Remeta, Novo Hopovo, Staro Hopovo, Ravanica, Beočin, Šišatovac, Petkovic, Kuveždin, Divša, Privina Glava, Bešenovo, Fenek.

Dunav

Novosađani su od naseljavanja ovog prostora neraskidivo vezani za Dunav, reku koja je oblikovala temperament i obrise ovog grada. Novi Sad se nalazi na 1.255 km toka, na sektoru grada teče široko, kroz ravnice, gradeći mnogobrojne ade, rukavce i sprudove. Obeležje dunavskog toka su brojne plaže, a jedna od najlepših i najuređenijih je Štrand. Izgrađena je davne 1911. godine, prostire se na 10 ha površine, sa svim pratećim sadržajima. Koridor 7 ili dunavski koridor, povezuje zemlje Zapadne Evrope sa Crnim morem, dok kanalima Dunav – Tisa - Dunav omogućava saobraćajne veze sa Srednjom i Severnom Evropom. Priobalje je mesto značajnih staništa ptica od kojih su neke, kao što je specijalni rezervat prirode Koviljsko - petrovaradinski rit, od međunarodnog značaja. Ovde je prisutno preko 250 vrsta ptica koje se mogu videti u širem priobalju Dunava, od Bačke Palanke do Beške, koje su registrovane i predstavljaju retke i ugrožene vrste. Za ptice gnezdarice od značaja su sledeći prostori: Bukinski rit, Futoški ribnjak, ribnjak u Suseku, Šašićeva ada, Begečka jama.

Salaši

Reč „salaš” potiče od mađarske reči szallas i podrazumeva zemlju sa kućom i okućnicom u kojoj ljudi privremeno žive i rade u onom delu godine kada su poljoprivredni radovi u toku. Značenje reči salaš ima istu suštinsku vrednost i

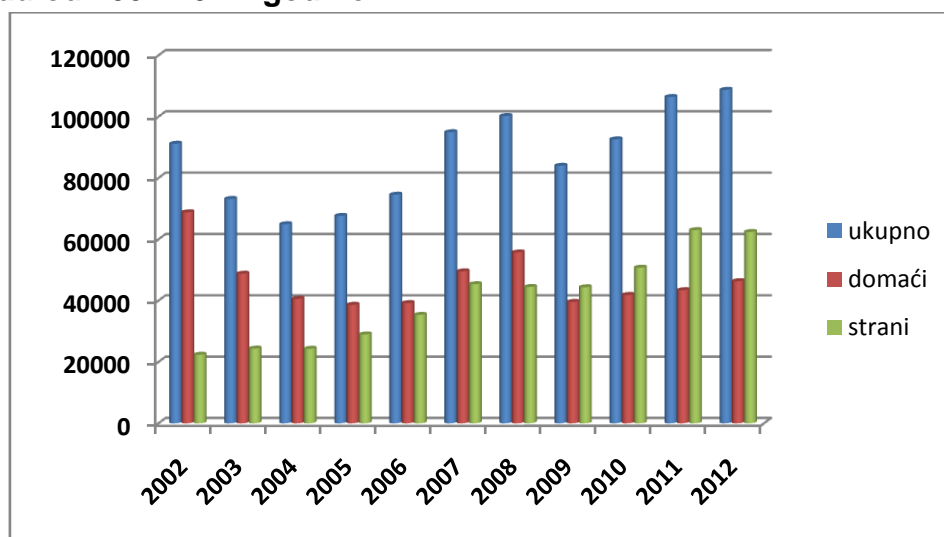
na srpskom. Prvi salaši su nastajali krajem 12. veka, kao grupe ili usamljeni, i nalaze se na znatnim rastojanjima od nekoliko stotina do hiljadu metara, na prostoru zemlje odličnog kvaliteta. Danas su čuvari vremena i tradicionalnog načina života. Svojim autentičnim izgledom podsećaju na prošla, romantična vremena panonskih ruralnih naselja. Salašarska naselja na teritoriji grada nalaze se na Čeneju, u Veterniku, Begeču i Kaćkom ataru (slika 2).

Slika 2. Najpoznatiji novosadski salaš – Salaš 137

Izvor: www.salas137.rs

Grafikon 7. Kretanje broja turista na području grada Novog Sada u periodu od 2002-2012. godine

Izvor: obrada autora na osnovu Republičkog zavoda za statistiku

U Novom Sadu ukupan broj turista u periodu od 2002-2012. godine rastao je po prosečnoj godišnjoj stopi od 1,78% (manji padovi su prisutni tokom 2009. i 2010. godine), a prosečan broj turista se kretao oko 87.000 (grafikon 7).

Broj domaćih turista u posmatranom periodu se smanjivao po prosečnoj godišnjoj stopi promene od 3,87% (prosečni broj turista za ovaj period kretao se oko 46.600). Za razliku od domaćih, broj stranih turista se povećavao po godišnjoj stopi promene od 10,81% (prosečan broj turista za ovaj period kretao se oko 40.500). Uopšteno rast ukupnog broja turista u navedenom periodu je rezultat većeg priliva stranih turista. Nema sumnje da je muzički festival EXIT najviše doprineo ovome, ali su svakako i ostali turistički sadržaji značajno doprineli rastu broja turista koji posećuju Novi Sad. Međutim, treba imati u vidu da je učešće stranih turista za posmatrani period iznosio oko 46% i imajući tendenciju povećavanja njihovog broja, realno je očekivati da će se ovo učešće u narednim godinama povećavati.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Autorova obrada podataka: proračuni o prosečnom broju turista. Prosečne godišnje stope promene baziraju se na publikacijama Republičkog zavoda za statistiku.

4. LOKALNI EKONOMSKI RAZVOJ NA PRIMERU GRADA NOVOG SADA

4.1. POZITIVNI REZULTATI U PRIMENI LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA

Novi Sad je oformio kancelariju za lokalni ekonomski razvoj krajem 2008. godine pri službi izvršnih organa grada uz podršku Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID). Njeno delovanje je usmereno u dva pravca: privlačenje domaćih i stranih investitora, kao i pomoć postojećoj poslovnoj zajednici. Na ovaj način kancelarija teži da unapredi poslovnu klimu i podstakne brži ekonomski razvoj grada. Ključni zadaci ove kancelarije su:

- promocija grada u domaćem i stranom okruženju, sa ciljem stvaranja slike grada Novog Sada kao povoljnog mesta za ulaganje, poslovanje i život (internet marketing, izrada promotivnih materijala, posete sajmovima i drugim privrednim manifestacijama);
- informisanje potencijalnih investitora i privrednika o uslovima za poslovanje, mogućnostima za ulaganje, raspoloživim programima podrške i podsticajima na lokalnom i nacionalnom nivou;
- saradnja sa privatnim, javnim i nevladinim sektorom (javno-privatna partnerstva), koordinacija njihovih aktivnosti i podsticanje tih aktivnosti;
- priprema i praćenje realizacije projekata u vezi sa lokalnim razvojem;
- identifikacija potreba i pomoći pri rešavanju problema lokalne ekonomske zajednice radi unapređenja konkurentnosti i podsticanja razvoja postojeće privrede;
- stvaranje i održavanje baze podataka značajnih za poslovanje privrede i potencijalnih investitora;
- obavljanje stručnih i administrativno-tehničkih poslova.¹⁰⁸

Strategija lokalnog ekonomskog razvoja grada Novog Sada je zapravo u formi akcionog plana. Vizija razvoja grada Novog Sada glasi „*Novi Sad je jedan od najrazvijenijih gradova u jugoistočnoj Evropi, na ključnim vodenim i kopnenim saobraćajnicama, prepoznat kao sigurno, zdravo i podsticajno mesto za život, rad i investiranje. Uspešan i efikasan administrativni centar Vojvodine, grad sa elektronskom lokalnom upravom koja podstiče i podržava razvoj savremene privrede. Lider u sektoru informacionih tehnologija, razvoja zdrave hrane i eko sektora, distribucije i logistike. Inkubator inovacija, moderan univerzitetski, kulturni, turistički, sajamski i kongresni centar regiona, tradicijom bogat festivalski grad međunarodnog značaja. Stabilna, savremena i*

¹⁰⁸ Grad Novi Sad, zvanična prezentacija, Kancelarija za lokalni ekonomski razvoj, dostupno na: <http://www.novisad.rs/lat/kancelarija-za-lokalni-ekonomski-razvoj-0>; datum pristupa: 10.09.2014.

*demokratska multinacionalna zajednica, grad sa perspektivom i prepoznatljivim statusom dvosmernih urbanih vrata Evrope“.*¹⁰⁹

Kao **ključne ciljeve** u ovoj strategiji su izdvojene ključne oblasti za koju se izrađene detaljni programi i projekti, a to su:

- privlačenje investicija i stvaranje pozitivne poslovne klime;
- podrška i razvoj malih i srednjih preduzeća;
- razvoj i plasman visokih tehnologija i unapređenje obrazovnog sistema;
- unapređenje turizma;
- razvoj poljoprivrede.

U pogledu **pravnih instrumenata** koji stoje na raspolaganju lokalnoj zajednici u gradu, postoje izvesna ograničenja u pogledu modernizacije administracije i usluga. U pogledu uvođenja strategijskog planiranja i upravljanja, kao i inicijativa za razvoj marketinga, Novi Sad je za kratko vreme postojanja kancelarije za lokalni ekonomski razvoj uspeo da ispuni deo postavljenih zadataka.

U pogledu **finansijskih instrumenata**, nedovoljan je obim stranih direktnih investicija. Međutim postoje podsticaji na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou. Vlada Republike Srbije je u maju 2014. godine donela Uredbu o uslovima i načinu privlačenja direktnih investicija kojom se uređuje dodela subvencija domaćim i stranim investitorima za investicije u proizvodni sektor, usluge koje mogu da budu predmet međunarodne trgovine i strateške projekte u turizmu. Velike kompanije mogu da dobiju podsticaj do 50% opravdanih troškova investicionog projekta, srednje do 60%, a male do 70% troškova. Taj iznos subvencija važi za investicije do 50 miliona EUR, dok će se za ulaganja od 50 do 100 miliona EUR odobravati do 25%, a preko 100 miliona EUR do 17% opravdanih troškova ulaganja. Korisnik sredstava dužan je da obezbedi učešće od najmanje 25% opravdanih troškova iz sopstvenih sredstava ili iz drugih izvora koji ne sadrže državnu pomoć, kao i da otvori od 20 do 100 novih radnih mesta u zavisnosti od sektora, vrednosti ulaganja i stepena razvijenosti opštine. Pored navedenih, Republika Srbija nudi i poreske podsticaje za investitore: porez na dobit preduzeća iznosi 15% i među najnižima je u regionu, a porez na dodatu vrednost u Srbiji iznosi 8 i 20%. AP Vojvodina daje podsticaj u vrednosti od 130.000,00 do 150.000,00 dinara po novootvorenom radnom mestu. Takođe, lokalna samouprava, uz prethodnu saglasnost Vlade Republike Srbije, može otuđiti ili dati u zakup građevinsko zemljište čija je površina veća od 25 ari po ceni manjoj od tržišne cene/zakupnine ili bez naknade za investicije u proizvodnju i informaciono komunikacione tehnologije koje mogu biti predmet

¹⁰⁹ Strategija privrednog razvoja grada Novog Sada, Kancelarija za lokalni ekonomski razvoj, Novi Sad, 2011, dostupno na: <http://www.novisad.rs/strategi-privrednog-razvo-grada-novog-sada-0>; datum pristupa: 10.09.2014.

međunarodne trgovine, uz uslov zapošljavanja najmanje jednog lica na neodređeno vreme na svaka dva ara otuđenog odnosno zakupljenog zemljišta. Grad Novi Sad za izgradnju objekata za obavljanje proizvodne delatnosti i objekata za obavljanje usluga u oblasti informaciono komunikacionih tehnologija (koje mogu biti predmet međunarodne trgovine čija vrednost prelazi 1.000.000 evra, a koji su od značaja za privredni razvoj) može umanjiti utvrđenu naknadu do 90%. Uslovi pod kojima umanjuje utvrđenu naknadu je da je potrebno da se zasnjuje radni odnos na neodređeno vreme sa više od 50 lica, u roku od četiri godine od dana zaključenja Ugovora.¹¹⁰ Grad Novi Sad predstavlja dobar i poučan primer delovanja u pogledu stvaranja potrebnih mogućnosti za ekonomsko oživljavanje braunfield lokacija i za obezbeđivanje potrebnih pretpostavki za braunfield investicije. Ključna intencija vlasti u ovoj lokalnoj samoupravi je: razvojno iskorišćavanje radnih zona u industrijskom delu grada koje su transformisane koje i dalje poseduju jake potencijale angažovanja u poslovnoj funkciji, promena namene područja vojnih kompleksa i transformacija područja eksploatacije mineralnih sirovina.¹¹¹

U pogledu složenih oblika lokalnog ekonomskog razvoja najznačajniji pomoci koje grad Novi Sad su vidljivi kod: javno-privatnih partnerstava (jedan od uspešnih primera je projekat izgradnje optičke telekomunikacione mreže u Novom Sadu), formiranja naučno-tehnološkog parka (u sklopu Univerzitetskog kampusa, a koncept parka je podrška malim inkubator-preduzećima, koja se bave razvojem ideja i njihovom tehnološkom primenom), formiranja poslovnog inkubatora tokom 2010. godine; slobodnih zona koja je jedna od četiri na teritoriji Republike Srbije (sa mogućnošću obavljanja proizvodne i uslužne delatnosti bez plaćanja carinskih i poreskih dažbina), kao i formiranja kancelarije za lokalni ekonomski razvoj.

Potencijal za razvoj radnih zona u industrijskom delu grada u ovoj lokalnoj samoupravi je izuzetno veliki. Naime, izgrađeni i angažovani prostor u industrijskoj zoni Novog Sada daleko prevazilazi radne i poslovne potrebe preduzeća stacioniranih u ovoj zoni, a raspoloživosti braunfield lokacija bitno su doprineli i činioци poput procesa strukturne i vlasničke transformacija preduzeća u radnoj zoni, smanjenja broja zaposlenih i dramatičnog pada proizvodnje.¹¹² Grad je izvršio modernizaciju urbanističkih planova i obezbeđena je znatno veća fleksibilnost. Time su stvoreni neophodni uslovi da se zemljište u radnim zonama učini atraktivnijim i pristupačnijim potencijalnim investitorima.

Planski pristup motivisan ekonomskim potencijalima postojećih radnih zona nije izuzetak u dosadašnjem iskustvu ekonomskog i industrijskog razvoja Novog Sada. Novi Sad je uspeo u periodu od 1950. do 1980. godine da premesti industriju iz južnog dela grada koji ima izlaz na reku, u severni deo

¹¹⁰ Grad Novi Sad, Unapredite poslovanje - investirajte u Novi Sad, dostupno na: <http://www.novisadinvest.rs/sr>, datum pristupa: 10.09.2014.

¹¹¹ Đilas, Gordana, Gačević, R. (2008): Braunfield lokacije – mogućnost i praksa u Novom Sadu; u: Oživljavanje braunfilda u Srbiji : Priručnik za donosiocе odluka i profesionalce; PALGO Centar; Beograd, str. 105.

¹¹² Isto, str. 106.

grada u specijalno za te namene izrađene radne zone. Ove radne zone danas sve više postaju razvojna šansa grada i predmet ambicija lokalnog rukovodstva da stvori neophodne uslove i pretpostavke za oživljavanje pre svega sektora malih i srednjih preduzeća, u kojima vidi motore ekonomskog oporavka ove lokalne samouprave.

Pored istaknutog planskog pristupa u ekonomskoj revitalizaciji radnih zona u industrijskom delu Novog Sada, šanse za oživljavanje braunfild lokacija postoje i u promeni namene vojnog kompleksa i u kompleksima u kojima je okončan ili je još uvek aktivan proces eksploatacije mineralnih sirovina.¹¹³ Promena namene vojnog kompleksa je proces u kome se već pokazuju određeni rezultati, jer je lokalna vlast postigla sporazum sa Vojskom Srbije o razmeni nekretnina. Ovaj dogovor lokalnim vlastima omogućava promenu namene vojnog kompleksa, koji se nalazi u gradskom jezgru i korišćenje vrlo atraktivnih lokacija vojnih kasarni u ekonomski prihvatljivije ciljeve. Naime, objekti kasarni koji su bili predmet razmene lokalnih i vojnih vlasti biće korišćene u svrhe izgradnje poslovnih objekata, stanovanja, ponude rekreativnih sadržaja, izgradnje sportskih objekata i podrške lokalnom turizmu i turističkoj ponudi. Slične strateški važne gradske inicijative postoje i u pogledu korišćenja kompleksa u kojima je okončan ili je još uvek delimično aktivan proces eksploatacije mineralnih sirovina. Radi se o objektima ciglana, devastiranom zemljištu i kamenolomima, gde je planirano funkcionalno korišćenje zemljišta u svrhe razvijanja sportske i rekreativne infrastrukture, kao i u turističke svrhe. Osim toga postoji mogućnost za braunfild investicije i kroz privatizaciju državnog kapitala u preduzećima i pravnim licima.

Razvojna orijentacija lokalnih vlasti u Novom Sadu je nesporno bazirana na korišćenju vidljivih, ali neiskorišćenih i zapuštenih resursa, čijom transformacijom u perspektivi ovaj grad može ostvariti vrlo dobre rezultate u procesu podsticanja lokalnog ekonomskog razvoja. Recikliranje zemljišta u svakom slučaju ima niz komparativnih i vrednih prednosti koje je lokalna vlast prepoznala i čiji rezultati će iznenaditi ekonomskog ekspanzijom.

4.2. OGRANIČENJA U PRIMENI LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA

Na osnovu sprovedene ankete sa privrednicima koju posluju na teritoriji grada (Kancelarija za lokalni ekonomski razvoj grada Novog Sada je ovo istraživanje sprovedla u saradnji sa The Urban Institute uz podršku USAID) tokom 2009. godine, došlo se do mišljenja privrednog sektora u pogledu strateškog planiranja ekonomskog razvoja na nivou lokalne zajednice. U tom kontekstu lokalna samouprava nije dobro ocenjena, pogotovo u pogledu kvaliteta usluga koje pruža. U tom pogledu najviše zamerki je bilo za: nepovoljne uslove izdavanja građevinskih dozvola, visoke cene građevinskog

¹¹³ Isto, str. 107.

zemljišta, loše održavanje puteva, kao i nedovoljna izgradnja infrastrukture. Takođe, anketirani privredni subjekti su naznačili da bi lokalna samouprava trebala da se značajnije bavi poboljšanjem kvaliteta radne snage, aktivnim privlačenjem direktnih stranih investicija i poreskim olakšicama. U tom smislu, među najprioritetnije oblasti privrednici su istakli najkritičnije tačke budućeg lokalnog ekonomskog razvoja grada Novog Sada:

- mala i srednja preduzeća;
- komunalna infrastruktura, i
- podrška i pomoć pružanja pomoći preduzećima.

Takođe, kao velika zamerka u pogledu uslova poslovanja ispitanici su naveli sporu i glomaznu birokratiju, neplansku gradnju, korupciju, nedostatak zemljišta za poslovno proširivanje, nerazvijenost i skučenost tržišta.

Isto tako, prema Strategiji privrednog razvoja grada Novog Sada, kao značajni nedostaci izdvojena su sledeća ograničenja: nedostatak infastruktorno opremljenih lokacija za investitore, nepostojanje aktivnosti grada u pogledu donošenja olakšica za privlačenje investicija, nedovoljna komunalna opremljenost u nekim naseljima u gradu, kao i nedovoljna podrška MSP sektoru.

4.3. AKTIVNOSTI KANCELARIJE LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA U NOVOM SADU OD ZNAČAJA ZA POLJOPRIVREDU I RURALNI RAZVOJ

4.1.1. Projekat „Lipov med za održivi razvoj Dunavskog mikroregiona”

Tokom 2013. godine u okviru poziva „Socio-ekonomski razvoj Dunavske regije u Srbiji“ Gradu Novom Sadu odobrena su sredstva za projekat "Lime Trees & Honey Bees for Sustainable Development of the Danube Microregion" – „Lipov med za održivi razvoj Dunavskog mikroregiona”. Cilj projekta je unapređenje konkurentnosti proizvođača meda sa akcentom na fruškogorski lipov med. Pored Novog Sada, u realizaciji projekta učestvovali su i veliki broj partnerskih organizacija: Društvo pčelara „Jovan Živanović“ Novi Sad; Društvo pčelara „Jovan Živanović“ Sremski Karlovci; Društvo pčelara „Lipa“ Erdevik; Društvo pčelara „Jovan Živanović“ Sremska Mitrovica; Društvo pčelara „Nikola Mileusnić“ Ruma; Društvo pčelara „Roj“ Inđija; Društvo pčelara „Pčela“ Bačka Palanka; Društvo pčelara „Stražilovo“ Sremski Karlovci; Poljoprivredni fakultet iz Novog Sada, Prirodno-matematički fakultet iz Novog Sada i Poljoprivredna škola sa domom učenika, Futog. Saradnik na projektu je AZA d.o.o. iz Novog Sada, preduzeće koje se bavi otkupom i preradom meda.

Ceo program zajednički finansiraju Evropska unija i Austrijska razvojna agencija, a za samo sprovođenje zadužen je Biro za implementaciju projekata Evropske unije pri Ambasadi Austrije u Beogradu. Ukupna vrednost projekta

„Lime trees and honey bees for sustainable development of the Danube micro region (Lipov med za održivi razvoj Dunavskog mikroregiona)“ je 222.658,88 evra, a visina donacije iznosi 171.915,01 evra. Planirano vreme za realizaciju projekta je 18 meseci, a početak realizacije planiran je za septembar 2013. godine.

4.1.2. Izgradnja biciklističkih staza u okviru mađarsko–srpske prekogranične saradnje - "Ride across Europe"

U okviru IPA prekograničnog programa Srbija – Mađarska, tokom 2013. godine odobrena su sredstva za projekat "*Ride across Europe*" - Izgradnja biciklističkih staza u cilju boljeg fizičkog povezivanja u okviru mađarsko–srpske prekogranične saradnje. Nositelj projekta je JKP PUT Novi Sad, a partneri u projektu su Opština Morahalom (Mađarska) i JP Zavod za izgradnju Grada Novi Sad. Projekat obuhvata aktivnosti na razvoju infrastrukturnih objekata biciklističkih staza. Na teritoriji Novog Sada, nositelj projekta je JKP „PUT“ sa aktivnostima izrade glavnog projekta biciklističke staze od Novog Sada do Begeča; izrade studije opravdanosti za biciklističku stazu Novi Sad – Beočin i razvoj (izrada) katastra biciklističkih staza na teritoriji grada Novog Sada. Aktivnosti JP „ZIG“, kao partnera u projektu, se odnose na radove na izgradnji biciklističke staze na delu Temerinskog puta do autoputa E-75, a aktivnosti partnera iz Mađarske, opštine Morahalom, na radove na izgradnji biciklističke staze između mesta Morahalom i Reske. Ukupna vrednost projekta iznosi 1.307.458,40 evra, od čega vrednost projekta koji se odnosi na JKP PUT iznosi 361.777 evra, odnosno vrednost projekta koji se odnosi na JP ZIG iznosi 258.360 evra.

4.1.3. „Zajedničko stvaranje uslova za razvoj malih i srednjih preduzeća u prekograničnom regionu“

Tokom 2013. godine je prihvaćen projekat „Zajedničko stvaranje uslova za razvoj malih i srednjih preduzeća u prekograničnom regionu“ u okviru IPA prekograničnog programa Srbija – Mađarska Grad, gde je grad Novi Sad kao nositelj projekta u partnerstvu sa Kistelek Környéki Települések Többcélú Társulása iz Kišteleka. Opšti cilj projekta je povećanje konkurentnosti malih i srednjih preduzeća u regionu kroz stvaranje mogućnosti za zajednički ekonomski rast. Pomenuti projekat trebao bi da doprinese obezbeđenju sinergije i saradnje u prekograničnom regionu privrede, obezbeđivanjem boljeg fizičkog okruženja i prenosa znanja. Osnovna aktivnost projekta je izrada glavnog projekta za centar za mala i srednja preduzeća (sektor industrije, zanatstva i usluga) - prema Planu detaljne regulacije u postojećoj radnoj zoni „Rimski šančevi“, multifunkcionalnoj hali od 5.000 m². Ukupna vrednost projekta iznosi 114.196 evra, od čega vrednost projekta koji se odnosi na grad Novi Sad iznosi 65.136 evra.

4.1.4. Zaštita životne sredine u prekograničnim oblastima“ – "Protection of environment in cross-border territories"

U okviru IPA prekograničnog programa Srbija – Mađarska, za 2013. godinu odobrena su sredstva za projekat „Zaštita životne sredine u prekograničnim oblastima“. Nosilac projekta je Zavod za zaštitu radnika Novi Sad, a partner je Government Office for Csongrad Country. Projektom su obuhvaćena dva slična naselja (Šangaj sa srpske i Alđo sa mađarske strane) gde će se ispitati uticaj pogona za preradu nafte na životnu sredinu. S obzirom da Mađarska više od 10 godina koristi tzv. “zelene tehnologije” u preradi nafte (a mi nešto više od tri) uporediće se razlike u nalazima i preporučiti primena „čistijih“ tehnologija uz razmenu iskustava sa obe strane. Ukupna vrednost projekta iznosi 197.711 evra, a vrednost projekta koja se odnosi na Zavod za zaštitu radnika Novi Sad iznosi 85.670 evra.

4.1.5. „Zaštita životne sredine i upotreba obnovljivih izvora energije za zelenu budućnost dece“

U okviru IPA prekograničnog programa Srbija – Mađarska, u toku 2013. godine odobrena su sredstva za projekat „Zaštita životne sredine i upotreba obnovljivih izvora energije za zelenu budućnost dece“. Nosilac projekta je Agencija za energetiku Grada Novog Sada, a partner Opština Alđo. Projekat je obrazovnog tipa i odnosi se na obnovljive izvore energije i energetske efikasnost. Projekat je implementiran sa ciljem podsticanja dece na efikasno korišćenje energije i uticaja na zakonski okvir iz oblasti energije i zaštite okoline. Projektom je razvijan novi način razmišljanja o energetske resursima, posledicama nesavesnog i prednostima energetske efikasnog trošenja energije. Najvažniji efekti efikasnog korišćenja energije su uštede u novcu. Ukupna vrednost projekta iznosi 134.245,48 evra, od čega vrednost projekta koja se odnosi na Agenciju iznosi 102.745,48 evra.

4.1.6. „Ekoprofit“

Projekat „Ekoprofit“ realizovan je 2012. godine, grad je učestvovao Novi Sad (preko Gradske uprave za zaštitu životne sredine i Kancelarije za lokalni ekonomski razvoj) u saradnji sa kompanijom Denkstat i Austrijskom agencijom za razvoj. Cilj ove saradnje jeste uspostavljanje temelja za profesionalno upravljanje životnom sredinom u 25 preduzeća na teritoriji Novog Sada i istovremeno jačanje saradnje između njih i lokalnih vlasti radi dobrobiti, kako lokalne životne sredine, tako i konkurentnosti preduzeća. Vrednost projekta iznosio je 260.000,00 eura, a vrednost donacije: 225.000,00 eura.

4.1.7. "Museum pass"

Tokom 2012. godine je muzej Grada Novog Sada u partnerstvu sa Evroregijom Dunav-Kriš-Moriš-Tisa pripremio predlog projekta „Museum pass“. Cilj projekta je poboljšanje turističke ponude kroz razvijanje saradnje muzeja u regionu. Predviđeno je da aktivnosti na realizaciji projekta traju 18 meseci. Realizacija projekta u toku. Ukupna vrednost projekta je 214.190,00 eura, a vrednost donacije 182.061,50 eura.

4.1.8. Unapređenje međunarodne dunavske biciklističke rute - "Cycling Danube"

Grad Novi Sad (preko Gradske uprave za privredu) je tokom 2012. godine ostvario prekograničnu saradnju kroz učešće na realizaciji projekta „Unapređenje međunarodne dunavske biciklističke rute“ ("Cycling Danube"). Vodeći partner u Republici Hrvatskoj je Vukovarsko-Srijemska županija, a vodeći partner u Republici Srbiji je opština Bačka Palanka, u partnerstvu sa gradom Novim Sadom, opštinama Bač i Bački Petrovac i turističkom organizacijom Bačke Palanke. Cilj projekta je jačanje rekreativnog cikloturizama u prekograničnoj regiji koji, kao jedan od vidova selektivnog turizma, u poslednjih nekoliko godina beleži veliki rast. Ukupna vrednost projekta je 348.489,25 eura, a vrednost donacije je 293.125,60 eura.

4.1.9. Formiranje poslovnog inkubatora

Grad Novi Sad je preko Kancelarije za lokalni ekonomski razvoj aplicirao kod USAID/Mega programa i dobio sredstva za projekat "Brownfield for new business", koji podrazumeva osnivanje poslovnog inkubatora u oblasti informacionih tehnologija u cilju otvaranja novih radnih mesta, smanjenja broja neuspešnih malih i srednjih preduzeća i njihovom jačanju, kao i zadržavanja mladih ljudi u lokalnim sredinama. Stoga su tokom februara 2010. godine grad Novi Sad, Fond za podršku investicija u Vojvodini „Vojvodina investment promotion-VIP“, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad i Javno komunalno preduzeće „Informatika“, Novi Sad zaključili Ugovor o osnivanju Društva sa ograničenom odgovornošću „Poslovni inkubator Novi Sad-Business inkubator Novi Sad“, a 13. aprila 2010. godine upisan je u registar privrednih subjekata kod Agencije za privredne registre.

Sedište Poslovnog inkubatora Novi Sad nalazi se u ulici Vojvođanskih Brigada 28, ukupne površine 418 m² i dato je na korišćenje, na period od sedam godina bez naknade, Rešenjem Republičke direkcija za imovinu Republike Srbije. Pomenuti poslovni prostor je rekonstruisan i priveden nameni krajem oktobra 2010. godine. Vrednost projekta iznosi oko 200.000 evra. Danas Poslovni inkubator ima sedam stanara, pet firmi iz IT sektora, Vojvođanski IKT klaster i Evropsku preduzetničku mrežu.

4.1.10. Unapređivanje turističke ponude Novog Sada - oživljavanje obale Dunava

S ciljem da se unapredi turistička ponuda Novog Sada, grad je 2010. godine preko Kancelarije za lokalni ekonomski razvoj, a u saradnji sa USAID-ovim programom MEGA, pokrenuo projekat „Oživljavanje obale Dunava“. Za realizaciju projekta „Oživljavanje obale Dunava“ Novi Sad je obezbedio donaciju USAID-a u iznosu od 90.000 američkih dolara.

Projekat podrazumeva postavljanje tabli za obeležavanje objekata od kulturno istorijskog značaja, postavljanje info panoa, turističke signalizacije i staklenih totema za prostorno obeležavanje kulturno istorijskih celina, kao što su staro jezgro grada i Petrovaradinska tvrđava, kao i izgradnju Informativnog centra i suvenirnice (sa bankomatom) na obali Dunava. Projekat je realizovan na osnovu elaborata izrađenih od strane nadležnih institucija JP „Zavod za izgradnju Grada“ i Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prikupljenih saglasnosti. Konkurs za idejno arhitektonsko rešenje Informativnog centra i suvenirnice raspisan je krajem 2009. godine i na osnovu izabranog rešenja JP ZIG je pripremio tendersku dokumentaciju, a USAID je raspisao tender za izvođača radova koji je trajao do 17. marta 2010. godine. Nakon rekonstrukcije Keja Informativni centar i suvenirnica je postavljena, a biće otvorena u dogovoru sa Turističkom organizacijom Grada Novog Sada u zavisnosti od sezone plovidbe turističkih brodova Dunavom.

5. SWOT ANALIZA

SWOT analiza je jedna od najznačajnijih analitičkih metoda kojom se definišu faktori posmatrane problematike. Ovde koristi matrica od četiri elementa: Snage (*Strengths*), Slabosti (*Weaknesses*), Mogućnosti (*Opportunities*), i Pretnje (*Threats*). Snage i slabosti predstavljaju unutrašnju dimenziju, a mogućnosti i pretnje su spoljašnje dimenzije posmatrane pojave. Najveća svrha upotrebe SWOT analize jeste da se resursi što bolje iskoriste. U slučaju lokalnog ekonomskog razvoja grada Novog Sada to podrazumeva da unapredi celokupni ekonomski razvoj ove lokalne zajednice. Poznajući sopstvene snage, korigujući slabosti, svakako doprinosi da se i razvojne mogućnosti iz okruženja bolje iskoriste i da pojedine pretnje izbegnu, ili da se barem njihovi efekti ublaže.

Tabela 9. SWOT analiza agroekonomskih faktora lokalnog ekonomskog razvoja grada Novog Sada

SWOT	
Snage	Slabosti
Postojanje optimalnih uslova za bavljenje biljnom i stočarskom proizvodnjom	Nedovoljna iskorišćenost poljoprivrednih potencijala
Duga tradicija bavljenja poljoprivredom	Veliki broj malih gazdinstava
Postojanje značajnog broja poljoprivrednih gazdinstava	Nedovoljan razvoj stočarstva
Tradicija prehrambene industrije	Nedovoljna organizovanost privrednih subjekata u poljoprivredi i turizmu
Pojačan interes za organsku poljoprivrednu proizvodnju	Nedovoljna marketinška aktivnost u poljoprivredi i turizmu
Pozitivan demografski trend	Neiskorišćen kapacitet navodnjavanja preko DTD kanala
Dobra povezanost urbanog sa ruralnim delom grada	Nedovoljno iskorišćenost saobraćajne infrastrukture
Dunav kao značajni vodni resurs	Nedovoljno razvijena prerađivačka industrija
Postojanje luke Novi Sad	Širenje deponija i divlja gradnja
Dobro razvijen sektor usluga	Neadekvatna podrška MSP sektoru
Javno privatna partnerstva	Neadekvatna komunalna infrastruktura u nekim delovima grada
Postojanje poslovnog inkubatora, slobodnih zona, naučno-tehnološkog parka, klastera, kancelarije za LER	Spora i glomazna birokratija
Koncentrisanje industrijskih pogona u industrijske zone	

Mogućnosti	Pretnje
Dunav kao integrativni element međunarodne infrastrukture	Porast nezaposlenosti
Dobijanje datuma za početak pregovora za prijem u EU	Usporen privredni razvoj
Sporazumi o slobodnoj trgovini (CEFTA, Ruska Federacija...)	Svetska ekonomska kriza
Blizina aerodroma	Spor proces tranzicije i evrointegracija
Sve veći interes za agroturizam	Nestabilna politička situacija
Povećanje broja turista, pogotovo stranih	Nizak kreditni rejting Srbije
Stimulativni zakonodavni okvir u funkciji direktnih investicija	
Mogućnost za braunfild investicije (povraćaj vojne imovine i privatizacija državnog kapitala u preduzećima i drugim pravnim licima)	

Izvor: Autor

6. ZAKLJUČCI

Imajući u vidu multidimenzionalnost proučavane problematike zaključna razmatranja, a na osnovu primenjenih metodoloških postupaka, nudi teorijski i praktičan lokalnog ekonomskog razvoja, i uslovljenost ovog koncepta razvoja u zavisnosti od agroekonomskih faktora. Određene nedorečenosti u formulisanju razmatrane problematike uslovljene su nedostatkom obimnijih teorijskih i praktičnih okvira čije je središte interesa lokalni ekonomski razvoj. Na osnovu obavljene analize u okviru ovog istraživanja izdvajaju se sledeći zaključci:

- U teorijskom smislu lokalni ekonomski je važan razvojni koncept koji omogućuje rast kapaciteta lokalne ekonomije u funkciji stvaranja bogatstva za stanovnike date lokalne zajednice, a time i unapređenja njihovog kvaliteta života. Stoga, za pravilnu primenu ovog koncepta potrebno je uvažavati sa jedne strane, ekonomsko-teorijska polazišta, hronološku dimenziju lokalnog ekonomskog razvoja, strategije ekonomskog razvoja lokalnih zajednica, faktore, instrumente i tehnike u funkciji podsticanja lokalnog ekonomskog razvoja. Sa druge strane, potrebno je da se na lokalnom nivou realno i precizno sagledaju resursi sa kojima lokalna zajednica raspolaže, od kojih su najznačajniji prirodni, demografski i privredni resursi. Uspešni primeri dobro sačinjenog strateškog planiranja koji je suština koncepta lokalnog ekonomskog razvoja imaju četiri opštine tj. gradovi u Srbiji: Indija, Pećinci, Zrenjanin i Novi Sad.
- Koncept lokalnog ekonomskog razvoja u Novom Sadu je značajan zbog uspostavljanja strukturnih uslova koji obezbeđuju razvoj privatnog sektora i kreiranje mogućnosti za zapošljavanje i angažovanje radne snage, čime se stvara opšta dobrobit i kvalitet života. Novi Sad je odgovorno pristupio ovom konceptu, gde lokalna samouprava treba da dobija sve veći značaj u odlučivanju i snošenju odgovornosti za sopstveni razvoj. Taj značaj se ogleda u mogućnosti donošenja programa lokalnog ekonomskog razvoja, sprovođenja projekata lokalnog ekonomskog razvoja i staranja o unapređenju opšteg okvira za privređivanje u jedinicama lokalne samouprave.
- Imajući u vidu da je grad Novi Sad urbana teritorijalna jedinica (od međunarodnog značaja), broj poljoprivrednih gazdinstava je značajan, kao i površine sa kojom raspolaže. Sa oko 5.173 gazdinstava koji raspolažu sa ukupno 35.845 ha poljoprivredne površine, grad Novi Sad je u okviru Južnobačkog okruga na drugom mestu po broju poljoprivrednih gazdinstava, i na trećem mestu po zastupljenosti poljoprivrednih površina (16% poljoprivrednih gazdinstava ovog okruga, odnosno oko 12,5% od poljoprivrednih površina ovog okruga). Najveći broj ovih površina čine oranice i bašte (oko 93%), ali je nepovoljna

posedovna struktura jer od ukupnog broja oko 35% čine gazdinstva do 1 ha. Najznačajnije kulture koje se gaje na ovim površinama su žita, industrijsko bilje, povrće, bostan (lubenice) i jagode. Područje grada Novog Sada raspolaže sa znatnim brojem svinja i živine, što je pre svega rezultat razvijene proizvodnje žitarica i industrijskog bilja, kao značajnih izvora koncentrovanih hraniva za stočarsku proizvodnju.

- U periodu tranzicionih reformi prehrambena industrija je uspjela da se prilagodi novim uslovima, ali je sagledavajući potencijale i potrebe ovog područja ipak nedovoljno razvijena. Neki od njih od prehrambenih pogona koji i sada relativno uspešno posluju su: mlinsko-pekarska preduzeća „PIP“ i „Hleb“, fabrika testenina „Danubius“, fabrika konzervi „Kulpin“ industrija mesa AD „Neoplanta“, mesna industrija „Matijević“, „Koteksprodukt“, „Novosadska mlekara“, fabrika „Minakva“. Pogotovo dobri pokazatelji poslovanja su prisutni za mesnu industriju „Matijević“ koja je svrstana u 100 privrednih društava sa najvećim poslovnim prihodima i sa najvećim neto dobitkom u 2008. godini.
- Područje grada Novog Sada ima značajne turističke potencijale, kako urbane, tako i ruralne. Najznačajnije ruralne destinacije su Fruška gora, fruškogorski manastiri, Dunav i salaši. Prisutna je porast ukupnog broja turista od 2002-2012. godine, ali je to više rezultat priliva stranih turista u posmatranom periodu.
- Pozitivni rezultati u sprovođenju koncepta lokalnog ekonomskog razvoja su sledeći: stvaranje mogućnosti za braunfeld investicije putem oživljavanja lokacija (transformisane su radne zone u industrijskom zoni, promena namene objekata vojnih kompleksa, privatizacija državnog kapitala u preduzećima i pravnim licima, transformacija područja eksploatacije mineralnih sirovina).
- Takođe, prisutna su razvojna ograničenja u primeni lokalnog ekonomskog razvoja. Ključni nedostaci su: nedovoljno privlačenje stranih direktnih investicija; nepovoljni uslovi izdavanja građevinskih dozvola; visoke cene građevinskog zemljišta; nedostatak zemljišta za poslovno proširivanje; neplanska gradnja; nerazvijenost tržišta, nedovoljna komunalna opremljenost u pojedinim delovima grada; nedovoljna podrška MSP sektoru; spora i glomazna birokratija.
- Novi Sad je prepoznao značaj agroekonomskih faktora za uspešnu primenu lokalnog ekonomskog razvoja, a među ključnim oblastima u strategiji privrednog razvoja su upravo predviđeni razvoj poljoprivrede i unapređenje turizma. Takođe, uspešno su realizovani pojedini projekti iz ovih oblasti. Međutim, posmatrajući period od 2006-2012. godine, nivo investicija u sektoru poljoprivrede stagniraju, a u sektorima prehrambene industrije i turizma opadaju. Stoga, potreban je ozbiljniji pristup u ispunjavanju zacrtanih ciljeva u akcionom planu grada Novog Sada, pre svega u aktivnom privlačenju stranih direktnih investicija, ali i daljim unapređenjem poslovne klime u Novom Sadu.

- Potrebno je unaprediti privlačenje stranih direktnih investicija i obezbediti još povoljniju poslovno okruženje i uslove poslovanja, kao ključnih poluga za budući rast investicija u sektorima poljoprivrede, prehrambene industrije i turizma.

Zaključna razmatranja mogu se diverzifikovati na dva nivoa. Sa jedne strane, teorijskim sagledavanjem značaja koncepta lokalnog ekonomskog razvoja uočava se značaj rasta kapaciteta lokalne ekonomije, što direktno utiče na povećanje zaposlenosti, realnih zarada, vrednosti lične imovine, obima i kvaliteta usluga lokalnih vlasti i sl. Posebna važnost se pridaje procesu strateškog planiranja, koji se ostvaruje kroz partnerstvo lokalnih vlasti, privatnog komercijalnog sektora i nevladinog sektora. Ova partnerstva imaju za cilj podsticanje investicija koji je direktno u funkciji visokog i dugoročnog ekonomskog rasta lokalne zajednice. Sa druge strane, praktični okvir zaključnih razmatranja daje jasnu sliku značaja poljoprivrede i sa njom povezanih ostalih delatnosti (prehrambena industrija, turizam) kao značajnih determinanti lokalnog ekonomskog razvoja grada Novog Sada. Pored prisutnih limitirajućih uslova za primenu lokalnog ekonomskog razvoja, grad Novi Sad je prepoznao ulogu agroekonomskih faktora u ovom razvojnom konceptu, kako kroz strateško planiranje, tako i preko većeg broja realizovanih projekata.

7. LITERATURA

1. Adžić, S., Pejanović, R., Birovljev, J., Borozan, Đ., Stojić, D., Davidović, M. (2014): Performanse i razvojne mogućnosti agrarne industrije u AP Vojvodini, Ekonomski fakultet u Subotici, Novi Sad-Subotica.
2. Bartik, T. J. (2004): Local Economic Development Policies, u: J. Richard Aronson and Eli Schwartz : Management Policies in Local Government Finance, Washington, D.C., International City/County Management Association, pp. 376.
3. Battelle Technology Partnership Practice Association of University Research Parks (2007): Characteristics and Trends in North American Research Parks: 21st Century Directions; pp.5-31.
4. Begović, B., Vacić, Z. Matković, G., Mijatović, B. (2006). „Lokalni ekonomski razvoj“, Centar za liberalno-demokratske studije, Stalna konferencija gradova i opština, Beograd, str. 33.
5. Belić, B., Pejanović, R., Jelić, V. (2011): Obnovljivi izvori energije kao faktor ruralnog i lokalnog ekonomskog razvoja, poglavlje u monografiji: Pejanović, R., Njegovan, Z. (2011): Ruralni razvoj i lokalni ekonomski razvoj AP Vojvodine, monografija, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, str. 59-82.
6. Blakely, E. J., Bradshaw, T. K. (2002): Planning Local Economic Development – Theory and Practice, SAGE Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi, pp. 55.
7. Bogdanov N. (2007): Mala ruralna domćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Beograd.
8. Bryden, J. (2002): Rural development indicators and Diversity in the EU, Eurostat Report.
9. Chmura K., Orozobekov, A. (2009): Decentralization and Local Government Program: Handbook on How to Manage Local Economic Development, USAID, Urban Institute Center on International Development and Governance, pp. 8-9.
10. Dil, G., Kanic, H. (2002): Osnove praktične lokalne politike: privreda i rad; Konrad Adenauer Fondacija ; Beograd, str. 21.
11. Đilas, Gordana, Gačević, R. (2008): Braunfild lokacije – mogućnost i praksa u Novom Sadu; u: Oživljavanje braunfilda u Srbiji : Priručnik za donosiocce odluka i profesionalce; PALGO Centar; Beograd.
12. Đorđević, Snežana (2007): Priručnik za moderno upravljanje lokalnim ekonomskim razvojem; Stalna konferencija gradova i opština, Fond za otvoreno društvo; Beograd; str. 31-107.
13. Frej, A., Gause, J. A (2007): Business Park and Industrial Development Handbook, Second Edition; Urban Land Institute; Washington D.C, pp. 16-32.

14. Friedman, M., Weaver, C. (1979): Territory and Function: The Evolution of Regional Planning; Berkley, University of California Press, str. 62-68.
15. Glavaš-Trbić, D., Pejanović, R., Maksimović, G. (2010): Ruralni razvoj i lokalni ekonomski razvoj Srbije, Agroekonomika, Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, Vol. 47-48, br. 47-48, str. 80-92.
16. Grad Novi Sad, profil zajednice, Kancelarija za lokalni ekonomski razvoj, Novi Sad, 2011, (http://www.novisad.rs/sites/default/files/attachment/profil_2011_sr_web.pdf).
17. Grad Novi Sad, Unapredite poslovanje - investirajte u Novi Sad, (<http://www.novisadinvest.rs/sr>).
18. Grad Novi Sad, zvanična prezentacija, Kancelarija za lokalni ekonomski razvoj, (<http://www.novisad.rs/lat/kancelarija-za-lokalni-ekonomski-razvoj-0>).
19. Grbić, V. (1997): Teorije seljačke ekonomije i nova agrarna politika, monografija, Ekonomski institut, Beograd.
20. Greenfield, Brownfield Cities and Planning (<http://www.parliament.uk/commons/lib/research.html>).
21. Heideman C., (1992): Regional Planning, A "Reader", University of Karlsruhe, Germany.
22. Internet prezentacija grada Zrenjanina: <http://www.zrenjanin.org.rs/1-152-0-0/Biznis-inkubator.html>.
23. Internet prezentacija opštine Pećinci: http://www.pecinci.org/privreda/privredne_mogucnosti.19.html.
24. Jakopin, E., i Tontić, S. (1999): Decentralizacija, deregulacija i diferencijacija regionalnog razvoja Srbije, u zborniku: Regionalni razvoj i demografski tokovi balkanskih zemalja, Ekonomski fakultet, Niš.
25. Jovanović, M. (1982): Mineralne sirovine Vojvodine kao faktor razvoja njene privrede, Doktorska disertacija, Prirodno- matematički fakultet, Institut za geografiju, Novi Sad.
26. Knop, Linda (2007): State of the Business incubation Industry; National Business Incubation Association, Athens, Ohio; pp. 31-55.
27. Kolektiv autora (1998): Strategija razvoja Republike Srbije do 2010. godine sa vizijom do 2020., Republički zavod za razvoj, Beograd.
28. Maksimović, G., Pejanović, R., Njegovan, Z., Filipović, M. (2010): Ruralni razvoj kao činilac lokalnog ekonomskog razvoja, Zbornik kratkih sadržaja, Simpozijum „Stočarstvo, veterinarska medicina i ekonomika u ruralnom razvoju i proizvodnji zdravstveno bezbedne hrane“ sa međunarodnim učešćem, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, Divčibare, 20-27. VI 2010, str. 3.
29. Nikolić, M., Živanović, J. (2008): Indikatori ruralnosti i razvojne šanse lokalnih zajednica, članak, IAUS, Beograd.

30. Nikolić, Đ. E., Čobanović, K., Mutavdžić, B. (2006): Regionalni aspekti razvoja stanovništva Srbije, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd.
31. Njegovan, Z. (2006): Održivo planiranje i upravljanje lokalnim razvojem, Ekonomski fakultet, Beograd i Institut za arhitekturu i urbanizam, Beograd.
32. Njegovan, Z., Pejanović, R. (2009): Ruralna regionalizacija AP Vojvodine. Poljoprivredni fakultet, Novi Sad.
33. Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2011, Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2012.
34. Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2012, Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2013.
35. Opštine u Srbiji, 2002, Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2003.
36. Opštine u Srbiji, 2003, Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2004.
37. Opštine u Srbiji, 2004, Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2005.
38. Opštine u Srbiji, 2005, Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2006.
39. Opštine u Srbiji, 2006, Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2007.
40. Opštine u Srbiji, 2007, Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2008.
41. Opštine u Srbiji, 2008, Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2009.
42. Opštine u Srbiji, 2009, Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2010.
43. Opštine u Srbiji, 2010, Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2011.
44. Pejanović R., Milić D.: „Investicije u poljoprivredi Republike Srbije“, Ekonomika poljoprivrede, 2008, br. 1, str. 9-19.
45. Pejanović Radovan, Vujović Slavoljub: „Ruralni razvoj i agroturizam“, Agroekonomika, 2008., Broj 37-38, str. 5-14.
46. Pejanović Radovan: „Razvojni problemi poljoprivrede Republike Srbije“, Agroekonomika, 2009, Vol 41-42, str. 5-23.
47. Pejanović, R. (2010): Razvojni problemi agroprivrede Republike Srbije (1), Poslovna politika, Beograd, vol. 39, br. 11-12.
48. Pejanović, R. (2011): Agroprivreda AP Vojvodine. Stanje problemi i tendencije razvoja, Poljoprivrednikov Poljoprivredni kalendar, „Dnevnik“, Novi Sad.
49. Pejanović, R. (2011): Razvojni problemi agroprivrede Republike Srbije (2), Poslovna politika, Beograd, vol. 40, br. 1-2, str. 14-17.

50. Pejanović, R. (2013): Oglеди iz agrarne i ruralne ekonomije, monografija, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad.
51. Pejanović, R., Glavaš-Trbić, Danica (2014): Clusters in the function of development of organic agriculture in the Republic of Serbia, Thematic Proceedings, International Scientific Conference "Sustainable agriculture and rural development in terms of the Republic of Serbia strategic goals realization within the Danube region – rural development and (un)limited resources", Institute of Agricultural Economics, Beograd, June 5-6th 2014, Belgrade, Serbia, pp. 495-512.
52. Pejanović, R., Glavaš-Trbić, Danica, Tomaš, Mirela (2011): Public-Private Partnerships as a solution for solving economic and energetic problems in a community, Agroekonomika, Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, vol. 49-50, br. 49-50, str. 5-16.
53. Pejanović, R., i sar. (2007): Tranzicija – ruralni razvoj i agrarna politika; Poljoprivredni fakultet, Novi Sad i Ekonomski institut, Beograd.
54. Pejanović, R., Njegovan, Z. (2011): Ruralni razvoj i lokalni ekonomski razvoj AP Vojvodine, monografija, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad.
55. Pejanović, R., Njegovan, Z. (2011): Ruralni razvoj i lokalni ekonomski razvoj AP Vojvodine, monografija, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad.
56. Pejanović, R., Njegovan, Z., Maksimović, G. (2013): Ekonomika poljoprivrede, agrarna politika i ruralni razvoj, monografija, Društvo agrarnih ekonomista Balkana, Beograd.
57. Pejanović, R., Njegovan, Z., Marković, K., Tomaš, M. (2010): Poljoprivreda i ruralni razvoj u regionalnom prostornom planu AP Vojvodine, Zbornik kratkih sadržaja, Simpozijum „Stočarstvo, veterinarska medicina i ekonomika u ruralnom razvoju i proizvodnji zdravstveno bezbedne hrane“ sa međunarodnim učešćem, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, Divčibare, 20-27. VI 2010, str. 8.
58. Pejanović, R., Njegovan, Z.: „Koncipiranje osnove za implementaciju politike održivog ruralnog razvoja“, Kopaonik biznis forum, 2009, Broj 2, str. 345-355.
59. Pejanović, R., Njegovan, Z.: „Aktuelni problemi poljoprivrede i sela Republike Srbije“, Industrija, Časopis Ekonomskog instituta, 2009, broj 1, str. 87-99.
60. Pejanović, R., Tica, N., Andrić, N.: „Entrepreneurship of agrarian companies in the Republic of Serbia“, 100th Seminar of the EAAE (Development of agriculture and rural areas i Central and Eastern Europe), 21-23.06.2007., Novi Sad, Serbia, Proceedings of Plenar Papers and Abstracts, pp 84-85.
61. Pejanović, R., Tomaš, Mirela, Njegovan, Z. (2011): Agribusiness of AP Vojvodina in the transition process and the economic crisis, poglavlje u monografiji "Agriculture in the light of the global economic crisis", Univerzitet Crne Gore, Biotehnički fakultet, Podgorica, str. 68-81.

62. Pejanović, R., Tomaš, Mirela, Njegovan, Z., Glavaš-Trbić, Danica (2010): Preduzetništvo i agrobiznis, Contemporary agriculture, Faculty of Agriculture, Novi Sad, 59(5), str. 529-536.
63. Pejanović, R., Tomaš, Mirela, Vučković, Jovana, Stefanović, Emilija, Glavaš-Trbić, Danica, Kalentić, Marija (2012): Organic agriculture and rural development in AP Vojvodina, Zbornik radova „Reindustrijalizacija i novi model razvoja agrarne industrije u Vojvodini“, Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski Fakultet Subotica, Subotica, str. 11-17.
64. Petrović, B. (1987): Novi Sad, Matica Srpska, Novi Sad.
65. Popis poljoprivrede 2012, Poljoprivreda u Republici Srbiji, Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2013.
66. Porter, M. (1995): The Competitive Advantage of the Inner City; Harvard Business Review, May – June; Boston; pp. 55-71.
67. Radović G., Pejanović R., Miličić Ž. (2013): Ruralni turizam u funkciji održivog razvoja, Međunarodna naučno-stručna konferencija "Ekologija u službi održivog razvoja", Fruška gora, Andrevlje, 26.-28. septembar 2013, str. 154-159.
68. Regionalni Prostorni plan Autonomne Pokrajine Vojvodine do 2022. godine (Službeni list APV broj 22/2011), http://www.zavurbvo.co.rs/prostorni_cir.php.
69. Republički zavod za razvoj (1996): Put ka skladnijem regionalnom razvoju, politika, prioriteti, podsticaji, Beograd.
70. Stanković, Mirjana (2006): Okvir za lokalni ekonomski razvoj; u: Lokalna samouprava – propisi i praksa, Pravni bilten 5-6/2006; Stalna konferencija gradova i opština; Beograd; str. 33.
71. Stohr, W. B., editor (1999): Global Challenges and Local Response : Initiatives for Economic Regeneration in Contemporary Europe, The United Nations University, Japan, pp. 16-17.
72. Svetska banka: <http://web.worldbank.org>.
73. Swinburn, G., Goga, S., Marphy, F. (2004): Local Economic Development: A Primer Developing and Implementing Local Economic Development Strategies and Action Plans; World Bank and Bertelsman Stiftung; pp. 42.
74. Swinburn, Gwen (2007): Talk is cheap – Turning Local Economic Development Strategies into Reality in Transition Countries, Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Moldova, Local Government and Public Service Reform, Open Society Institute, Budapest, pp.149.
75. Tomić, D. (2004): Ideje i inicijative o poljoprivredi i selu, monografija, Prometej, Novi Sad.
76. Tomić, D., Njegovan, Z. (1994): Industrijalizacija poljoprivrede i ruralnih područja u Srbiji, časopis Privredna izgradnja, br. 3-4, Novi Sad.
77. Tomić, P. (1990): Industrija, u: Davidović, R. (urednik), Novi Sad II: Društvena geografija - Geografske monografije vojvođanskih opština, Prirodno-matematički fakultet, Institut za geografiju, Novi Sad.

78. Ustav Republike Srbije, Narodna skupština Republike Srbije, Beograd, 2006
(http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Ustav_Srbije_pdf.pdf).
79. Vlada Srbije (2005): Strategija regionalnog razvoja republike Srbije za period od 2007. do 2012., Beograd.
80. World Bank (1998): Rural development, putting the pieces in place, Publication, Washington, D.C., USA.
81. Zakić, Z. (2007): Strateški ciljevi ruralne ekonomije u Srbiji i problemi usaglašavanja sa EU, Beograd.
82. Zakić, Z., Njegovan, Z. (1995): Osnova za izgradnju strategije, politike i upravljanja ruralnim razvojem, zbornik, Savez inženjera i tehničara Jugoslavije, Žabljak.
83. Zakon o lokalnoj samoupravi (Sl. glasnik 129/2007) – (<http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-872.html>).
84. Zakon o prostornom planu Republike Srbije od 2010-2020, („Službeni glasnik RS”, broj 88/10).

8. PRILOZI

8.1. TABELE

Tabela 1. Kretanje broja stanovnika u gradu Novom Sadu	43
Tabela 2. Broj preduzeća po delatnostima, 2008	46
Tabela 3. Pokazatelji poslovanja po veličini preduzeća, 2008	46
Tabela 4. Struktura izvoza prema vrsti roba, 2008	47
Tabela 5. Broj poljoprivrednih gazdinstava i poljoprivrednih površina na području grada Novog Sada (Popis poljoprivrede 2012)	54
Tabela 6. Korišćena poljoprivredna površina po kategorijama za područje grada Novog Sada (Popis poljoprivrede 2012)	55
Tabela 7. Zastupljenost biljnih kultura pod oranicama i baštama na području grada Novog Sada (Popis poljoprivrede 2012)	55
Tabela 8. Brojno stanje stoke na području grada Novog Sada (Popis poljoprivrede 2012)	56
Tabela 9. SWOT analiza agroekonomskih faktora lokalnog ekonomskog razvoja grada Novog Sada	70

8.2. GRAFIKONI

Grafikon 1. Struktura stanovništva po osnovnim kontigentima (2011)	43
Grafikon 2. Struktura preduzeća po sektorima delatnosti, 2008	47
Grafikon 3. Obim ukupnih investicija u Novom Sadu, u periodu 2006-2012. godine	48
Grafikon 4. Obim investicija za poljoprivredu, šumarstvo i ribarstvo, u periodu od 2006-2012. godine	49
Grafikon 5. Obim investicija za prerađivačku industriju, u periodu od 2006-2012. godine	49
Grafikon 6. Obim investicija za usluge smeštaja i ishrane, u periodu od 2006-2012. godine	50
Grafikon 7. Kretanje broja turista na području grada Novog Sada u periodu od 2002-2012. godine	59

8.3. SLIKE

Slika 1. Kompozitni indikator relativnog ranga ruralnog razvoja opština u AP Vojvodini	53
Slika 2. Najpoznatiji novosadski salaš – Salaš 137	59